

1905.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXII.
КНИЖКА XII. ЗА ГРУДЕНЬ.

ЗМІСТ.

- С. ЗАГОРОДНИЙ:**
О ти море житейське,
ти дивне..... 185
- АНИН:**
Донька штундиста.... 186
- О. КАТРЕНКО:**
Знаменник один..... 197
- ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА:**
До дітйї російської
України..... 213
- АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:**
З ласки родини (кінець) 214
- НАТАЛЯ РОМАНОВИЧ:**
Три нариси 249
- АРТИМ ХОМИК:**
Всесильний доляр..... 260
- Л. К. ЛАЗАРЕВИЧ:**
Біля криниці..... 266
-
- М. ГРУШЕВСЬКИЙ:**
Академічний Дім..... 177
- Р. ЗАКЛИНСЬКИЙ:**
За слідами Фельковича 179
- Ю. ЧАЙКІВСЬКИЙ:**
Володимир Стебельський 191
- ІВ. ФРАНКО:**
Postscriptum про Воло-
димира Стебельського 214
- І. Ф.:**
Ще документ..... 225
- КР.:**
Середні школи в київ-
ській шкільній окрузі
в 1903 р..... 230
- Хроніка і бібліографія... 235

Редакційний комітет:
ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

ЛЬВІВ.

З друкарні Н. ...го Тов. ім. Шевчен
під з ...нарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала досі отсі книжки :

В першій серії :

Ціна в коронній вал.

1. С. Ковалів. Девертир і інші оповідання . . .	1:60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1:60	„
3. О. Кобилянська. Покора і інші оповідани . . .	1:40	„
4. Гю де Мопсан. Дина наві і інші оповідани . . .	1:30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідани . . .	1:40	„
6. Н. Кобилянська. Дух часу і інші оповідани . . .	1:60	„
7. Енот Гамсун. Голод, роман	2:20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1:60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. . .	1:60	„
10. Уїлліам Шекспір. Гамлет, принц данський . . .	1:80	„
11. Генрик Понтоннідан. Із хат. Оповідани	1:40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідани	1:20	„
13. Гергарт Гаутман. Візник Гейшель	1:60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід. . .	1:60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1:40	„
16. Панас Мирний. Дихі люди	1:40	„
17. В. Короленко. Судний день	1:20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1:60	„
19. К. Гуцков. Уріяль Аюста	1:40	„
20. У. Шекспір. Коріолан	1:80	„
21. М. Яцків. В царстві сатани	1:60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0:90	„
23. Леся Мартович. Нечитайлики	1:60	„
24. М. Коцюбинський. По людському	2:00	„
25. В. Оркан. Скапаний світ, драма	1:00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1:60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1:60	„
28. Л. Толстой. Відродженя, (3 томи)	3:60	„
29. К. Гавлічек-Боровський. Вибір поезій	1:60	„
30. Ф. Заревач. Хлопська дитина	1:80	„
31. І. Франко. Коваль Бассім	1:60	„
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1:80	„
33. Е. Тимченко. Калевала	3:00	„
34. О. Катренко. Пил Природа і ин. оповідани . . .	1:40	„
35. У. Шекспір. Багато галасу в нечевлі	1:60	„
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1:40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії	1:60	„
38. Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта	1:80	„
39. К. Сроковський. Оповідани	1:40	„
40. А. Крицький. Пальмове гілля, (3:00)	2:00	„
41. О. Кониський. Молодий віз Маєс. Одиця	2:00	„
42. Гю де Мопсан. Горлі і інші оповідани	1:30	„
43. В. Бравченко. Буденне життя. Оповідани . . .	2:00	„
44. Уїлліам Шекспір. Король Лір	1:80	„
45. Д. Лузіанович. За Кадильну, повість	3:00	„
46. Г. Гайно. Подорож на Гарц	1:20	„
47. І. Франко. Захар Вернот (брош. 1:20) К. опр. . . .	1:60	„
48. У. Шекспір. Міра за міру	1:40	„
49. М. Коцюбинський. Пощипок і ин. опов.	2:00	„
50. О. Стороженко. Марно проклятий, поема	1:40	„
51. С. Ковалів Ряболови	2:00	„
52. Марко Вовчок. Народні оповідани. т. I. (1:60) . .	2:00	„
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідани	3:00	„
54. Е. Ярошинська. Перекильчичка	2:60	„

С. ЗАГОРОДНИЙ.

О ТИ МОРЕ ЖИТЕЙСЬКЕ, ТИ ДИВНЕ...

О ти, море житейське, ти дивне,
Де не кидають нас твої хвилі!
Скільки сліз, скільки горя і муки,
Доки ляжем спочити в могилі...

Ось нові йдуть, великі години:
Як би добре боротись і жити,
Свою долю-недолю забути,
Боротьбу одну і тільки любити.

Та вже зникли весінні мрії,
Підступає зневіра вже стиха,
Захолонуло серце од жалю,
Тяжко збутись непевности — ляха.

І під прапором кровю политим
Держить нас лишень віра єдина:
Пробудилась і грізна повстане
Робітнича могутня Україна!

А н и н.

ДОНЬКА ШТУНДИСТА.

Була се молода і весела дівчина. Мала сімнацять літ, а була невинна і наївна як мала дитина.

Її батько був штундівським проповідником. Походив із України і там повірував. Коли пізнав сьвяте письмо, покинув православну віру і разом із жінкою перейшов на штунду. По занятю був мулярем, однак коли повірував, почув у собі поклик ширити ту нову віру між народом і став штундівським проповідником. Терпів голод і холод, терпів арештованя і переслідуваня правительства, однак не зважав на се і вів своє діло дальше в жаром і посьвяченем. Терпів не лише від чужих, але й від власної родини.

Його жінка була Московка. Коли її брати довідали ся про її перехід на штунду, одного разу під неприсутність мужа напали на її дім і хотіли її вбити. Однак тверда віра спасла її, ще й їх навернула на дорогу істини. Брати були п'яні, а вона тримала на руках малу дитину. А коли вони грозили їй смертю, вона сказала :

— Боже мій, ти моя єдина опіка! Коли бажаеш моєї смерти, то прийми мою грішну душу до царства небесного.

Се спасло її, а брати повірували.

Коли переслідуваня правительства змогли ся, коли штундистів масами засиляли до каторг і в Сибір, многі з них зачали тікати до Америки, а штундівський проповідник три тижні ховав ся перед оком поліції, і нарешті втік із родиною щасливо до Румунії. Тут пробув короткий час, а потім переніс ся до Болгарії. В Болгарії працював як муляр, а коли трохи пізнав болгарську мову, зачав проповідувати і наvertати людий. В літі працював, а в зимі

проповідував. Нераз цілими тижнями не було його дома, ходив з хати до хати, з одної місцевости до другої, збирав людей і проповідував євангеліє. Коли навершені брати не випрали йому сорочки, то по кілька неділь ходив в одній, а коли вош вилізла йому на ковнір, і люди показували йому се, тоді він говорив :

— Не випрали ви мені сорочки, то й не дивниця, а в тім — з вами пробуваю, то й від вас се дістав.

Він був непосидючий, не міг довго жити в однім місці ; коли на вернув в одній місцевости кількох людей, заснував брацтво і переносив ся далше.

Про його успішну роботу довідала ся американська місія в Софії, покликала його до себе, визначила йому плату, він покинув своє ремесло і став постійно проповідувати.

Так прожив він у Болгарії багато літ. Сивина припорошила його волосє, але енергія і молодечий запал не остигали. Американська місія зробила йому предложенє, щоб їхав до Америки і там ширив слово істини поміж своїм народом. Він радо згодив ся на се і з найстаршою донькою і сином приїхав до Америки. Донька пішла в Нью-Йорку на службу, син пішов там працювати до фабрики, а він заїхав в місто С. Тут я пізнав його. Середнього росту, сухий, подовгасте лицє, живі очі, сивє волосє, вуси і борода, вічно усміхнений. Так виглядав штундівський проповідник.

В місті С. живе багато уніятів і православних і він став між ними проповідувати.

Нарід приняв його зразу зі сьміхом, потім став супроти нього ворожо, назвав його антихристом і чортом, та він не зважав на се, лиш робив своє діло. Люди, що були найліпшими парохіянами, уніятськими чи православними, звернули увагу на його проповіді, стали ходити на його недільну науку і деякі з них повірували.

В короткім часі спровадив жінку і молодші діти з Болгарії, взяв доньку зі служби і сина і спровадив їх до міста С.

Тут я пізнав доньку штундиста.

Одного разу зайшов я із своїм приятелем до них до дому. Жили в брудній долішній часті міста, де живуть наші люди. Ми ввійшли до хати і застали там багато людей. Провідник читав сьвяте письмо, а вони слухали. На наше привитанє всі повставали з місць і простягали до нас свої чорні від роботи і зіпрілі руки.

Читанє сьвятого письма скінчило ся, люди розійшлись, а ми з товаришем лишили ся. Жінка проповідника була щось нездорова і положила ся скорше до ліжка, а він із донькою сидів з нами і балакав. Вона була дуже весела і все сьміяла ся. Її сьміх був якийсь такий щирий, наївний і дитячо невинний. Ми говорили про Америку і Болгарію і час зійшов нам дуже весело. Година вже була пізна і ми вибрали ся до дому. Вона відпровадила нас на подвіре і сказала, що нас дуже любить, що їй приємно говорити з нами, бо ми не робимо чорної роботи і порядно вбрані. Тамті люди, то справді її брати, але вона не любить подавати їм руку, бо їх руки чорні і зіпрілі, а наші не такі. За кожним словом, коли се говорила, весело сьміяла ся.

Мені подобались її слова, бо я бачив у них невинність і наївність.

Вона попросила нас заходити частійше до них. І коли ми мали свобідний час, а на дворі була погода, ми вечером заходили до них.

Одного разу я зробив пропозицію, чи не схотіла-б вона піти з нами на прохід. Вона втішила ся дуже і згодила ся. Се було вечером, погода стояла прекрасна. Ми пішли до парку, сіли на лавці і були веселі. Вона розповідала, що коли була в Болгарії, дуже любила бігати босо по траві. В Болгарії якомсь красше жити, як тут... Я чув нераз, як вона співала дома набожні пісні, і попросив її, щоб заспівала нам тепер, але яку сьвітську пісню. Вона сказала, що папа не любить, коли вона співає сьвітських пісень, але вона дуже їх любить, а що тут папи нема, то вона нам заспіває. І своїм тоненьким, милим голосочком затила болгарську пісню. Мені було дуже любо чути її спів, і я попросив, щоб іще раз заспівала. Але вона заспівала духовну пісню. Була вже пізна година і ми вернули до дому.

Від того часу ми дуже часто брали її на прохід і вона була нам за се вдячна. Коли ми приходили до її дому і казали: „Гарна погода, ходіть на прохід“, вона з радости плескала в долоні, брала чим скорше капелюх на голову і вибігала з хати перша.

Одного разу сказала до нас: „Коли хочете, то я вам заспіваю хахлацьку пісню“. Ми дуже радо згодили ся і вона заспівала „Віють вітри“. Коли скінчила, сказала, що дуже любить ту пісню. Я завважав, що вона хахлачка, то й повинна її любити. А мій товариш додав, що вона повинна навчити ся говорити по хахлацьки,

бо се її родинна мова. Вона сьміючи ся відповіла, що вона не хахлачка і не хоче нею бути, її родинна мова болгарська, бо вона там вихована, а хахлацької мови не любить, бо та мова дуже сьмішна. Нам папа одного разу говорив, що ми хахли, але я сказала, що хахлачкою ніколи не буду.

Кілька день пізнійше ми зробили довшу прогульку в околицю міста С., до великого озера. Я винаймив човен і ми сіли обоє, щоб трохи повозити ся. Вона дуже бояла ся води, пригорнула ся до мене як дитина і попросила, щоб я не гнівав ся, але їй так безпечно. Ми виїхали на середину озера. Погода була чудова. З поза гір виглядало золотисте промінє заходового сонця і відбивало ся на гладкій поверхні води. Звичайно вона багато говорила і за кожним словом сьміяла ся, тепер чогось задумала ся, незначно відсунула ся від мене, впялила очи в гладке зеркало води і сказала: — Ах, як мені тут любо... По тих словах обняла мене за шию і горячо поцілувала...

Човен захитав ся, вода зморщилась, ми прибили до берега. Нас давно вже ожидали, а я їй не зчув ся, що ми цілу годину пробули на воді. Вона була дуже весела, співала і сьміяла ся. Зривала траву і скоботала мене по шиї. Ми бавились як діти. Вона говорила мені „ти“. Пізно вечером ми приїхали до дому. Її мати зварила на вечерю хахлацького квасного борщу з буряками і спекла разового хліба. Ми їли смачно і згадували веселі хвилі на озері. Вже була північ, коли я ляг спати.

Другого вечера я знов прийшов до них. Вона була сумна і пригноблена. Мене се дуже вразило, бо я перший раз стрітив її такою. Я навіть не посьмів сказати як звичайно: ходім на прохід, але вона сама убрала капелюх, і ми вийшли. Кілька хвиль ми йшли мовчки. Мені було дуже прикро, бо я бачив, що їй щось тяжить на серці. Що се таке, я не міг догадати ся. По хвилі вона промовила плаксивим голосом: — Ви десь певно сьмієте ся з мене, що я така розтріпана. Мені папа говорив, що я занадто багато сьмію ся, що я не повинна так багато сьміяти ся, бо я вже не дитина. Але що-ж я пораджу, коли така вже моя вдача. Ви мені того не візьмете за зле? Я вже буду старати ся не сьміяти ся так багато.

Я запевнював, що її сьміху не можна брати за зле, бо тільки люди, що мають нечисту совість, рідко коли сьміють ся, але се не помогло. Невинний і діточий сьміх уже рідше проявляв ся на її

лиці. Я чув, що вона застановляє ся над тим, що говорить, глибше думає, і мене прикро се вражало, бо я бачив, що вона тратить свою діточу невинність, свою наївність. З кожним днем ставала поважнішою і більше задуманою.

Одного вечера підчас проходу сказала до мене, що не хоче виходити замуж, бо хотіла би мати такого мужа як папа, але другого такого нема на сьвітї, тому вона не вийде замуж.

Се була перша наша розмова на сю тему. Вона вже говорила мені „ви“. Дальше сказала мені, що мене трошечка не любить, тому що я курю і пю пиво, і просила, щоб я завтра цілий день не курив. Коли я їй обіцяв, вона дуже втішилась і знов зачала мені як давнїйше говорити „ти“. Потім співала ріжні пісні, сьвітські і духовні, а коли я звернув її увагу, що вона захрипла, отже не повинна співати, то вона відповіла, що нарочком хоче захрипнути, щоб завтра не потребувала співати на молитовних зборах папи. „Я дуже люблю співати духовні пісні, але для себе дома, а папа все хоче, щоб я співала при чужих людях. Я того дуже не люблю і тому хочу на завтра захрипнути“.

Ми умовились, що коли завтра буде погода, то поїдемо на озеро.

На другий день справді була погода, але вона сказала, що на озеро не хоче їхати, та коли я хочу, то вона піде зі мною на прохід. Той спосіб говореня — „коли я хочу“ — вразив мене тим більше, бо я завважив, що вона якась не своя.

— Чи підемо до парку, як звичайно? — питаю її.

— Ні! ні! — відповіла якимось дивним тоном — будемо ходити тут по при хату.

Я завважив у ній велику зміну. Загадка швидко розв'язала ся. Вона сказала мені, що то якось не випадок, щоб ми самі вечером проходили ся, що скажуть на се люди?

Мене як би хто обілляв зимною водою. Я не міг відповісти на се ані слова. Я почув, що вона тратить свою невинність, що починає відріжнати, що я чужий мущина, а вона чужа дівчина. Ми майже нічого більше не говорили. Мовчки попрощавшись ми розійшли ся домів.

Я перестав бувати у них...

Від того часу минули два місяці. Настала зима, сніг і морози. Весь той час я нераз згадував доньку штундиста і чогось жаль мені було. Я жалував за нею, як за страченим щастем. Аж

тепер станув ясно в моїй уяві її образ. Від того часу, як ми розійшлися, наступила в мені велика переміна. Я постарівся на душі. Новий завід у життю витиснув болюче знамя на моїм серці. Чому називаю се заводом, не знаю, але при ній відмолоділа, відсвіжилась моя душа, я полюбив її як сестру, і мені прикро було, що так скоро пробудила ся в ній жінка. Я бажав, щоб се ніколи не наступило, а властиво ніколи не думав про се. Я брав її на прохід, говорив із нею і сьміявся і бавився як дитина і мені було мило. Нагло все те скінчило ся, і тепер я й не знав, що з нею діється.

Тут в Америці так багато стрічаємо різних людей, стільки сьвіжих відбирає чоловік вражіннь, що до нічого не може привязати ся на довгий час.

Як мені було прикро за нею в перших хвилях розлуки, однак признаю ся, по двох місяцях я й забув про неї.

На дворі був мороз, але було погідно і я із своїм товаришем умовили ся поїхати до поблизької місцевости на озеро, на лід. О шестій годині мали ми вийти ся на почті. Я прийшов скорше, на почті було тепло, я закурив папіроса і жду. Шеста година минала, мого товариша не було. Мені стало дуже нудно. Я заглянув до своєї скринки на почті, не було жадного листу. Я давно вже ожидав листу зі старого краю, від родичів, і був неспокійний, що з ними діється. Чи здорові вони, чи веселі, чи може хто слабій в родині? Я виглянув крізь вікно: вулицею йшло багато людей: зачорнені майнери в лямпках на шапках, із динерками в рупі, багато дівчат і жінок із фабрик. А все те легко убрале, жовте в тяжкої роботи, безкровне. Я задумав ся. Туга залягла мое серце, я пригав собі свій рідний край, свій нарід, поля застелені снігом, і мої очі зайшли сльозами...

Гей, гей, чи поверну я коли між своїх?

І я відповів собі в душі, що мушу вернути, бо інакше тут жарно згину. І мені стало лекше на серці.

Мій товариш не приходив. Уже була сема година і я роздумав уже не йти на лід. Піду завтра, коби лиш була погода. Певно зайшла йому якась перешкода.

Перед відходом заглянув я ще раз до скринки. Дивлю ся, є лист. Мене огорнуло якесь дивне прочутє. Дріжачою рукою взяв я той лист, перечитав кілька разів адресу, але письма не міг пі-

знати. Отвираю лист, читаю і очам своїм не вірю. Сей лист був від доньки штундиста... Вона пише :

„Шоважаий Пане! Простіть мені, що може зле роблю, але хочу бачити ся з вами. Заклинаю вас на милі хвилі, які ми пробули разом, прийдіть, конечно прийдіть завтра до парку о годині шестій вечером. У відомій вам альтані буду вас ожидати. Я хочу від вас поради... Соня“.

Що зі мною діялось, коли я прочитав той лист, годі описати. Передівсім мені стало чогось дуже сумно. Я читав сей лист раз по раз і намагав ся уявити собі, як вона писала його, що тоді думала про мене, як тоді виглядала. Що спонукало її до того, щоб до мене писати лист? Я ніяк не міг собі того витолкувати. Невже-ж їй жаль за тими милими хвилями, які ми разом пробули? Невже-ж вона почувала себе винуватою тому, що ми так розійшли ся, і тепер хоче направити се? Чи може вона полюбила мене? Може полюбила тою горячою, першою любовю і тепер тужить, гине за мною? І та любов довела її до того, що мене листовно завізвала на сходи́ни? Але ні, ні, се ніяк неможливе, я-ж її любив як рідну сестру, не як жінку, і вона мене також не могла інакше любити. Чи може я помиляю ся, може вона справді полюбила мене тою грішною любовю, однак перемагала себе і останнього вечера, коли ми проходжували ся, вказала на невластивість наших проходів? Може вона через ті два місяці тяжко боролася з собою, хотіла вбити в собі ту грішну любов, однак у кінці переможена написала сей лист? Але якої-ж поради хоче вона від мене? Чи буду я в змові дати їй ту раду? Ріжні здогади мучили мене дуже. Блиснула мені гадка, що треба добре застановити ся, чи йти на ті сходи́ни, чи ні? Але я не міг застановляти ся, бо чув цілим єством, що мушу там піти, мушу, хоч би не знати що мало стати ся. Я стратив спокій і мучив ся. Я згадував ті щасливі невинні хвилі, які пробув із нею, я чув, що вони безповоротно вже минули. Я пригадав собі той ширій поцілуй на озері і в моїй уяві станув її образ, але вона була така сумна. Все, кілька разів являла ся мені в сні, все була сумна. З її діточого, невинного сьміху і сліду не стало.

Я мучив ся цілу ніч і другий день до вечера не мав спокою. О пятій годині скінчила ся моя робота, властиво я нічого не міг робити, і пішов на означене місце.

На дворі була гарна погода, мороз не брав, та все-ж таки було досить холодно. В парку було пусто, ні живої душі, ні слідів на гладкій поверхні снігу. Мені прийшло на гадку, що вона не прийде, буде боятися йти сама вночі стілький сьвіт до пустого парку. Я знав її боязливу натуру. Оподалік, між деревами обвантаженими снігом я побачив альтану. Я запер у собі дух і з острахом наближався до неї. Шеста година вибила в місті. На небі поміж сивими хмарами мчався блідий місяць, а його сьвітло продиралося крізь навантажене снігом галузе і раз яснійше, то знов темнійше освітлювало альтану.

Коли я вступив на поріг альтани, великий місяць як раз виглянув із за хмар і стало дуже ясно. В протилежнім куті альтани заворушилася якась тїнь. Мене напав ляк. Я погадав собі, що се може бути якийсь підступ, якась зрада, і машинально сягнув до кишені. Намацавши ніж, стиснув я його рукою і зупинився на місці, пильно приглядаючися тїни в куті. Місячне промінє падало просто на моє лице.

Тїнь порушилася і я почув придавлений голос: — То ти?

— Се я, я! — і я підбіг до неї. То була донька штундиста. Вона скулилася на лавці, була заплакана і дрожала з холоду. Вказала мені місце і я сїв біля неї. Мені було ніяково. Я не міг розпочати розмови, не знав що сказати. Вона склонила голову і також мовчала. Я видів, як вона дрожить із холоду і по хвильці запитав, чи їй не холодно? Вона зломаним голосом відповіла, що їй так добре.

Однак я сказав, що окрию її своїм пальтом, а їй так тепло одітій, то мені нічого не зашкодить. Вона не згодила на се, лиш ухопила дрожачою рукою мене за руку і гірко заплакала. Мені стало невимовно жалко, сльози тиснулись мені до очей, я бачив перед собою безпомічну дитину і не знав, чого вона плаче. А вона плакала і стискала мою руку.

— На Бога, чого ти плачеш? Скажи, молю тебе скажи, не плач, що з тобою? — плів я без пам'яті.

Її плач в'їдався в мою душу, я не знав, що робити. Я боявся, що наступить щось страшне.

По добрій хвилині вона заспокоїлася, глянула на мене і сказала: — Ах, як би я бажала вмерти!

— Що сталося, скажи? — прошепотів я з острахом.

Вона не вважала на мої запити, лиш говорила відірваними реченнями :

— Так мені тепер тяжко жити... а я була така весела, така щаслива... ні, папа мене зовсім не любить... як би любив, то не силував би мене до того.. Він хоче, щоб я вийшла заміж за Максима... а я його не люблю, страх не люблю.

Вона говорила крізь плач, а рясні сльози капали на мою руку. Я вже знав, що їй болить і чому вона так гірко плаче. Максим, то був молодий, гарний парубок, Білорус. Він працював у копальнях вугля і недавно повірував. Я пригадав собі його зачорнене лице і брудні, зіпрілі від тяжкої праці руки.

Я старався заспокоїти її, хотів переконати її, що се неможливе, щоб батько домагався того від неї. Папа певно зробив лиш таке пропозицію, але ніколи не міг її силувати до того... Однак се нічого не помогло.

— Ви не знаєте мого папи! Він що раз скаже, що собі постановить, то се мусить стати ся, аби там не знати що діяло ся. Я бачу, чую, що папа вже не любить мене. Але ні, я того не можу зробити... я не вийду за Максима... я втечу з дому геть у світ, а за Максима не піду. Я собі дам раду, я на себе запрацюю, а за Максима не піду, не піду хоч би мала вмерти...

В тих словах я пізнав, що вона любить мене, тому й покликала мене сюди. Я знав, що вона вийшла би за мене заміж, і мені стало лячно. Як би я лиш слово сказав, вона пішла б зі мною... Але я сього не міг зробити. Я любив її як рідну сестру, любив її душу, але ніколи як жінку. Я міг бути її приятелем, її братом, але ніколи мужем...

Вона вже зовсім заспокоїлась, ми стали спокійно говорити. Я довідався, що її мати противна тому подружжю, але воля матери супроти волі батька нічого не значить. Ми ще довго говорили в альтані, вона вже не плакала, але в її словах, у її голосі пробивалася резигнація. Вона надіялася від мене иньшої поради, але завела ся і тому попала в таку резигнацію...

Я знов хотів окрити її своїм пальтом, але вона не згодила ся на се. Мою руку випустила зі своїх рук, піднесла ся з місця і сказала: — Ходім!

На її лиці були ще сліди сліз, а волосє було побурхане. Я отер її лице і пригладив її волосє, а місячне промінє виглядало з поміж навантаженого снігом галузя і бавило ся її золо-

тавою, русявою косою. Вона заложила на голову капелюх, оперлася о моє рамя і ми побрили снігом до вулиці.

Ми говорили мало що до себе, більше були віддані своїм власним думкам. Я чув, що в її душі прийшло до конфлікту між вірою і житєм. Сьвяте письмо вповне в неї батьком від маленкості наказувало їй любити батька і підлягати його волі. Серце її однак не могло підлягати йому і вона терпіла. Вона винуватила батька лиш у тім, що її не любить, бо як би любив, то не силував би виходити за Максима. Така була вся її льогіка...

Ходою вона трохи розігріла ся, а коли ми прийшли до міста, напили ся теплої чоколяди. Потім я відпровадив її до дому, а на прощанє вона сказала: — Що зі мною стане ся, не знаю, але моє щастє вже не верне ся. Бувай здоров!

І ми розійшли ся...

Вражівь того вечера я не міг зібрати до купи. Одно мені було ясне, що терпіє її велике, над її сили, і що вона зломана на ціле житє. Мені було її жаль і я був обурений на її батька. Невже-ж його віра така безпощадна, що він жертвує для неї щастє своєї доньки? Він знав, що донька не любить Максима, а проте хотів їх злучити, бо Максим повірував і міг для штунди багато зробити. Я не хотів його підозрівати за иньші користи з того подружя, я вірив, що він бажає щастя своїй дитині і бачить те щастє в тім подружю, але та абсолютна, накинена воля видавалася мені фанатичною, сліпою. Так, не інакше, штундівський проповідник був фанатик, а жертвою його фанатизму паде щастє його дитини... А вона, донька штундиста, не була фанатична, вона чула ті тяжкі кайдани і рвала ся до житя. Так, се я пізнав аж надто добре підчас наших прогульок.

Мені прийшо на гадку поговорити з Максимом, але я роздумав, я не міг зраджувати її тайни. Я зовсім не міг допомгти їй у її терпію.

Від того часу минув тиждень. Одного дня перед вечером я стрітив її на вулиці перед склепом. У склепі був її батько й мати. Я привитав ся з нею, вона усміхнулася, а її очи зайшли сльозами. Вона сказала до мене: — Закликали, наказали, мушу зробити. Від нині за дві неділі вже не буду дівчиною.

Відвернула ся від мене, щоб отерти з очий сльози...

— Ви прийдете? Ви мусите прийти на моє весіле!...

Я не міг довше остати ся з нею, мені було дуже тяжко на серці, я звиняв ся браком часу і відійшов..

Отже доконав свого старий фанатик і знищив щастє дитини.

Два дни перед вінчанєм дістав я письменно запрошенє на шлюб, який відбуде ся в баптиській церкві.

Поміж уніятів і православних розкинено карточки, на яких була така відозва:

Братя і Сестри во Христї!

Прийдїть у недїлю о годинї шестїй вечером до баптиської церкви і побачите, як то вінчали перші апостоли, як сьвяте письмо наказує.

В недїлю о шестїй вечером я пішов до баптиської церкви. Лиця молодї я не міг бачити, бо було багато людий, але я чув проповідь штундівського проповідника про те, як то вінчали перші апостоли, і як сьвяте письмо наказує вінчати.. Я почув відразу до штундівського проповідника. Вінчанєм своєї доньки робить собі розголос, уживає його за рекляму для себе!

Доньки штундиста я вже більше не бачив. Чув тільки, що тяжко слабувала, і що коли приїде до дому родичів, то їй ліпше, а коли верне до дому мужа, то знов слабує.

Скрентон, Па, 25 червня 1905 р.

Олександр Катренко.

ЗНАМЕННИК ОДИН.

I.

— Тай знесло-ж їх до купи, та ще й держить!

От так дивували ся всі ті, хто добре знав Стецька, Сашка та Мусія.

Стецько, Сашко і Мусій, це були три юнаки; вони були слухачами трьох різних типів висших шкіл, які існують у місті Н. на Україні. Стецько належав до технольоґічного інституту, Сашко до ветеринарного, а Мусій, то той був на медичному факультеті університету. Всі вони були однолітки і по життю своїому на світі білому і по вченню.

Стецько був із українського роду; він собі син простих батьків. Сашка те-ж по всьому можливо-б було полічити Українцем, але він власне ним не хотів бути а ні завіщо. Ще, бач, прадід його, якийсь значний козак, за часів Катерини залюбки був перевернув ся собі у дворянство, тай одержав він тоді через те собі звичайно декілька вільних сел козацьких у підданство своє, у власність спадкову з ґрунтами великими й людьми хрещеними. Сашко-ж наш кривний, правнук тієї славетної людини того часу, вже за наші часи, ще й послідні, пихато ось лічить себе Москалем, намагаєть ся навіть, балакаючи, вимовити штучно ту нещасну літеру „г“, щоб вона виходила в його, як „г“, от так саме, як її, він чув по чутці, немов вимовляють там у далекій Москві тамошні справедливі Москалі, мешканці тамошнього краю. Тому те капосне „г“ у Сашковій на пів українській, на пів московській мові, коли-ж він іноді забував пильно стежити за собою, то й зо-

всім українській, аж різало вухо не то кождому, чи то нехай Українцєви, чи то нехай Москалеви, але і власне самому Сашкови, на превеликий жаль і досаду йому; хоч що, а в вимові його воно виробляло ось який мовний дісонанс.

— Одна-ж тобі літера, та така-ж гемонська! — частенько досадливо гадав собі Сашко.

— Але, нічого! „Терпїніє и трудъ всьо перетрутъ“, кажуть Москалі, чи то й пак наші „Русскіє“, і треба у цьому брати і нам із них певний приклад от хоч би і до цієї літери мені. Еге-ж, наломлю ся!

Твердо покладав він собі.

Третій з них Мусій був що найчистісїнький Жид, та ще й родом із що найжидівського міста на Україні, аж із самісїнької столиці жидівської, з Бердичєва того славетного.

Давно вже, аж чотири роки тому вже минуло, як Стецько, Сашко й Мусій одночасно прибули до міста Н. з покладом учити ся у тих своїх згаданих висше училищах. От тоді ще скоїло ся з ними таке, що вони однохвилино зійшли ся, шукаючи по місті собі помешканя, у одному з будишків, у якому саме й віддавала ся тоді така кімната. Але кімната та була дуже велика і що найголовнїйше, дуже дорога, зовсім не по кишені кождому з наших героїв, хоч про те вона всім їм, особливо з гігієнічного боку, дуже сподобала ся.

— Добре тут було-б жити: воздуха? дуже досить, хоч на десятиох то постачило-б, тай вікна на вулицю дивлять ся, ще й на південь, соняшного сяєва доволі буде, а це зимою добре дуже, і веселїйше і теплїйше буде, — сказав із них хтось. — А то-ж, а то-ж! — potwierдили одноголосно й ті двоє, та якось, якось воно в них так само вийшло, і згодили ся вони підрядити собі ту кімнату в купі. Миттю вони собі от так покладали, миттю діло скінчили, що до того, і миттю, тієї-ж саме днини й оселили ся вони отто самі собі в трьох. Тоді вже вони трохи собі познайомили ся, так як те можливе було за той час! Сказали один одному, як чие прїзвище, через пів години вони вже осьвідчили ся, як кого з них і звуть на ймення і по таткови, а лягаючи спати, то вони вже знали про кождого дуже багацько: сливе кождий з них усе своє гімназіяльне життя товаришам встиг розповісти, а окрім того і так

дещо і в родинного становища свого кожний з них про кожного осьвідчив ся.

Оселивши ся от так Сашко, Стецько і Мусій уже й не розлучали ся. Правда, що вони щорічно роз'їздили ся собі канікулами по домівках своїх, але повертаючи ся в осени вони неодмінно знов з'їздили ся в тій своїй кімнаті, навіть зовсім і не змовлюючи ся про те.

— Ну, тай друзяки ж в тих Стецька, Сашка і Мусія! Аж ось яке дивовижне тепер таке приятельство на сьому сьогочасному сьвітови! — дивували ся ще й оттак ті, які не абияк їх знали, всі ті, які зовсім не знали приватного життя кожного з них парівно.

Стецько був собі в загалі людиною смирною, плохенькою і зовсім не злопамятною. Він увесь свій вільний час що найбільше сидів собі все доша і коли не вчив свої лекції, то читав що небудь.

Сашко-ж навпаки, той то ніколи вже було не сидів дома, а щоб там іще вчити ся, то того і Боже сохрани йому! Він було тижнів за двоє, за троє, багацько як за місяць перед іспитами і візьметь ся тільки до книжок. От тоді тільки він уперто було до них і присікаєть ся; йому й досить бувало того часу, щоб, та ще й не аби як, а як пайкраще виявити іспитами своє наукове, потрібне йому урядово знаття. Куди-ж він, може спитає хто будь, дївав увесь свій великий вільний час? О! Він його тратив так, як за небагацькими виключками здаєть ся дуже красно те всій нашій сьогочасній молодіжи! Він безперіч по місті де будь вештав ся, працюючи аж до втоми, вироблюючи загальне тепер життя людини найвищого стану, якими вони себе лічуть, великоміліонової людности. Його можно було побачити в тому чи иньшому якому будь ресторані чи біля чарки там за столиком у палкїй, шумлявій бесїді з собі подібними, чи біля білярду в насупленими бровами, з нахмуреним чолом, з кїйком у руках, обхопленого загальним схвилюванєм і ось якою пильністю до того на той час йому що найважливїйшого його дїла. То, гляди, він сидить інколи в театрі, особливо коли виставляють ся такі речі, як „Контролёръ спальныхъ вагоновъ“ і подібні. А що найбільше то він метушить ся по найчисленнїйших своїх знайомих родинах. Там він то в карти, у вінта гуляє, у штоса, у стуколку, іноді навіть із вечора до ранку, аж до дурости доходячи від знемоги і фі-

зичної і внутрішньої. Не від того він, щоб і біля панянок гарних та молодюсінських подратувати ся, теревені-вені їм поправити, вигадану Англичанами таку чи иньшу флірту витворити. Бувало, та й часом таки з ним, що він по декільки днів, іноді то і тиждець увесь й очий до дому не показував, хто його знає де й пропадав.

От Мусій, то той хоч те-ж рідко до дому в день навідував ся, але почувати то він уже що дня неодмінно приходив. Увесь час своєї житевої діяльності Мусій гайнував у своєму кагалі, між своїми земляками, Жидами-слухачами. Вони що дня купкою збирали ся у призначеному ними задля того місці, і там вони купно ж учили свої лекції, купно-ж читали там свої жидівські часописі, які вони купно собі й виписували, там же вони перебалакували об усьому між собою, об усьому тому, що їх цікавило, що до них торкало ся з усіх боків і т. и.

Але трапляло ся, хоч і порідко, що Стецько, Сашко і Мусій сходили ся іноді не задля того тільки, щоб переночувати в тій спільній їхній кімнаті, але й на довшій який час. От тоді-то, коли діло доходило у них до балачки, а таке трапляло ся з ними по всяк час у такому випадку, то ладу тоді між ними і наймалішого не було. Куди там!...

Впадало, що Сашко візьме тай ушкварить у себе такий бенкет, що кращого й не треба. Бувало-ж таке з ним періодично; що раз на місяць, то вже неодмінно, а трапляло ся іноді, що й двічі. Як тільки було він одержить гроші від батька, який йому на прожитте їх вислав що місячно, іноді-ж на що будь то й ще коли, так Сашко зараз і запрошував до себе декількох, а то, гляди, й цілу велику купу своїх приятелів, таких-же, як і він, шляхотних хлопців — і Боже! Чого, чого-то тільки тоді у них не виробляло ся там!

— Гуляємо по студенчеському! — казали вони.

Звичайно зачиало ся у них там тоді горілками, пивами і винами, неодмінно вже були там і карти. Якже переходило чималенько вже за північ, то тоді вони і співали, як їм здавало ся, тобто гвалтували, свистали, і вили і ревли. Бувало такого, що вони тоді там між собою і лаяли ся, сварили ся нетверезою сваркою, та ніде правди діти, бувало такого, що й били ся вони.

— Що се там таке робить ся?

Мимоволі спинивши ся біля вікон аж сяючих вогнем серед спільної сонної темряви пізньої ночі, який небудь запізнений прохожий запитував ся у вуличного нічного сторожа, який не маючи що робити годинами стоїть біля тих вікон, гадаючи: — І єсть же такі люди щасливі, що мають змогу аж так гуляти, та ще и лиш забажаєть ся! Чи в ночі, то в ночі, чи в день, то в день, а тут ось ходи, або стій як проклятий, коли хочеш, щоб було що завтра гризти.

— Та що-ж там? Нічого! Студенти п'яні, — мелянхолічно відповідав він тому запитачеві.

— Бач! Але що-ж вони там бють ся, чи що, що так галасують?

— Ні! Се пиво з горілкою, з монополькою, в них там змагають ся. Хе-хе-хе!

— Агаа! — промовляв тоді прохожий і махнувши рукою, мов річ звичайна, поспішливо йшов собі далі, іноді ще й гадаючи: — Ач гемонські хлопці! Часу задарма не гублять, поспішають ся сьвітовим пробуванням насмакувати ся.

Стецько і Мусій то заздалегідь іще було безпротестно, мовчки, віддавали спільне своє помешканє у повну Сашкову власність. Тільки було вони застежуть, що Сашко в'явив ся з пляшками вже, то зараз же миттю, самохіть вони й тікали вже куди будь геть в дому, та ще й днів на двоє, чи й на троє.

Бувало-ж, що іноді і до Стецька ні-ні, та декілька земляків і зійдуть ся. Хоч упало таке й дуже рідко, а все таки стривало ся. Ну, то тоді Сашко вже, коли він на той час дома бував, неодмінно вже чергово тікав від них.

— О! Вже купкують ся наші хохломани! Дехтем у кімнаті так і засмерділо! Оце зараз піде люба розмова про Дніпро та гори, та про гайдамачину. Пісню яку небудь заведуть про дівчину босоногу. От ще люди! Тільки попринаджують своїм сепаратизмом сюди до нас шпігунів та жандармів, тай годі; нароблять такого, що й не обереш ся тоді халепи з ними!

От таке, чи щось подібне иньше бурмотів собі Сашко, лагодючи ся в дому. Аж поки пах той хохлацький не викурив ся, то доти й дому не повертав ся.

Що разу казав він Стецькови і Мусієви, повернувши ся через два або три дні до дому, хоч про те у його нічого ніхто з них і не питав.

— Ну й чого ти заносиш ся у хмари?! — не вдержував ся було Стецько. — Ну й чого? Бо ти-ж хто такий? Буцїм то ти вже й не хохол зовсїм?

— Який я тобі хахол? Я дворянин! Я, щоб ти знав, російський дворянин, а не хахол! От ти так хахол! — відмовляв тому буцїм то спокійно, але аж занадто гордо Сашко.

— Еге! А то-ж. Я хахол. Я Українець і се моя велика гордість. Мій батько чоботар, моя мати куховарка, а я їхній син. Мої от такі батьки були і суть люди чесні, ніяким робом вони не душогуби; ні, на душі у них, а нічого-ж і наймалїйшого ганебного не межить чи то власного, чи то спадкового: ні прадїди, ні дїди мої, ні батьки ніколи не забивали на стайнях деревою на смерть братів своїх рїдних, яких вони попереду ще поробили обдертими, голодними старцями, невольниками своїми. Ні, мої батьки ніколи не заступали нікому життя-волї на сьвітї. Мої батьки коли й били ся з ким будь, коли били кого будь, то йшли на взброєного, а не на лежачого, і бороли ся за власне і спільне життя-волю; його вони забороняли задля вас від ворогів навколїшніх. Ось мої які батьки! Мої батьки самохїть, залюбки, смакуючи не цїлували ані патинків, ані лаптів. І я їхній син, щоб ти, дворянине, знав!

— А мої-ж батьки хїба цїлували чїї будь патинки або лапті? Цїлували хїба? Га? І ти сьмієш таке менї казати?

— Та що там! Лизали і лжуть! Перевертї вони в тебе, і ти їхній син! Сашко! Адже-ж ти перевертень! Сашко! Ти-б соромив ся того, ховав ся-б від людей з тим, а в тебе, бачу, і совїсти зовсїм нема! Він іще, бач, і пиндячить ся, ось як не як носить ся з своїм дворянством тим! Російський! Гидота ти російська!

— Але-ж ви собі лайте ся і лайте ся, таї ще лайте ся, тїльки мене, спасибї вам, не чїпайте! І через віщо вже там у вас і патинки? Які там патинки? Я вас не рушу, я лежу собі, мовчу собі, і ви мене не руште і ви мовчїть до мене — втручав ся до них іще й Мусїй.

— А ти, Мусїю, мовчи! Ти Жид і бїльше нічого, то й мовчи! — гримав на його Сашко.

— Твої батьки моїм батькам недавно ще, сливе за мою памятку ще ноги мили, та ту воду пили, не то що чоботи їх лизали. Таких, як твої батьки, мої батьки ось як учили, ось як вони їх на розум наводили, вони їх на сьвітї тїльки нагаєм і держали.

П'яниці, волоцюги твої батьки! Ех! Руки зараз звязали тільки моїм батькам, а тоб!..

— А що-ж а тоб?

— А то, що нема на вас моїх батьків, мене, от що! Виразно-ж видно, що то воно без нас на сьвітї з вами коїть ся: хохломанство розвилось, соціялісти з вас плодять ся, радикали, анархісти й иньша всяка нечисть розвела ся! Не кажучи вже про все иньше, скілько то лиха государству з боку економічного ви собою надали! Коштів скілько за дарма через вас потрачено і тра-тять ся! Задля вас спеціяльно тюрмів набудували, задля вас ці-лий корпус жандармів содержуєть ся, задля вас ціла армія штиків ієгнує. Прийде-ж швидко час, що неодмінно потрібно буде ще й катів задля вас завести, шибениць усюди набудувати! Еге! Кри-пацтва-б на вас знов треба!

— І це сливе у двацятomu віці молода людина таке балака! О Господи! Якже-ж мені тебе, Сашко, і назвати? Як? Ти-ж носиш людський образ і його ти перевертаєш у собі анї на вищо. Не кричи-ж бо хоч так, щоб люди тебе не почувли, бо-ж мені ро-бити ся соромно за тебе. Господи! Господи! Вже досить одного того, що у початку двацятого віи невольництво, бач, пропові-дує! О Милосервній! Сашко! З тобою збожеволіти можна!

— Так я по твоему вже й не людина? Як на тебе то я звівр мабуть? І ти сьмієш мені те казати?

— А чому-ж не сьмію? Правду казати всяк сьміє кождому.

— Не сьмієш, бо ти повинен тямити, хто я і хто ти! Ти по-нихач жидівський!

— Слухай Сашко! Я Українець, а ти хіба не знаєш нашої національної вдачі?

— Яка там у вас вдача? З дому, та до Жида до шинку, або, як ось тепер, до монополюки, от і вся ваша вдача.

— Ні, я не про те. Слухай! Ти балакай, балакай, та й не забалакуй ся! Оглядай ся, Сашко! Не забувай того, що норів наш такий, що я тобі можу раз і два і десять і двацять разів усе простити, все тобі спустити, двацять же первий раз бережи ся вже, тоді вже й...

— А що там тоді! Нічого тоді! Бо в мене в руках меч і сила! Я от тільки фірточку відчиню, та свисну тільки, і зараз же, миттю жандарм тут уродить ся й обох вас, і хохла і Жида к грецю забере від мене.

— Ну, й знов! Ну й я не хочу того слухати! Ну й я піду від вас!

Аж підскакував Мусій на своєму ліжку, на якому досі він лежав усе мовчки пластом. Як обпечений він тоді хапав свою шапку і вихром вискакував за двері на двір, на вулицю. Аж через декілька хвилин він неодмінно вже в такому випадку повертав ся, тай не сам тільки, але з ким будь іще, а то із двома, чи й з трьома навіть студентами. Мусій, бач, вибігши от то, бігав по вулиці, шукаючи стріти кого будь, і першого, кого він здибував із знайомих, він закликав швидче іти з собою розводити Стецька з Сашком.

— А то ось-ось, та вже й побють ся, — казав він.

— От так, як бачите! — казав Мусій, входячи з тим або й з тими у кімнату. — От так, як чуєте, вони вже декільки годин. От так вони собі івалтують і івалтують, як тільки один одному по пиці не дадуть. А через віщо воно у них, ви знаєте? Та так, через нісенітницю. Той каже тому, що я людина, а той каже тому, що я людина. Той каже, що я дворянин, а той каже, що я не дворянин, тай усе. Тьфу! Такі обидва вони палкі собі, що у них у середині там, як займеть ся, то як пожежа!

Несподівана присутність нової людини миттю значно спиняла ту оттаку суперечку наших приятелів і вони швидко розхоложували ся. Нарешті-ж, то кожний з них, зробивши один до одного „тьфу!“, „тьфу!“ навіть і замовкали. Замовкнувши-ж якийсь із них, а то й обидва відразу хапали свої шапки, — бувало таке, що з западу навіть і міняючи ся ними, — і гайда на який час куди будь заспокоювати ся.

II.

У столиці побито молодіж! У столиці напущено на студентів-козаків, які своїми нагайками пополосували їх усіх!

Така чутка швидко розлягла ся по всій обширі великого царства; задля всіх, більше чи менше тямущих людей вона була дуже неприємною.

Наш цвіт, нашу сіль, наших братів, наших синів, надію нашу у воротях нового віку, як скотиняк яких нагайками молощуть, та ще й як! Чутка, що у того око вибито, у того ніс

перебито, буцім-то довело ся там усього і головам, і рукам і ногам. Одній дівчині, студентці медичних курсів, яка може ненароком опинила ся біля гурту, або і в гурті кажуть, вибито аж обидва ока. І се-ж, тямте, се-ж дівчині! Не один, чуючи се, гадаючи от так, чи иньше, сказав собі:

— О Господи!

Не у одного заболіло серце, перевернуло ся все на душі.

Не диво-ж, що вся наша наукова молодіж через такий дійсний випадок обурила ся незвичайно; заворушила ся вона, захвилювала ся і по довшому чи коротшому глухому кишію всього загаду постала у неї тиха реакція; виробив ся загальний поклад по всіх містах університетських зробити спільний протест, покладено не ходити до училищ ані кому. Так поклала більшість, меншість же, всі ті, у яких его, власна шкура і шлунок, се увесь ідеал життя, мимоволі повинні були послухати ся.

Стецько наш ледви не більше над усіх у громаді свого інституту обурював ся кричав, бігав і укладав проєкт протесту. Ось він і зараз оце тільки що прибіг до дому відтіля зі сходки і бач який він! Лице в його аж палає, очі блищать, ходором усе ходить на йому, тай у йому. Волосє на голові і те немов власнє аж настобурчило ся у його, так саме, як немов у сердитого півня піря.

Ні Сашка, ні Мусія ще дома нема. Стецькови вільно на самоті, але чи просторо йому, то хто його знає; мабуть ні. Ач, як він швидко подав ся бігати туди і сюди, по своїй кімнаті, від кутка до противного кутка її, а потім іще й на вкосяка. Однаковісїнько таки от так, як от то бував у звіринці роздрочений лев у своїй клітці, чи по своїй клітці метушить ся. Ой та яка-ж то й велика у Стецька в середині того часу буря бумувала! Не легко йому було і мівком своїм; він у його працював аж до болю.

Згодом трохи Стецько, круто повернувши ся, підбіг до столу і сїв, гепнув ся на ослінець, який стояв перед столом, аж той затріщав під ним. Але сидіти, як звичайно, Стецько не мав сили: він почав совати ся на ослінцеви, повертати ся і сюди й туди на йому, а потім іще і з ним у купі; було таке, що сїдав він до столу і боком, навіть і зовсім спиною, а далі й знов повертав ся лицем. Його аж трясло всього. Не швидко він міг заспокоїти ся

на стільки, щоб хоч смирно сидіти. Ще ось тільки руки його ще не зовсім слухають ся: ліва крутить йому, аж смикає до болю його невеличкий вус, а права так бач як усією пятернею чутно та дрібно вибарабанює по дерев'яному, голому, нічим не вкритому столі, немов на турецькому барабані. Але ще хвилина, дві, і по вибуху миттєвого кризису наступила з тілом його спільна тиха реакція. Ось він, покинувши барабанити, стулив кулака і бехнув ним, що сили у його було по столі-ж усе тому нещасному, аж той на що вже терплячий, а й те заскиглив від такої ласки його. Рівночасно-ж із середини у Стецька вихопило ся коротке, але чутне і важке, важке зітхання.

— Треба викласти їм усе... Треба зажадати від них того всього, що принесе нам, усім нам загально і зараз і в будучині забороны від того подібного, яке от то там скоїло ся. Треба, щоб нас лічили не дітьми, ще більше, треба, щоб нас лічили людьми! Треба, бо-ж се неможливе, неможливе-ж таке й на далі, неможливе! Треба викласти все їм гарненько на папері і нехай наші посли, ті двоє-троє, яких ми виберемо, віднесуть той лист до уряду, до директора нашого. Так!

І Стецько лихоманково вхопив зі стола перо, присунув до себе папір, що випадково тут же перед ним лежав, вмочив уже й перо у чорнило, підніс уже його навіть і до паперу, навіть вивів уже там якусь і літеру, та тут саме і спинив ся і глибоко, важко замислив ся. Мимоволі його рука аж випустила те перо, замість же того вона власне підняла ся до голови, а та аж горяча, покірливо схилила ся на неї. Погляд його спинив ся й очи нерухомо вперли ся в червоне полум'я лямпи. Він дивив ся на те полум'я пильно, але зовсім, зовсім же не бачив його. Ще трохи, і вони в його почали жмурити ся, жмурити ся, та і зовсім стулили ся. Але він не спав, ні, він не дрімав навіть, із ним коїло ся щось иньше.

Стецько, бач, миттю пригадав свого батька, неньку свою, невеличку сестричку свою Присю. Вони ось чудово, як живі, по-стали перед його внутрішніми очима; крізь студені вії він їх бачив. І ту-ж мить Стецькови пригадало ся все, перед ним по-стали всі що найголовніші риси життя його, починаючи від дитинства більше чи менше самосвідомого, та аж до останньої днини. Вихром одно по одному, як у кінематографі тому постало-

перед ним усе. Ось і він, бач який погорбатілий, батько його! Ач як він зігнув ся перед своїм низеньким столиком, сидячи на своєму тому оригінальному триніжникови і все, невгаваючи все стукає тай стукає він деревляним молотком по деревляних же гвіздках, забуваючи їх у підшву, чи у закаблук чобота. А ось і вона, ось і мати його, працює й вона. Ось і зараз вона біля печи пораять ся, а ось уже й піч покинула, одійшла на якусь хвилину від неї, та й пере шось у начовках, що стоять на лаві біля дверей. А де-ж Ірися? Її нема дома, вона вчить ся, пішла до прогімназії, вона вже там у другій класі.

Дякуючи тому, що в тому повітовому місці, у якому Стецько народив ся, існує земська реальна школа, а ще більше, дякуючи розумному поклатови свого невченого батька, який вияснив, що вченє сьвіт, а невченє тьма, Стецько, бач, ось тепер — слухач технольоґічного інституту; він вже на його останньому, п'ятому курсі. Ще тільки всього три місяці лишило ся і Стецько буде інженером уже, та ще й яким! Він найкращий учень свого курсу. Се певно, що прозвище його буде красувати ся на золотій дошці. Йому вже тепер кажуть, щоб він мав на меті залишити ся неодмінно по скінченю курсу при інституті, тай лагодив ся бути професором.

Стецько спізнавав більше ніж добре, що як то важко було родителям його, убогим, простим доводити його до того розуму, який він отсе зараз має, до тої науки. Стецько давно вже вияснив, через віщо от то його батько і день і ніч, і буденє і сьвято все робив і робив, працював не віддихаючи тяжко. Стецька зараз то навіть аж дивовижа обхоплює, як то батько його і викрипляв навіть оттак працюючи! Боляче на душі у Стецька робить ся при згадці про се. Стецько то сливе навіть і не бачив ніколи, щоб батько його було і спав коли: лягав було Стецько, а батько все робив, устає було Стецько в ранці, а батько вже на своїому місці, як приріс, мов і не покидав його ніколи, все він на триніжнику, все робить. Чи не через те буває він таким і старим зарані зробив ся? Адже-ж йому нема повних іще й 50 років, а гляньте на його, білий він увесь, знеможений, 70-ти річна людина з його на погляд, тай край!

— Еге! А все йому так через мене! Через мене! — аж пече було отся дужка Стецька.

Стецько знав, він певний був, що Боже, як то, з якою незвичайною нетерплячкою вони, родителі його, як раю того дожидають ся щасливого задля них часу, коли вони будуть мати змогу всім, коли-б було можно, то всьому своєму місту, всьому своєму повіту, ні, ще більше, всьому світови сказати, прогаласувати: наш син інженер! Стецько інженер, а ми його родителі!“

Стецько знав, що зараз то вони одною тою надією тільки й живуть, тільки нею вони й на світі і держуть ся. Його інженерство, се продукт усього їхнього важкого життя, се все їх щастя, вся їх доля, якої вони невпинно добивали ся і якої вони через те дожидають, як відповідної, як установленної їм.

Стецько знав, що коли він не скінчив би курсу, не зробив би ся тим інженером, то тоді хто його й знає, і покласти наперед не можна, що то з батьком, з матір'ю і станеть ся? Можливе й таке, що вони не перетерплять, не переживуть такого свого горя.

Стецько сливе за пять років пробування свого в інституті виробив собі твердий до наймалішої риси свій плян того, як то він подякує своїм родителям по скінченню курсу за все те, що вони зробили задля його: він із усіх боків заспокоїть їх старість, він утворить задля них можливий рай сьогосвітній.

А тепер ось яке! Ось що! Ось який підскаочив випадок! Ну, що йому робити! Стецько фізично не може не взяти участі, та ще й найголовнішої участі у всьому, що належить проти світової кривди. Але що-ж з того буде? Що буде всім? Що буде йому? Адже-ж його можуть прогнати, виключити з інституту, та ще може й на який тільки час, але може бути й таке, що й на зовсім. От тоді! Тоді то хоч і в домовину живцем лягати в купі зі старими своїми. Але-ж може того, такого гіркого кінця і не бути? Може. Найкраще що, то се стипендію відберуть на сі три останні місяці, ну то те й дарма! Але чи не краще було-б не втручати ся? Сховати ся-б куди будь? Га? Еге, краще, зовсім краще, певно краще.

Але, але за що-ж вони так? За що вони таким способом бузувірським? На що вони так із людьми, з людьми культурними? Бють що найнекультурнішим способом! Нагайками бють, як товар який будь, як собак, як скотиняк! Се-ж ганьба проти природна, ганьба образу людського, ганьба... ганьба... ні, се річ неможлива! Нагайка ходить по головах, по спинах людей, і коли? На самі-

сїнькому порозї двацятото віку! Час пари, електричности, час Х-проміня й иньших чудовних річій і... нагайка! Що-ж се таке? Збожеволїти можна.

Тамже-ж у тих те-ж батьки, матери, сестри, брати і такі-ж саме може, як вони й у мене. Також може через усе те у труну вже лягають! У мене-ж хоч іще очи, руки, ноги цілі, а там-же у тих!... Калїками поробили! Он дївчина, і її не пожалїли! О! Боже! — І Стецько аж вастогнав від внутрїшнього болю, аж зубами заскреготав.

— Ні, ні, я не можу, не можу, зовсім не можу! — пекуче вихопило ся в його з уст і він знов нервово схопив перо і тепер уже воно швидко, швидко, ластівкою залїтало по папері.

— Ти вже й дома? Давно прийшов? Ну що? Як там у вас? Що ти пишеш? — вбїг, як обпечений Сашко.

— А тобі що хіба? Ти-ж що покладаєш робити? — похмуро відповів і запитав ся у його Стецько.

— Та що? Тїкаймо, брате!

— Від кого? Куди? Самому від себе я тїкати не хочу.

— А я так тїкати му оце зараз до дому і від себе і від усіх. Нехай йому грець от тут і хвилину залишати ся! Стачку якусь утворили, а далї того і гляди, ще сходки будуть, як і слїд козаками почнуть розганяти, тай отшморгають нагайками всіх до ладу. Та щоб менї та втручати ся в таке діло? Та цур йому й пек! Та в загалї і вся справа якась не дворянська зовсім! Поїду краще до батька на хугір та буду там млинці з доброю, предоброю сметанкою їсти, бо ж як на те і масниця зайшла. От і добре! А й млинці-ж у нас дома печуть! Чуєш? Стецько! От як би ти покоштував їх! Поїдемо до мене. Я, брате, тільки згадаю про такі млинці, то так слина в мене і котить ся.

— Згинь ти з своїми млинцями, дворянине, к бісовому батькови! Провали ся ти з своєю сметанкою в пекло на саме дно! Панай собі куди хочеш, тільки не руш мене.

— Та тобі б аби тільки все лаяти ся, та лаяти ся! Тобі діло говорить ся, по братерському радить ся, а він бач! І губи розквасив! Та й не диво-ж, бо-ж хамло! Сказано-ж, що з хама ніколи не буде пана!

Стецько на таку Сашкову промову до його не відповів ані слова, лише щб сили гепнув по столі кулаком тай годі.

Через яких хвилинь десять Сашка вже не було в кімнаті, він уже подав ся до залізничої дороги.

— І що воно таке... таке... таке... Що воно таке коїть ся? І Боже мій!.. Яка таки халепа на нашу голову оце падає! І там хтось десь бють ся, а в нас щоб чуби боліли? Адже-ж нас ніхто не рушить то й чого-ж нам і треба? Нам треба хйба, щоб і нас нагайками! Іхе! — оттак заскиглив до Стецька Мусій, який як та куля влетів у кімнату, немов сто чортів гнало ся за ним.

— Ну, й чого ти, Мусію, плачеш? І що там таке тобі по-робили? — озвав ся до його Стецько.

— Хйба-ж я плачу? Я не плачу. Але таке-ж, таке-ж мені, таке-ж нам всім горе!...

— Та яке там тобі горе? Чого тобі горе?

— А як же не горе, що перед скінченєм курсу, тай от таке! Скілько кошту, а до кошту і праці пограчено ще, та все за дармо піде, бо-ж і скінчити не дадуть от ті скажені, роздрочені, божевільні!... Їх повигонять і нас з ними повигонять!

— А тобі то що? Горе велике! Крамарювати будеш! Адже-ж у твого батька у Ростові крамниця, та ще, ти казав, і гарна, ну от і будеш сидіти в ній.

— Але що там та крамниця, що там те крамарюванє! Тобі добре так балакати, бо ти руський, маєш усе в собі людське. Еге! То тобі все однаково, тобі нічого, але-ж я єврей, мене аттестат тільки і зробить людиною, він тільки й дасть мені сливе всі ті спільні людські права, які кождий з вас має і без усього. Ото-ж то й те! Ой-ой-ой! Ой і що-ж його й робити! Ой, Стецько і що мені робити?

— Щезни й ти к бісовому батькови. Щезни от так, як уже от то один щез, провалив ся. Іди й ти за ним!

— А хто-ж то вже куди провалив ся?

— Сашко к нечистому драла дав.

— А куди-ж він дів ся?

— Вареники з сметанкою поїхав їсти.

— А куди-ж він поїхав?

— До дому поїхав!

— О! Се добре він зробив. От так і я й собі до дому поїду.

— Ну й паняй! З Богом Параско! Ніхто за тобою плакати не буде.

— А ти-ж мене оповістиш тоді, як усе утихомирять ся? Я тоді приїду.

— Добре! Оповіщу.

— Ну, то я й зараз!

Через нової пів години не було вже й Мусія.

* * *

Через три тижні часу все втихомирило ся. Молодіж рушила до вчення. Стецькови обійшло ся дуже добре. Не потураючи на те, що він уже аж занадто дуже енергічний брав привід у всьому, де тільки доводило ся юнакам сперечати ся з своїм науковим урядом, його не прогнали, як навіть усі того сподівали ся. В його не відняли навіть і стипендії. Тільки й усього, що йому пригромадно виголошено згідно з покладом спільної педагогічної ради суворо вимову з пересторогою на далі. От і все! Хоч про те до вимови тої було ще й додано, що Стецько залишаєт ся тільки з уваги на його добірне вченє, а то-б належав би він до неодмінного вигнання з інституту.

Через три тижні знов наші три приятелі Стецько, Сашко й Мусій були в купі. На радощах щасливого побаченя вони часово забули й усі свої незгоди, сварки і суперечки. Отсе сумерками вони всі три мирно лежали по своїх ліжках тай балакали між собою тихо та любо. Вони марили своєю швидкою будучністю.

— Так от так, друзі! Тільки ще два місяці всього, тай годі! І розійдемо ся ми, на віки може розійдемо ся! Чи-ж і здибаємо ся коли де в одному місці? Хто його знає? — сказав Стецько.

— Чому-ж не стрінемо ся? — сказав Сашко. — Стрінемо ся. То гора з горою, мовляв, не сходить ся тільки, а людина з людиною то неодмінно коли будь зійдеть ся. І! Тай добре буде нам на світі! Самостійними будемо, поважними людьми. Я так не більше, як через рік часу певне вже одержу собі місце губер-

ського ветеринаря! Се, братове, не що будь як! Се місце привосходительне сливе, он що! У мене, бач, за для того існує велика протекція; батькови вже й пообіцяли. Губернський ветеринар! Ваше Превосходительство! Та нехай хоч і Ваше Високородіє! Хе! Адже-ж правда, добре?

— А грошви-ж скільки тобі будуть давати, платні тої, жалуваня? — спитав ся в його Мусій.

— Та тут, брате, діло не в жалуваню. Тут, брате, головне те, що чин великий, орденів мені поначіплюють і от тут і сюди й усюди, — показав він і на груди і на шию. — Ог що! А гроші що? Гроші будуть! При такій своїй постанові добрій одружу ся з якою дукачкою, се неодмінно; хоч із старою, хоч із поганою, те мені все дарма, аби тільки грошей в неї, щоб, мовляв, і кури-б не клювали. Ото тобі й платня, і жалуваня і все. Еге, одно до одного неодмінно все припливе.

— Та воно то так! А я то вільним лікарем от тут же таки в місті й залишу ся. Ще рік попрацюю, тай на доктора медичного здам іспит, а тоді там, що Господь дасть! І як піде мені на щастя, то знаєте що? То я буду мати змогу заробляти щорічно 10—15 тисяч рублів або ще й більше! Адже-ж он Вишенський, Фавр, Филипс заробляють же! Власну лікарню засную. Ну, а тоді вже то я... Та що я? Тоді мені добре буде! Ось як добре буде!

— А ти-ж як, Стецько? Ти певно залишиш ся на професора при інституті? Певно вченим будеш?

— Хто, я? Ні, не хочу!

— Та чому-ж?

— А тому, що ще скільки років доведеть ся працювати, щоб досягнути того професорства. Се одно, а друге, то не так-то вже й корисне те професорське місце, щоб ізва його варто було б ще довгий час гайнувати, про те-ж важке воно, дуже важке. Вже одно, що воловодити ся з нами, з парубоцтвом, то й Боже унаси мене від того. Ні, нехай йому! Я краще зараз на фабрику куди будь. Еге! Й от що, братове, я вам скажу, я не я буду, коли я, тай швидко, не зроблю ся директором, якої будь, та ще й великої фабрики й...

— О! Се як добре! Тсс... Як добре! — аж перебив його Мусій.

— Ато-ж! Буде добре. Я буду одержувати тоді ось які великі тисячі рублів, великі! А будуть у мене гроші, то буде тоді у мене й усе. Що-ж поробиш, коли тепер вік такий настав, що все, все-ж тобі в грошах, все від гроший, все на грошах!

— А то-ж, а то-ж! Се правда, се сьвята твоя правда! — згодив ся Мусій.

— Що правда, те вже правда! Еге, гроші се велике діло! Дуже велике! Гроші се земний Бог! — покладно потвердив се й Сашко.

1899 року.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

ДО ДІТИЙ РОСИЙСЬКОЇ УКРАЇНИ.

(17 листоп. 1905 року.)

Не спи, сину! Час — не спати:	Не спи, донечко кохана:
Перед ранком яснобарвним	Ночи темної не буде, —
Ще темніють нощі шати,	Близько хвиля та бажана
Лячно людям незугарним.	Як сьвіт ясний Матір збу́де.

Ще затлумити жадають	І крізь хатнії вікониця
Усе добре, усе, чисте,	Рознесе́ть ся, залунає
На сторожі всіх чекають	По занедбаному краю
Не цьвіло́ абі барвісте...	Пісня волі, пісня сонця!

Харків, 28. X. 1905 року.

Андрій Чайнівський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

Х.

Пташок іще в канцелярії довідав ся про немилу пригоду свого товариша, і у нього забігали мурашки поза спиною. От тобі на! Аж тепер готово бути лихо. Він знав натуру Чернецького, знав, що сей аби ратувати себе вхопить ся кожної стеблинки і певно покличе ся на нього. Та коби ще лиш те! Коби не звалював на нього Бог зна яких своїх гріхів! Адже Пташок тепер зрозумів, що як сам він не мав перед Чернецьким ніяких секретів, так знов навпаки Чернецький не звірював ся перед ним ні з чим таким, щоб було за що держати його в руках. Пташка аж у горячі поти кидало при тих думках; він сидів над своєю книгою як стовп і механічно водив очима то в довж, то півперек по її картках, але не бачив і не розумів нічогосінько. А коли вибила шеста година, він навіть не замкнувши книги встав і поплів ся до дому.

Застав Марійку заняту дитиною. Проти свого звичаю вона обернула ся до нього і почала дякувати йому, що таки раз догадав ся покликати лікаря. Пташок витріщив на неї свої безтямні очі.

— Лікаря? Хиба був лікар?

— А вже-ж був, — мовила спокійно Марійка і знов обернула ся до дитини. Пташок надармо силкував ся віднайти в своїй запомороченій голові згадку, коли то він покликав лікаря. Не міг знайти тої згадки і пробурчав невиразно:

— Ага, був! Ну, ну, таки прийшов. Ну, і що-ж мовив? Правда, що не варто було кликати?

— Він не робив мені великої надії...

— Він нічого не знає. От полежить дитина, таї виздоровіє сама, коли має виздоровіти...

Така байдужність батька до рідної дитини дуже неміло вразила Марійку. Вона знала, що Пташок ані раз не журився дитиною, але щоб те кам'яне серце не змякло на вид безнадійно хорої дитини, сього вона ніяк не надіяла ся.

Та Пташок був тепер зайнятий иньшою думкою. Він мав багато грішків за собою, які тепер могли повилазити на верха, коли-б Чернецький не держав язика за зубами. Рад був боронити приятеля, та не знав як. Приходило йому на гадку піти просити Копача, та подумавши бачив сам, що воно сьмішне, бо він же не така велика риба, щоб Копач уволів його просьбі.

Пташок перебирав у своїй пам'яті все, що зробив, а що могло-б йому пошкодити. В міру того він заспокоїв ся і пішов до міста дещо розвідати ся. Ніде більше не знаходив супокою, бо дома плакала дитина, чого він страшенно не любив. Про недугу дитини він цілком забув, а коли нагадав собі, то був рад із того, що та непотрібна істота уступить ся в хати...

Чернецького посадив Стефан до казні, яка була в козівських арештах найпевнійша. Чернецький став думати над своєю обороною. Ся катастрофа прийшла на нього так несподівано, що доси він не мав часу ані поховати кінців у воду, ані лагодити ся до оборони, бо не знав, з якого боку його візьмуть. Уже при першій переслуханю побачив, що Копача чим будь не здурить. Се найгірше непокоїло його, що Копач пізнавав його в Самбора, до чого він не хотів признати ся. Копач готов запитати про нього в урядовій дорозі, а тоді викриє ся, що він сидів 6 місяців під млином за сфальшований вексель. Друга слаба точка для нього були ті папери з адвокатськими печатками, які він купив від адвокатських писарів у двох випадках. Третю фірму набув таки просто від самого адвоката і за се нехай тамтой журить ся.

В тім нещастю може йому допомогти хіба Пташок, підсуваючи свою жінку. Начальник може тепер, поки ще прокураторія нічого не знає, покарати його в дорозі дисциплінарній за покутне писарство. Коли-ж справу поверне ся другим кінцем і вмішає ся в те діло прокуратор, буде велика біда. Чернецький уже надто привик

до доброго життя і тяжко прийде ся йому привикати до арештантської саламахи. Сам Пташок занадто дурний на те, аби догадав ся, що його треба ратувати і як се робити. Треба йому се написати на розум, бо він страх дурний. Його навіть треба змусити до того, бо інакше не схоче.

Чернецький виймив оловець і клаптик паперу і на кінці арештантської прічі написав до Пташка листа. Його треба передати чим скорше, ще нині. Передати би через свого товариша з казні, але се якийсь дурнуватий мужик, що сидів за п'янство дві доби. Його впрочім аж завтра випустять на прохід, а тут час біжить... До того треба ужити самого возного. За п'ятку він се зробить, передасть листа Пташкови, коли не нині дома, то завтра рано покладе йому потайки на столі, і ніхто не буде знати...

Коли Стефан прийшов вечером оглядати казні, Чернецький заговорив до нього з приятельською усьмішкою...

— Фатальне непорозуміння. Прошу вас, один адвокат поставив мене тут своїм заступником, бо я маю скінчені права і сам стану за кілька літ адвокатом, дав мені потрібні до того папери, я для нього робив і гроші йому відсилав, а якась злобна душа заденунціювала мене, що я покутний писар...

— То певно швидко вияснить ся, — сказав Стефан байдужно.

— Певно що вияснить ся, але коли? Мені кожда година дорога, що тут сиджу, а як воно піде на урядову дорогу, заки переслухають мого адвоката, то минуть які дві неділі, а то не гаразд.. Тут треба третьої приватної руки, щоб помогла...

— Гм... треба когось пошукати такого, — каже злобно Стефан, немов не розумів, у чім діло...

— Я тут маю лише пана секретаря Пташка, він один поміг би меві, бо він усе знає, і ми добрі приятелі, ми разом на права ходили...

— Воно то до пана секретаря недалеко і можна би переказати... лиш не знаю, що й як...

— Справді зробите мені ту чемність? — каже владуваний Чернецький стискаючи Стефанови руку...

— Або в тім що злого? Таже пан Пташок також судовий урядник. Я лише знаю свій форшриффт, що не вільно від арештантів передавати листів чужим людям...

— Ви то дуже добре розумієте... Ось я саме написав кілька слів до пана Пташка, аби написав лист до мого адвоката зараз... А ось вам за труд...

Чернецький втиснув Стефанови враз із листом пятаку...

— Коли вийду на свободу, то додаю ще десять, бо у мене один день тої чортівської казні більше варт.

Стефан сховав одно і друге в кишеню.

— Може пану що принести? Може дати подушку на ніч?

— Коли ласка, то дуже прошу...

Оба були дуже раді, коли розходилися.

Чернецький радів, що так круто підійшов хлопа. Його товариш недолі підчас цілої розмови хропив як немащений віз і нічого не чув... Пташок коли прочитає сей лист, то зараз усе зорудує. Такі річи як раз добре робити під вечір.

А Стефан із пятакою і листом пішов горі сходами до начальника.

— Се передав мені арештант, щоб дати пану Пташкови, — сказав і поклав на Копачевім столі.

— Дякую вам, Стефане, ви добре пильнуєте служби і бачу, що на вас можна числити...

Стефан був радий з похвали і вийшов.

Копач розвернув лист і читав ось що:

„Мій приятелю! Вже знаєш, що я сиджу в улію. Ти ще ходиш по сьвітї, але лиш одною ногою, бо коли моя історія розбаврає ся, то й ти в неї влізеш... Я не можу тебе щадити і погубляти себе. Оба їдемо на однім візку з тою ріжницею, що ти ще на волі і можеш багато для нашої справи зробити, коли я немичний. Тепер настала пора, коли ти повинен зробити ужиток із того, що ми оба знаємо. Посилай зараз свою жінку до Копача. Не жалуй її, бо вона для тебе не має ніякої вартости. Посилай ще нині в вечір, бо завтра може бути за пізлю. Скажи їй по prostu, що має у Копача робити, а він не дасть собі два рази говорити. Гадаю, що вона супротивляти ся не буде, а коли-б так, то маєш ужити всіх способів, аби її до того змусити. Не жалуй її, бо нічого їй злого не стане ся. Могла вона романсувати зі мною, то тим приємнійше буде їй з колишнім коханцем... Спіши ся і тям, що коли того не зробиш, то жде нас обох кримінал“...

Копач читаючи ті слова аж підскакував із лютости. В ту злобну помову Копач не вірив, і тим більше його се обурювало. Що ті підляки загадали! Коштом її слави і чести окупити свободу такому драбови, що годить ся на шибеницю... Бідна Марійка, ото попала в ласки родини! Копач ходив по кімнаті рвучи собі волосе на голові. Він знаючи тупість Пташка відгадав відразу, що сю чортівську думку піддав йому Чернецький. Та Пташок уже тим самим негідник, що пішов на таке, що дозволив так зневажливо говорити про свою жінку... Не варт він того, щоб його шанувати... Коли заслужив, нехай його чорт бере.

Копач рішив ся. Прикликав Стефана і післав по вахмайстра. За той час владив потрібні письма, сам попереписував і сконсіював акти...

— Пане вахмайстер! Прошу мені дати асистенцію в цілі відставлення того панича до окружного суду. То небезпечний чоловік і його довше тут держати не можу, бо тут арешти лихі і може втекти. Я так і написав. Нехай там з ним іграють ся...

— Мушу сам їхати, — каже вахмайстер, — не маю на кого слустити ся. Постенфірер пігнав ся за конокрадами, а иньші, то люди ще молоді, не мають досьвіду, а то небезпечна птиця...

— Робіть як знаєте, лише щоб його завтра рано тут не було, коли ще сеї ночі не втече. Ось вам папери, а иньші акти вишлю поштою...

Копач не міг свати сеї ночі. Він сам повірив, що Чернецький може в ночі втекти, хоча Стефан обіцяв пильнувати його як ока в голові. Він зарядив усе що потрібне. Змінив Чернецькому товариша і замість дурноватого п'яниці посадив здорового урльоппника, що сидів три дні за бійку. Наказав уважати і зараз закликати себе. Сам не роздягав ся... Відходячи з казні моргнув на Чернецького, що все полагодив як слід... Чернецький заснув спокійно. Він знав, що ратунок близький. Йому навіть сьмішно стало, як дурний, а заздрісний Пташок буде докоряти жінці за невірність, як заіпає і заплює ся. Се варто видіти...

Другого дня, як лише розвидніло ся, збудили Чернецького. Над ним стояв як чорт над душею вусатий, кремезний вахмайстер...

— Що таке? — питає заспаний Чернецький.

— Одягайте ся, — сказав вахмайстер.

Чернецький одяг ся. Стефан подав йому якоїсь юшки і шматок чорного хліба. Чернецький відтрусив се з відразою... Вахмайстер приступив ближше в ланцюшками. Чернецький відскочив як опарений.

— Що се знов? Я буду кричати.

Вахмайстер ухопив його своїми сильними руками мов у кліщі, вложив руки в купу, придержав лівою рукою оба його великі пальці і в мить обкрутив руки ланцюшком, якого кінці закував колодкою, ще й попробував їх так, що Чернецький аж засичав з болю...

— Ну, безпечно, не розірве ся... Наперед...

— Куди мене ведете? — запитав Чернецький крізь плач.

— Там, де вам належить ся, до криміналу...

На дворі стояла замовлена фіра. На возі сидів замазаний кезівський Мазур і страшенно зівнув. Посадили Чернецького на віз плечима до коний. Напротив розсїв ся вусатий вахмайстер і казав їхати.

На сю сцену ливив ся крізь вікно Конач. Він почув полекшу на серці, коли фіра від'їхала. Так помітив ся він на однім зневажнику Марійки...

Чернецький розглядав ся по пустім ще місточку. Ще вчора почував себе щасливим, свободним, був паном. Коби то знати, хто йому такого стільчика приставив?

Слідство карне в Чернецьким вело ся досить довго. Судя слідчий окружного суду сидів у Козові більше двох неділь, заки списав усе, перепитав людей. Показало ся, що Чернецький потрафив писати письма обом спорячим сторонам, і при мертвій формалістичній тодішньої процедури писав так, що та сторона мусїла виграти, яка більше заллатила. Однак на Пташка нічого не показало ся, і його не чіпали.

Конач не прилучив до актів того листу, який передав йому Стефан, бо з самою справою не мав він ніякого звязку, а міг кинути погане світло на невинну людину перед тими, що її не знали, а яку він так гарячо любив. Пятка пішла на бідних, а Стефанови дав від себе пятаку за те, що так гарно справив ся...

Пташок ані догадував ся, чого від нього хотїв Чернецький. Він радїв, що його не чіпали і став знов жити давним житем. Бо тямив добре колишню раду Чернецького і стояв безпечний за Ма-

рійкою як за муrom. Се мало його колись охоронити перед небезпекою, як щіпле не перед віспою...

Того року, коли се діяло ся, була осінь дуже слотава і непривітна. Засдно хляпавка, а болото серед брудного жидівського місточка по коліна.

В таку погану днину сиділа Марійка в своїм убогій мешканю дожидаючи з обідом на мужа, що тепер опізняв ся що днини. Вже минула друга година. Обід давно готовий, та нікому його їсти. Марійка заглядає в кухню, щоб не вистигло, або не надто переварило ся. Паранька чогось сьогодні надто насупила ся і порала ся коло якоїсь роботи в куті. Марійка погляне на хвилю до кухні тай знов біжить до хорої дитини. Вже й лікар перестав ходити, бо йому Пташок наказав, боячи ся лікарського рахунку. Лікареви повело ся однак приготувити Марійку на те, що має стати ся.

Марійка за той час змінила ся, хоч її краса ще не минула ся. Над нею перейшла вже і розпука, а запанувала резігнація. На її лиці читаєш: усе пропало. І сльози тут не побачиш. Вони пливли колись мов гірський потік і вижолobili на лиці від очий у долину два ривчачки, яких тепер нічим заселити, бо жерело сліз уже висохло. Вона сіла на крісло біля стола і підперла голову рукою. Вже й думати нічого не може. В її голові страшенний хаос. Тиша і супокій дразнять її. Тому вона рада, що мусіла встати до дитини, що саме прокинулася і заплакала. Марійка пішла до колиски і порушала її. Дитина отворила мрачні очі і знов заплющила їх і заснула. Лише скривлений судорожно ротик показував на те, що її щось болить... Марійка рушаючи коліскою вдивила ся в личко хорої дитини. Яке воно бідне! Терпить за гріхи батька... Личко бліде, поморщене мов зівялий листок. На худім личку відбивали мов дві цибульки заплющені очі. Марійка подумала: недовго тобі, небожатко, тут мучити ся, та коби Бог змідував ся. Вона просила у Бога смерти для тої дитини, бо не могла глядіти на її муку. А проте жаль їй було розставати з дорогим єством. В тій хвилі зачалапав хтось у сїнях, і вона метнула ся до кухні, бо пізнала чоловіка, якому треба було зараз наставляти обід.

В кухні застала вже Пташка, що п'яний стояв під стіною і намагав ся стягнути з ноги заболочений кальш. При тім щось жартував з Паранькою, бо вона реготала ся аж за боки брала ся. Та побачивши Марійку замовкла і аж тоді Пташок по-

кмітив жінку. Він вибалушив на неї очі і силував ся хопити рукою за кальош. Пташок покинув стягати другий кальош і пішов так до кімнати. Йдучи коло Марійки він хотів її поцілувати, та вона відсунулась.

— Пі, пані дзіко, — запищав Пташок колихаючи ся на ногах, — моя-ж пані в кухні при роботі, пі — що то буде, що то буде!

— Йди, Паранько, вдійми панови кальош, — сказала Марійка і забирала ся нести обід.

Застала в хаті таку сцену. П'яний Пташок розтягнув ся на софі наставляючи Параньці обі ноги від разу. Кілько разів брала ся Паранька стягати заболочений кальош, він штовхав її другою ногою в високі груди, в чого обоє сьміяли ся. Марійка не сказала на те ані слова. Вона й не глянула в той бік і розчирпувала росіл. Остаточнo Пташок нажартувавши ся до волі позволив стягнути кальош, підніс ся з софи і присів до стола.

— Чому то пані дзіка так припізнала ся сьогодні з обідом, коли сьмію снитати?

— Обід був на час, лише не було кому їсти, треба було прийти вчаснійше.

— Пі, пані дзіко, а відколи-то така мода настала, щоб я був чевільником, і не було мені вільно приходити, коли мені схоче ся?

— Приходіть, коли хочете, лише прошу мені не робити безпідставних докорів.

— Пі, пані дзіко! Робимо ся занадто говірки, а я того не люблю і можу втяти язичка, а якже, можу втяти... Нема вже твоєї сердечної приятельки Островської... і я потрафлю приборкати... під курателю не дам себе взяти... і приборкаю...

Марійка мовчала ждучи поки Пташок не виговорить ся, а потім не засне...

Він справді замовк сьорбаючи росіл, коли йому повелось попасти ложкою в тарілку, а то частенько совав ложкою по столі. Тепло в хаті, тепла страва наводила на нього сонність. Та він не давав ся. Підніс голову, і шпурнув ложкою об землю.

— От зателепана господня! Росіл не солений, а я так міркую, що мені щось не в смак, що йому щось є, і не міг угадати... що йому є... А то брак соли... соли... ось що. Де то чоловік серед праці може все затямити, від того є жінка, пані дзіко, аби росіл був посолений як слід. О все постарай ся, за все, дбай,

працюй, щоб було ізза чого таку „ляфіринду“ одягти як слід, після моєї ранги і становища... та ще й горців пильнуй! Пі, пані-дівко, Паранька таких претенсій не має.. вимогів...

Марійка мовчала, а се його ще більше дратувало.

— Чого-ж сидиш? Чому не посолиш? — закричав Пташок опявленим голосом.

— Не знаю, кільки треба соли, ось сіль на столі, прошу собі взяти...

— А яка-ж ти жінка, що не знаєш, кільки твому мужови соли треба? До чого ти здала? Ти непотрібе! Чого ти в семінарії вчила ся? О! семінарія!... велике діло. Ліпше було вчити ся як жити в сьвітї, а не якихось там філіїв. Маю жінку вчену... а не вмїє посолити страви... Ні до спаня, ні до вареня... От дурна попадянка! Замість учити ся корови доїти, то їй захотїло ся філософії.

Марійка ні пари з уст.

— Слухай, признавай ся! Твій батько мусїв бути великий дурень...

Марійка не видержала.

— Говори собі що хочеш, лиш не руш памяти мого батька...

Пташок був дуже рад, що таки знайшов болюче місце у Марійки, куди міг її вколоти та на слово витягнути. Він став протверезувати ся і йому конечно хотїло ся сварити ся з ким. Мовчанка Марійки доводила його до скаженини...

— Пі, пані дівко, ти не сердь ся. Я бачу, що дурень був, дурень, бо й тебе розуму не навчив... а якже... хе-хе-хе, дурень, піп, ось що... а я того не знав, хоч після сына і дочки судячи... можна було догадати ся, що дурень — ну. Бо який батько, такий син, а який син, такий і батько... А син, ковбасюк-патріот із чорним піднебієм... а якже... О! був би ти во мною небоже шваґрував тоді як рак свисне, коби не той совітник, що ти з ним знюхав ся на мою біду... Ге! ге! ге! Екзамен табулярний, протекція, ось що! Для протекції, ось що... я й оженив ся з опудалом, брр...

Марійка втекла до кухні і післала другу страву Паранькою. Він ще ніколи її так не зневажав як нинї...

— Пі, пані дівко, не буду їсти. На таке стерво нема апетиту. Волїю гугель з цибулею...

— Та най пан їдять, — сказала Паранька.

— Е, ти перепеличко! Любиш мене? Що? Ей ти збиточнице, на що кухню замикаєш? Ге! — Він притягнув Параньку до себе і посадив її на коліна...

— Е! А коли ти навчишся варити, то я не потребував би пані...

— Та я вже вмію...

— Ага! Поки що для собак, ага! Ну йди, я піду спати.

Він ущипнув її і відтругив від себе. Сам устав і похитався до софи. Та йдучи зачепив ногою колиску і трохи не вивернув. Дитина прокинулася і закричала.

Марійка вбігла до кімнати палякана.

— Що тут сталося? Чого колиска обернена?

А Пташок лежав тимчасом на софі обернений горілиць підклавши обі руки під потилицю.

— Ні, пані двіко, не клади своїх бахурів під ноги, то буде спокій. Як би я так пошпотнувся і впав, було б тобі але!

— Які-ж то мої бахурі? Хиба я їх сюди принесла?

— Ні, чорт тебе бери враз із ним, мені вас потреба до хрину, от лише працєю на вас, а пожитку ніякого... Слухай, а більше мені того старого дурня сюди не клич, я платити не буду... Має вмерти, то нехай умирає... Коли вдалась у маму, то не великий з неї був би пожиток. Тепер забрайся, бо я хочу спати. А слухай! О четвертій збуди мене...

По тих словах він заснув, а Марійка потягнула колиску до другої кімнати.

Попрятала зі стола. Що йому сьогодні сталося? До тепер було сварився з нею, прозивав її, але бодай батька не зневажав... Коли так піде далі, то таки не видержить. А що зробить? Куди дінеться з недужою дитиною під зиму? Треба терпіти...

Наближалася четверта година, і Марійка стала будити чоловіка... Та не могла. Пташок спав як мертвий. Марійка даремне термосила його за руки і за ноги. Вона дала всьому спокій, сіла на кріслі під вікном і стала латати сорочку.

Вибила пята година. Паранька вийшла і оповістила, що в кухні жде на пана той пан із суду.

Марійка вийшла і застала тут возного Стефана. Його прислав пан начальник, бо люди ждуть... Пан начальник дуже сердяться, а писар не вміє собі дати ради. Марійка вернула до кімнати і стала знов будити мужа. Вона знала, що задля такого

опізнювання вийдуть неприємности, а може й дисциплінарка. Хотіла кінче поставити його на ноги. Стала його дуже енергічно сіпати. Пташок обороняв ся як міг, муркотів, сварив ся з якимись Жидами, викрикував картяну термінольою, але вставати не хотів. Тоді Марійка наблизилась йому до уха і заговорила, що пан начальник кличе його.

Пташок прокляв її всіми чортами і відмахуючи ся рукою вдарив її з усеї сили в лице!

Марійці засвітили ся свічки в очах і кров набігла до голови.

— Чи се припадком, чи навмисно? Та-ж він отворив очи і бачив мене добре. Видно, що на тім, що до тепер було, не скінчить ся.

Марійка вийшла знеслена, пригноблена і засоромлена до кухні.

— Може ви, пане Стефане, що порадите, бо він страшенно заснав ся.

Стефан поглянув на Марійку, у якої на лиці видно було удар. Впрочім він чув із кухні крізь отворені двері, як Пташок заляв і як потім луснуло. Тепер справдилось те, чого догадував ся.

— Вже до того дійшло! Бідна людина, така гарна, така добра, а така нещаслива.

Він засукав рукави і приступив до софи. Хопив Пташка мов собаку за передні лапки і від разу поставив на ноги. Пташок отворив заспані очи, став пручати ся, буркотів якісь проклятя, та Стефан потряс ним з досади так сильно, що аж кістки затріщали.

— Нема часу шпасувати, бо там пан начальник страх сердять ся. Ходіть зараз.

— Чому-ж ти мене не збудила? — визвірив ся Пташок на жінку.

— Ет! І я не дуже то потрафив, а не то пані. Твердий маєте сон. Та мені здаєть ся, що вам дали щось нині такого випити, бо ще ніколи так не було.

І він задягнув на Пташка пальто, шапку і поволік його до кухні. По дорозі поцілував Марійку в руку і поглянув на неї своїми щирими очима немов перепрошував її за те, що стало ся. Марійка була вдячна Стефанови, що не лишив чоловіка в хаті, який був би їй зараз наговорив обид...

По їх відході Марійка пішла до дитини, що саме прокинулася. Вона нагодувала її, а дитина повеселійшала. Маленька Галюся стала усміхати ся до матери, а коли Марійка над нею нахилила свою голову, воно стало хапати її рученятами, худенькими мов усохле бадилля, за бороду, за ніс, та мукати по немовлячому і отвирало свій беззубий ротик до сьміху. Вже давно Галюся не була такою і в Марійку вступила надія. Може воно ще подужає, буде жити... Марійка зраділа, забула усе своє горе, що стопило ся мов лід від проміння теплого сонця.

X.

Надійшла зима. Дитині ставало що раз гірше. Копач кілька разів упоминав Пташка за його недбальство в уряді, за пиячене, і нераз йому приходила охота поганьбити його за жінку. Але він бояв ся того. Пташок знає про його колишні відносини до Марійки і готов йому бризнути тим в очи. Ліпше мовчати. Копач нагляддав заєдно за роботою Пташка, а йому і в голові не було в чім будь звинити ся.

З дитиною Пташків ставало що раз гірше. Десь при кінці грудня воно попало в судороги і втратило сьвідомість. На самий сьвятий вечір воно вмерло. Була гарна морозна, зоряна ніч. По хатах ходили колядники. Усюди було весело, бо се-ж родинне сьвято. В кожній хаті, хоч би найбіднійшій, засідала родина до вечері, бажаючи собі гаразду. У Пташків було тихо. Пташок користаючи з завтрішнього сьвята сидів у шинку. Він навмисно не прийшов сьогодні до дому ще тому, бо жінка, та попадянка, готова наставити вечерю і змусити його до сьвяткованя руських сьвят, а він того не хотів. Най жре сама, а я таки не прийду.

А Марійці і не в голові була вечеря. Вона й не тямилася сього дня, бо вся її увага була звернена на вмираючу дитину, яку від полудня не покидали корчі. Вони не були такі сильні як перше, але дитина крутила рученятами і поженятами, кривила ротиком і постогнувала. Кождий такий стогін різав материне серце. Вона хотіла її конечно ратувати, та не знала як. Хотіла в своє бідне зболіле серце забрати всю її недугу. Вона взяла Галюсю в коліски і стала з нею ходити по хаті та приговорювати, кілька разів воно дужше застогнало.

— Цить рибко, цить, уже недовго твоєї муки, ще трошки поболить, а потім перестане і вже ніколи ніщо не заболить. Будеш

щасливою, підеш до бабусі і до дідуся і будеш ангелятком, таким біленьким, з крильцями, побачиш Бозю...

Дитина пручала ся в судорогах, Марійка пригортала її до себе, обтулювала хусткою і заєдно говорила жалібним голосом, у якому брєпіла розпука.

— А скаже Галюся бабусі і дідусєви, що твоя мама дуже бідна, що страшно мучить ся, що її запродали, запропастили долю, що мама дуже нещаслива, що мамця стане ще біднійшою, як не буде тебе, моєї найдорожшої потішки.. А проси Бозі, Галюсєнько, щоб не карав уже так тяжко твоєї мамі, щоб змилював ся тай поклякав її до вас... Там будемо разом... Ти випросиш у Бозі для її душі спасєня. Ми будемо там іграти ся, мама не буде плакати, горювати, а тебе вже нічого не буде боліти... Цить, біднятко, цить! Тебе дуже болить, а ти мені сього і сказати не вмієш... Та ще помолись у Бога за твоїм батьком, щоб мав ліпший розум та вступив на добру дорогу, а то буде йому там зле, дуже зле... Цить, ангеляточко, може ти голодне? Мамця дасть щось доброго..

Марійка присіла на постелі, щоб погодувати дитину. Та воно не годне було взяти до ротики її переповненої груди. Всі зусилля даремні. Вона знов устала. Її довга, чорна коса розплелась і повисла на плечах мов велика галюка. Вона не зважала на се. Хто-б побачив ту бідну жінку, як вона бігала по хаті з умираючою дитиною, взяв би її за божевільну. Вона справді була близька втрати розуму, бо нічого не бачила крім тої дитинки, якій не могла дати ніякої помочи.

— А навідуї ся до мене, моє сердєнятко, хоч присни ся мені деколи. Нехай хоч у сні приголублю тебе, поіграюсь, натішусь, бо на яві нема для мене щастя на сїм сьвітї. Присни ся мені ясним ангелятком, то лекше буде жити на сьвітї, тоді я рада буду весь сьвій вік проспати.

Аж тепер дитина випрямилась цілим тілом і скрикнула так страшно, що Марійку аж заморозило.

Галюся пішла до бабці і дїдуся..

Марійка пристанула і стала наслухувати, чи воно ще дихає. Настала мертвецька тишина... Марійка спамятала ся.

— Конець!

Вона поклала мертву дитину в колисці, присіла біля неї на землю і вдивила ся в дороге личко, що тепер стало вирівнюватись і прояснюватись. Марійці бачило ся, що воно усміхає ся до неї,

що воно спить і ось-ось прокинеться і попестить її своїми рученятами.

Під вікном заспівали колядники: Христос роди ся!

Вона на те і не зважала. Сьвято не для неї... Вся її радість у тій маленькій колиці. І вона сама одна безпомічна в хаті. Наранька пішла кудись, а муж п'яниця в шинку. Та воно так і ліпше. Ніхто їй не перебе, не вкоротить її тих не багато хвиль, що може дивитися на дорогу істотку...

Було вже геть по півночі, коли Стефан привів п'яного Пташка. Він сердега зараз по вечери нагадав собі, добровільний обов'язок і пішов шукати за Пташком. А Пташок догадуючи ся сього, винайшов шиночок у такій закутині, де-б його ніхто не сподівав ся. Стефан ледви його знайшов.

Увійшли в хату так, що Марійка їх і не запримітила. Вона сиділа на землі, як малюють каючу ся Магдаліну, зложила руки як до молитви і підперла голову...

— Чому ще не спиш? — гукнув п'яний Пташок. — Усе лише з тим бахором конопадить ся, а потім ходить мов запоморочена, нічого не владить на час... А я працюю як чорний віл... на все мушу старати ся...

Гамір, який тепер настав у хаті, розбудив Марійку. Вона повернула голову і показала рукою на малого трупа, немов тим оправдувалась. Се однак завважив лише Стефан, і тому мерщій, на силу повів Пташка до другої кімнати, повалив на ліжко і став роздягати так делікатно, що Пташок аж закричав:

— Ти мудю, поводиш ся зі мною, як луній!

Стефан не втерпів.

— Пане, коли ще раз отвориш свою хавку, то Боже мені прости гріха, але йно раз потисну за гортанку і задавлю, що й не нікнеш. Потому скаже комісія, що тебе заморила горівка...

Пташок налякав ся і замовк. Стефан виглядав страшно і люто липав очима. Сьогодні він до того ще трохи й випив при сьвяті. Той вирід, що не пошанував ані сьвята ані трупа власної дитини, видав ся Стефанови таким мерзеним, що справді не багато бракувало, а був би його роздавив.

— Спить каменем і ані мру-мру!

Пташок наляканий накрив ся з головою.

Тоді Стефан вийшов до Марійки. Вона вже стаяла над колицкою, загнувши на грудях руки... Знов показала Стефанови го-

ловою на мертву дитину. Стефан приклякнув і став відмовляти молитву. Знов стало в хаті тихо. Стефан помоливши ся перехрестив ся і встав.

— Ну, слава Богу! Скінчила ся його і ваша мука...

— Ой, Стефано, моя не скінчила ся. Вона скінчить ся, аж і я ляжу в могилу. То була єдина моя потіха.

Вона припала до коліски і стала тихо плакати.

— Ні за чим плакати, моя пані, — каже Стефан. — От лише подякуйте Господу Богу, що її забрав... Як би воно було здорове, то яка доля його ждала? Подумайте, при таких батьку яке щастє дитині? Люди коли раз візьмуть батька на язика, то і дитині дістане ся... Та коби то ще хлопець, то може ще якось дав би собі в світі раду, а то ще дівчина... Коли б вас так не стало, то що тоді? Батько продав би її з легким серцем, коли б йому хто заплатив, бо він не має Бога в серці... Гой! гей! Таке нині сьвято, така радість, а він у шинку. Правда, він лацінник, але все жінка Русинка і повинен її вшанувати... Не жалуйте, пані, бігме, воно так ліше. Воно ще до того було хоре на таку хоробу, що, як казав дохтор, люди від того геть дурніють. Хиба піти під пліт. Тоді ви виплакали би очи над нею... Цитьте, пані, Бога ображуєте тим, а то гріх. Він робить нам добродійства, а наж здає ся, що то зле, і нарікаємо... Перестаньте плакати, шкода сліз... Ну-ж бо бідна, моя добра...

Йому те-ж станули слези в очах, бо мав діти і страшенно за ними пропадав.

Та Марійка не плакала за дитиною. Прості слова того щирого чоловіка так зворушили її, його сильна віра і підданє волі Божій.

— Моя пані, бідна, я вже тут ні при чім. Ваш уже хропе. Я піду, а скоро світ пришлю сюди свою Теклю, як лише з церкви вийдемо. Вона проворна, то вам у всім pomoже, а потому то прийду й я... Ну, прощайте!

Марійка втирала заплакані очи.

— Спасибі, добрий Стефано, за ваше серце, нехай вам Бог відплатить на дітях...

Вона відвела його до дверей і заперла їх на засувку.

— Ну, тепер уже маю супокій, можу спати, ніхто мене не пробудить. Галюся вже не потребує моєї помочи.

І вона не роздягаючись лягла на постіль і по кількох не- проспаних ночах сильно заснула. Лямпа вигоріла і погасла сама від себе наробивши трохи чаду. Марійці спочатку дзвонило в ушах, шуміло, гадки стали мішати ся, пам'ять затемнила ся. Не чула як загомонів церковний дзвін радісну вістку: Христос родив ся. Стефан проспавши ся трохи розбудив жінку йти до церкви. Одяглись обоє по сьвяточному. Текля понакривала діти старим ко- жу- хом, бо в хаті позимвіло, і вийшли. Мороз аж тиснув. За ними вийшов і Копач з матір'ю, йшли теж до церкви..

— Добрий день папу начальникови!

— Добрий день, Стефане, Христос раждає ся!

— Хвалите Єго!

— Що там чувати?

— У Шташків дитина вже там!

— Коли?

— Сеї ночі. Я привів пана секретаря десь по півночі, то вже було по всьому...

— То й сеї ночі не був дома? Навіть від умираючої дитини втік...

— Та що йому дитина, він тому рад...

— А як там вона? Чи дуже побиває ся?

— От бідна, вже й плакати не має чим. Знають пан начальник, що як я те все побачив, як почув, що той нужденник ще зачинав з жінкою сварити ся, то мене така злість узяла, що був би його таки зараз роздавив як жабу...

— Я знаю, що він не варт доброго слова...

Йшли далше. Текля піддержувала стару Копачиху, бо було темно і трохи ховзко. Копач із Стефаном ішли з заду.

— А як ви, Стефане, завважали, як там у хаті, буде чим похорон обійти?

— Ледви, прошу пана, там страшенна біда, ніхто не хоче крайцара побортувати... не знаю, як вона бідна дасть собі раду...

— Ото-ж то й є. Слухайте Стефане, я дам гроші на ваші руки, поладуйте все, згодіть сьвященика, аби все було гарно... Лише не кажіть нікому, що то я даю... Бороши Боже, нікому, ні йому, ні їй. Бо то так: як би він довідав ся, то ще більше розвухвалив би ся і розбрикав ся...

— Розумію!

— Ото-ж числю на ваше слово, Стефане, бо таких статочних і певних людей як ви, то я люблю і не забуду про них. Лише тихо... А який сьвященник буде ховати, латинський, чи наш?

— А вже-ж наш, бо дитину хрестили в церкві. Що тоді була за авантура! Пташок хотів конечно до костела, а пані ні, тай ні, кавала, що таке право, аби дівчата йшли за матірю. Ну, тай люди до того вмшали ся. Довідав ся наш егомось і постав ся, що польський таки не хотів хрестити, ну, і на тім стало. Охрестив руський... Та ще, прошу пана начальника, мене на ті два дни якось трохи звільнити від служби...

— То само собою розуміє ся. Лише памятайте на арештантів, щоб дати їм їсти і запалити в печи. Такий мороз.

— То вже зробить моя жінка.

— Огже, Стефане, маєте тут дві десятки, а що бракпе, то я додам.

Хоч як Копач любив те сьвято, з яким у кожного чоловіка лучить ся стільки споминів, то сьогодні не був в силі ні згадувати колишнє, ні на відправу вважати. Лише що перехрестив ся, а вже його душа була біля Марійки. Як би він тепер радо зайшов до неї і підпер її своєю рукою, та годі. Він уважав за лїпше для неї, коли про нього не буде знати, і тому мусів тепер держати ся з далека, аби її не пізнав... Вона бідна горює, але роздумавши річ гаразд, таки лїпше для неї, що дитина вмерла. Через те вона свобіднійша і не так залежна від ласки мужа. А з тим чоловіком, то годі що порадити. Коли так дальше піде, то сепарація неминуча і він сам намовить її через людей до того... Бо він її замучить, той ледар...

Копач нагадав, що то церква, і не годить ся так про иньших гадати...

Та вона ще молода, і якось дасть собі в сьвітї раду. От може ще піти на два роки до семінарії, а потім стати учителькою. Лише коби винайти спосіб, щоб було за що скінчити науку... Вправді їй належить ся на випадок сепарації алїментація від мужа, але що за той час з мужем стане ся? Його леда день треба буде післати на зелене, тоді й алїментації ні з чого брати... Коли-б вона так згодила ся, він поміг би їй хоч би в формі позички, але вона того не прийме... А може би так через иньших? Може би так сьвященник підняв ся посилати їй місячно те, що йому передасть, а сказав, що буцім то від нього, так по приятни... Не повірить.

Раз, що тепер така дружба незнана, а надто вона знає добре, що тутешній парох сам бідний і послає свої діти до школи. Е! Якось воно зложить ся...

Зараз по відпираві пішла Стефаниха до Пташків. Вона довго стукала, заки розбудила Марійку, що їй відчинила двері.

Марійці жаль було будити ся зі сну. Їй таке гарне снило ся! Була в лісі на зеленій леваді, весела, свобідна. Ходила поїд руку в Остапом і любенько розмовляли. А перед ними в біленькій як сніг сорочині бігала маленька Галюся. Її веселу, всьміхнену головку окружав якийсь ясний промінь досготи так, як малюють ангеляток. Вона рвала цвѣти, складала в китиці і що хвиля підбігала до неї.

— Правда, мамо, яке то гарне...

— Гарне, донечко, гарне, — відповідав Остап, — збирай іще.

А дитина заносила ся срібним сьміхом, що лунав далеко по лісі і мішав ся в щебетом пташок...

З такого сну збудила її Стефаниха, що товкла кулаком о вікно.

Марійці станула зараз жива дійсність перед очима. Вона хитаючись па ногах пішла відчпняти двері. Її кинуло в дрож від холоду. Стефаниха привитала ся з нею і стала порати ся коло кухні, відтак затопила в печі і наставила воду гріти. Марійка стояла над нею дроячи як у пропасниці.

— Пані, візьміть на себе хустку, бо прозябнете, тут зимно, як у пивниці.

Марійка послухала. Стефаниха обмила дитину, Марійка виймила з комоди одежину і перебрала її. Постелили на столі і поклали мерця, зложивши йому рученята на вхрест. Марійка виймила з молитвослова образочок і віткнула в рученьку. Поки з сим упорались, надійшов Стефан, а за ним дід церковний приніс сьвітло і поставивки.

Стефаниха запарила чаю і таки присилувала Марійку випити горячого. Тепер відійшла Стефаниха до дітей, а лишив ся сам Стефан, поки не прийде бабуся з церкви, що мала сидіти при вмерци. Стефан дав Марійці пятаку.

— Ось вам, пані, на перші потреби, бо певно не маєте.

— Крайцара не маю при души. А як же мені від вас брати, хиба-ж ви багаті?

— Ну, нічого, годі вам позичати у Жида, бо жаден не дасть, а мені то якось віддасте, якось то буде...

— Чи то не ганьба, щоб урядник позичав від возного!

— Е! Що там, прошу взяти, бо не вступаю ся...

Марійка взяла гроші.

— Коли там буде кава? — закричав із другої кімнати Пташок, що саме прокинувся. — Мені час до бюро.

Замість Марійки вийшов Стефан.

— Вибачайте, пане, нишії нема кави у вас... Он дитина лежить уже між сьвічками...

— Ші! пані дзико, коли-ж умерло?

— Тоді, як ви були в шинку, — каже Стефан.

— До кого так говориш? Ти!

— Насамперед я вам не ти! Час би вже раз спам'ятати ся хоч тепер, як у хаті труп... Замість устати і піти що заорудувати, то ви викрикаєте, а ваша пані ледво жива...

— Ші, чорт вас бери всіх, відчепіть ся від мене, най там зараз дає сніданок, бо я голодний.

— Таки не буде сніданку, бо нікому зварити, ваша Паранька повіялась кудись ще з вечера, а пані хора...

— Мені мусить бути...

— Та бо ви, пане, таки без серця. Та-ж то ваша дитина вмерла, не чия... Бога бійте ся.. Не знаєте чиє завтра і що стане ся, а за се треба буде Богу відповісти..

Пташок боявся смерті і ті слова нагнали йому страху. Вже не говорив нічого, одагнувся сам, але не мав відваги поглянути на трупа дитини, якої за життя так не любив... Другими дверми вийшов до міста.

Не знайшов ніякого товариства. Все сиділо дома, бо то разом було і польське сьвято...

Він поплентався до бюро. Смерті дитини був рад. От тепер і жінка трохи більше до нього приверне ся, а то дитина забирала їй увесь час. Тепер з жінкою погодить ся, Параньку нажене, все-ж Марійка гарнійша від Параньки, лише що така нечула як колода. Перестане трохи пити, бо справді сього за багато. Ліпше се зложити на довги, бо Жида душу з нього виженуть.

Похоронили дитину гарно, а сьвященник не хотів нічого взяти за похорон. При тих двадцятьох ринських, що дав Копач, і обійшло ся...

Він сам не був на похороні.

Марійка припала до холодної могили і заплакала. На силу забрала її жінка пароха до себе до дому. Марійка була така зне-силена, що її поклали на дві доби в постіль таки на поцівстві і не пустили до дому. Пташкови нехай варить їсти Паранька як уміє.. Ліпше шанувати-ме жінку, як трохи побідує...

Але Пташок не бідував, і рад був із своєї свободи. Він забув свою постанову і зараз по похороні так упив ся, що переночував у шинку. Стефан не шукав його того дня.

XI.

І знов настало для Марійки давнє нужденне житє. Пташок таки не відправив Параньки і жив давним собачим житєм. Марійка не перечила йому, і тільки їй було для неї відради, що приватна наука двох дівчаток пароха. Пташок запивав ся що днини. Не маючи гроший він шукав таких, що мали гроші, і дивив ся, аби йому хто купив чарку горівки. Не соромив ся піти з ким будь до шинку, аби лише заплатив. У нього виступали признаки налогового пиянства. Коли не випив чарки горівки, то не міг узяти ся до ніякої роботи і руки у нього трясали ся як у пропасниці. Надто зробив ся тепер скупягою... Коли вже мусів випити за свої гроші, то пив сам. У нього в бюрі стояла в шафі фляшка з горіркою, з якої потягав частенько. Був заєдно паний.

З жінкою сварив ся менше, бо вона не зважала вже на нього і коли розторохтів ся, лишала його самого і втікала через огород на повівство.

Одного пополудня, якось невдовзі по похороні зайшов до Копача якийсь мужик із жалобою, що вже два місяці як замовив витяг табулярний, лишив ринського на стемпель, а другий від руки, і не може допросити ся, хоч уже їй чоботи зходив. Адвокат із Бережан пише, що йому пильно треба, а тут як нема, так нема.

Копач післав за Пташком. Його не було ще в бюрі. Післав Стефана до дому. Пташок спав, а коли його збудили, заявив, що не піде, бо слабій. І Стефан відійшов з нічим.

Копач зійшов на долину до гіпотечного бюро, де сидів писар. Він не мав ключа ні від шаф, ні від бюрка, бо все забрав пан секретар... Стефан пішов за ключами, та Пташок не хотів віддати, бо то він за все відповідає, а не начальник...

— Але-ж пане, там люди ждуть...

— Нічого не шкодить, прийдуть завтра... Хлоп і так не має що робити..

Копач був лютый, але нічого не міг зробити. Людей відправив. На другий день рано ждав уже в гіпотечнім бюрі на Пташка, що знов припізнив ся.

— Пі, пані дзіко, добрий день! Я вчора був хорий, ревматизм мене ломить і тому не прийшов...

— Де книга замовлень? — сказав Копач сухо, не відповідаючи на його говоренє.

Пташок роздягнув ся мерщій, отворив бюрко і подав книжку. Копач переглянув її. Замовлення залягали від шістьох місяців.

— Чому се не зроблено до тепер?

— Пі, пані дзіко, не було часу, хлопн мене налазять в інформаціями, роблю коммеморації...

Тимчасом Копач числив зложені стемплі.

— Де стемплі на замовлені витяги?

— Маю дома, — забурмотів Пташок...

— Тут мають бути... Отворити сю шуфляду...

Копач отворив. У шуфляді була засохла булка і кусок запліснїлої ковбаси...

— Ключі від шаф!

Отворивши першу шафу натрафив на фляшку з горівкою.

— Чуєте! Який се витяг гіпотечний, що не має номеру?...

— Пі, пані дзіко, я сиджу звичайно довше в бюрі...

— Слухайте, пане, я жду годину. Йдїть до дому, або де знаєте і принесїть зараз трицять три стемплі, які мають бути після книги замовлень...

Пташок одяг ся знов і вийшов.

— Пан секретар не бере стемплів, лише каже приносити готівку, — каже писар.

— І де її подїває?

— Ховає до пуляреса, — сказав злобно всьміхаючись писар. Він був злий на Пташка, що йому ніколи не дав шістки, хоч він сам писав замовлені витяги.

Пташок виходячи з уряду мав намір роздобути де гроші і купити стемплі. Розбрав у голові, де-б то їх узяти і розпочав мандрівку до кількох богатших Жидів. Та ніхто не хотів дати, всі відвертали ся до Пташка плечима. Найскорше дав би Цвайгенфельд,

але до нього не мав смілости. Жид таки довідав ся, що Малицький помилив ся і він дав гроші задаремнісінько, упоминав ся у Пташка, відгрожував ся, але позивати таки бояв ся.

Обійшовши так усіх він навіть не вступав до дому і вернув до бюро.

— Пі, пані даїко, нема стемплів... Як був похорон дитини, хтось мені вкрав...

— Прошу вас до мого бюро, — каже Копач, і пустив ся на гору.

Коли прийшли до Копачевого бюро, Копач зачинив двері і сказав:

— Пане Пташок! Ви пияця і картяр. Я се знаю і нераз упоминав вас. Ви берете гроші за те, що повинні як урядник робити за дармо, хоч я вам пригадував ваші обовязки і виразно казував. Тепер я виловив вас на злочині спроневірення в урядованю. Перше, вам не вільно брати грошей на стемплі, лише жадати від партії стемпля. Друге, ви їх присвоїли собі. Я вам дав годину часу до погагодження справи, а тепер вибачайте. З нинішнім днем суспендую вас в урядованю, а справу віддаю прокураторови...

На вгадку про прокуратора Пташок поблід і став трясти ся.

— Ласки, пане начальнику добродію, ласки! До завтра ви-стараю ся гроші... Мені стілький час хорувала дитина, похорон справив...

— Пив і в карти грав, — докинув сердито Копач. — Не розумію, як можна так безлично брехати. Стефан дав гроші на похорон, а лікарєви не дали ви ані зломаного шелюга. Досить того крутійства, я досить терпів.

Копач відчинив двері і прикликав другого канцеліста, Маліцького.

— Від нині ви йдете до книг ґрунтових, тут заступить вас писар. Тепер будемо писати протокол, сідайте...

Маліцький наляканий тим що стало ся, сів при столі і приладив папір. У нього дрожали руки. З диктованого протоколу довідав ся Маліцький, що трафило ся Пташкови. Коли Пташок вернув до бюро, пішов до шафи і ковтинув горівки. Від того стало йому лекше, і в голові стало прояснювати ся. Взяв пальто і вийшов.

— Пі! Пані даїко, а то собака розкричав ся і налякав мене. А мені властиво нічого бояти ся. Гроші таки роздобуду і буде

добре... Е! Ти паничу бородатий, репетуєш, гавкаєш... буцїм то-я тебе бою ся. Пожди, я маю для тебе такий цукерок, що певно ним удавиш ся. Замокнеш так як злюча собака, коли їй кинуть тельбухи. Пі! Пані даїко, мудрий ти, але і я не дурний. Заставив я сїтку з доброю принадою, не встоїш ся, а коли засилиш ся раз, то буду на тобі їздити як на циганській шкаці. Пожди, ті гроші, що я нинї роздобуду, заплатиш ти сам, та ще з процентом...

Пташкови пригадав ся ясно цілий плян, який колєсь уложив собі в Чернецьким. Не поступаючи нікуди пішов просто до дому. Марійка не мало зчудувала ся побачивши його о тій порі в хаті. Він справді виглядав незвичайно. Зібрав у купу всю свою увагу, всю інтелігенцію, на яку лише міг здобути ся. Його очі ясніли якоюсь ширістю.

— Марійко! З нами зле. Мене сьогодні начальник засуспендував в урядованю...

Марійка налякала ся.

— Що-ж буде тепер?

— Зле буде нам обоїм, бо ні з чого нам жити. Шкода мого становища і моєї праці.

— А як я остерігала, просила...

— Твоя правда, я дуже провинив ся, але я тому так дуже не винен, як радше обставини, зле товариство... На моїм поведеню і твої вини чимало... Подумай, як ти зі мною поводи́ла ся? Правда, ти не вийшла за мене по добрій волі, але вже стало ся. Я не мав понятя, що ти будеш мене до тої міри ненавидіти. Мені все влавало ся, що своєю любовю зможу привернути тебе до себе. Я хотів освободити тебе з під ярма твоєї братової і гадав, що тим самим з'єднаю собі тебе... Ну, не вдало ся, я се побачив, і тоді не знаходив у хаті нічого такого, щоб мене до неї привязувало. Ти мною гидилась, я се бачив, і тому звернув ся в иньший бік, аби в тобі викликати зависть. І се мені знов не вдало ся... Ото-ж признай ся, що й ти винувата...

— Я тобі перед нашим нещасним весілем заповідала, що тебе ніколи не полюблю...

— Бо ти любила другого, я се знаю, але будь що будь треба було освоїти ся з судьбою... Тепер, Марійко, на тебе черга направити все зле. Ти мені можеш допомогти, ти одна, бо я нікого більше на сьвітї не маю, — Пташок прослезив ся, — а я обіцую тобі сьвято, що ніколи не повторить ся те, що було доси, що буду

вважати на себе і на тебе і стану иньшим чоловіком. Піду і присягну від усіх трунків, і тим способом спасу свою грішну душу — він знов скривився до плачу. — Коли-ж ні, то піду тою самою дорогою просто до пекла, і се буде на твоїй совісті...

Марійці стало жаль каючого ся грішника.

— Ну, гаразд, та що я маю зробити? Доси ти не сказав мені сього...

— Правда, зараз скажу. Слухай, Марійко, тобі піти би чим скорше до начальника і попросити його, щоб не робив із сього ужитку... Бо се-ж само собою страшна дрібниця, повір мені... Усе залатає ся квотою 33 вл...

— А чи то що pomoже?

— Поможе, Марійко, pomoже, — говорив Пташок цілуєчи її по руках. — Він строгий чоловік, але в серцем і коли його попросить жінка, то певно серце йому змякне... Йди Марійко, роби, що лише треба буде, даю тобі повну свободу і дозвіл, обіцяй усе, лише щоб нас не пхав у процасть...

Марійка задумала ся, що їй робити? Йти просити до незнайомого чоловіка за п'яницею і негідником, що не варт був займати становища урядника, за чоловіком, що зтоптав цілу її молодість? А коли не піде і вийде лихо, то нема їй життя більше, і вона мати-ме на совісті, що не спасла його душі, хоч могла сього легко доконати. Вона не довго вагувала ся.

— Піду...

— О моя добра, Марійко, який я тобі вдячний за се! — Він цілував її по руках. — Але треба спішити ся, мій ангеле, одягай ся зараз. Лиш одягни ся гарно, бо се робить ліпше вражінє.

Пташок став дуже зручно помагати жінці при одяганю і робив свої уваги так, що Марійка уважала їх за добрі.

— І не роби, Марійко, занадто поважного лица, навпаки, показуй веселість, а тим скорше його в'єднаеш. Я знаю його натуру... Коли будеш веселою, усьміхненою, то тим самим покажеш йому, що ся річ така маловажна, дрібна, що нічого лякати ся і можна її полагодити раз два. Я знаю людей, і як вони на річ дивлять ся. З моєю справою так, як коли-б на муху дивив ся через побільшаюче скло: вона здає ся страх велика, та коли подивим ся вільним оком, то вона не більша як муха... Ну, йди вже, Марійко... Ось би ще трохи отсе поправити... Ну так, добре...

Марійка наділа футро і вийшла.

Пташок затирав руки з радості.

— Ні, пані дзіко, справді гарна як мальована і апетитна... Ні! Копач як її побачить, то зі шкіри вискочить. Уся колишня страсть пробудить ся в ньому, яку тоді гамував у собі, бо мав з нею женити ся. Тепер то пропало, отже нічого гамувати ся... А вона? Не устоїть ся, бігме що ні. І нею заволодіє в одній хвилі придавлене чуте і пірне в його обійми як риба в сак, та-ж я їй на се позволив... А тоді, Пташку, гуляй як знаєш. Те що я їй обіцяв присягати від напиктів, то ляріфарі, пити буду, може трохи менше як тепер, але не зарікаю ся, бо буде за ще... Жіночка заробить... А вона може двом на безпечно служити. Або таке не водить ся?... Я сам знаю такі випадки...

Пташок став ходити по хаті нетерпливо дожидаючи жінки. Він заглянув до кухні і перший раз посварив на Параньку, що не зміла варити. А він на тім розумів ся ще з тих часів, як був то-тумфацким у свого колишнього начальника Радецкого. Марійка довго не вертала, а Пташок ворожив се на добре і затирав руки з радощів. Велів Параньці накрити стіл, аби, як верне Марійка, всьо було готове...

Марійка справді слухаючи ради свого чоловіка старала ся заспокоїти і прибрати як можна найвеселійший вид. Вона йшла не лише в інтересі свого мужа, але і в своїм власнім, бо від того залежала її екзистенція. Вправді думала вже по смерті дитини покинути його і заробляти на себе приватними лекціями... Та чи вона се потрафить? Вона така зтоптана, знесилена, не має вже капинки енергії в собі, то певно не дасть собі сама в сьвітї ради. Вона не скінчила ще тих наук, які дають патент на учительку, отже треба би ще доучувати ся. Правда, що засоби знайшли би ся, бо її посаг лежить нетикапий, але в неї не знайде ся вже сили до науки. Її голова така збіджена, що не тямить того, що вчора робила. Така голова негодна вчити ся. Тай впрочім чи її приймуть до семінарії? За що її люди мати-муть? От ледащо, розвелась із чоловіком. Таких як вона не пустять між молодих дівчат, бо ніхто не вгадає її нещасної долі, що її до того спонукало... Отже треба так мучити ся до смерті. Може би справді зрезигнувати зі всього і повернути ся до мужа, коли інакше не може бути? Може через те і він буде інакший. Марійка почула.

щось немов докір сумління за своє дотеперішнє поведєнь супротив мужа...

З бючим серцем вїйшла до бюра начальника суду. Копач занятїй був роботою так, що побачив Марїйку аж тоді, як станула против нього при столї. Копач задеревїв. Йому вся кров наплила до серця, аж в очах почорніло... Таки зїйшли ся! Але стямив ся в час і жестом руки попросив її сїдати...

Марїйка оглянула ся на той добре їй знайомий голос з таким острахом, немов би хто кликав її ізза могили. Адже се голос її дорого Остапа! Вона видввила ся широко отвореними очима...

— Се ви! А я не знала, — прошептала вона і присїла на софі держачись рукою за серце, немов воно намагало ся вискочити...

Копач устав і підїшов до неї.

— Хиба-ж ви не знали, що я тут живу? — заговорив він гробовим голосом, бо корч стиснув йому гортанку...

— Я нічого не знала, — прошептала Марїйка дивлячи ся в землю. Вона не сьміла очий на Копача підвести. Вважала себе в тїй хвилї винуватою перед ним. Вона-ж дала йому слово, що за нікого бїльше не вїйде, хиба за нього одного. З тої причини вважала усю кореспонденцію зайвою, а про те не видержала і пішла під вінець із першим лїпшим, якого їй підїхали.

— Я так і догадував ся, що ви не знаєте про мене, бо мабуть були-б не прийшли, а як би ї прийшли, то не з усьмішкою на лицї...

Настала мовчанка. Марїйка сїдїла недвижно на софі, а Копач дивив ся на неї, не міг очий відвести... Ось се його Марїйка, його зірка ясна, як потоптана цьвітка!...

— Марїйко, одно менї скажіть по щирости: чи ви з власної волї вїйшли замїж?

Тепер аж підвела на нього свої синї очі:

— Хиба-ж ви так могли подумати? Я-ж одного вас любила, як свою душу, про вас лише думала, ви були для мене всїм... Та мене запродали, аби з хати позбути ся. Не повірите, що я втерпіла. Мене просто загіпнотизували злиднями, докорами, мукою, лайкою і погрозами. Я була не при памяти, коли мене заволїкли під вінець і менї здає ся, що я все ще сплю від тої хвилї, коли з вами в останнє бачилась, коли з вами в останнє вїїхала з батьківської хати...

— Чому-ж ви не написали до мене, що вам таке грозить? Я був би на крилах полетів і висвободив вас із того пекла...

— Коби я знала, де ви.. Довідалась лише, що вас узяли в Самбора, але куди, того я не знала до нині...

— Я-ж писав до вас листа...

— Ви писали? А я нічого не дістала..

— То знов діло вашої братової... Але наговорив я їм, наговорив! Я їх прокляв..

— А ви були там?

— Був... Коли мене іменували адюнктом, коли я мав спроможність удержати жінку, я зараз поїхав до Черемшля. Ваш брат був ласкавий мене не пізнати, та коли я йому на силу пригадав ся і поспитав за вас, він оповів мені про те щастє, яке вас спіткало. А оповідав мені з таким спокоєм, як коли-б вас за князя віддав... Я трохи не роздавив його, того душогуба, бо з тим його словом я впав з під небес на саме дно пекла... О Марійко моя, дорога, єдина, моя зірко, я тебе так любив, так люблю горячо, що все віддав би за тебе...

Копач узяв її за руки і став цілувати з усеї сили. Вона не була в силі оперти ся чутю, яке заволоділо нею. Воно розбудило ся з цілою силою, а притоптана воля бунтувала ся проти того насильства, яке на неї накладав людський закон. Він забув, що се чужа жінка, що між ними законна пронасть, присів біля Марійки і обняв її.

— Марійко, які ми нещасливі...

— Годі! — сказала Марійка і встала. Дрожала на всьому тілі. — Остапе, мій дорогий! Чого ми стрінулись? Чого я сюди прийшла? Як би мій муж був се знав, не був би мене сюди посилавав...

— Навпаки! Я маю докази, що він знав усе і навмисно прислав тебе сюди. Твій муж більший поганець, як ти собі уявляєш...

— Остапе, я прошу за ним, — сказала Марійка і зложила руки як до молитви...

— Яка іронія судьби! Ти просиш за ним, а я маю спасати того, що станув на нашій дорозі, що як червяк в'їв ся в наше серце і розточив його на порошок. Він зробив нас нещасливими, а я маю обороняти його, покривати його злочини? Навпаки, я розтопчу його так, як він розтоптав наше щастє.

— А з ним враз розтопчеш і мене...

— Ні, серденько, я думав над твоєю долею, бо я знав, що ти його жінка, та лише не хотів тобі на очі показувати ся, щоб не ятрити давньої рани. Але я довідував ся за тебе, то через Стефана, то через лікаря, якого саме я там посилав... Я вже все обдумав. Ти мусиш з ним розійти ся, кінчити свої студії. Я тобі допоможу і ти мусиш прийняти мою помічну руку, бо хоч закон не велить мені любити тебе, як свою єдину вибрану, найдорожшу, то я не переступлю закона люблячи тебе як сестру. Тому й ти не будеш супротивна, бо ти небого не мавш нікого на сьвітї, ні батька, ні матери, ні брата...

Копач говорив так палко, що не дав Марійці прийти до слова. Вона слухала його цілою душею...

— І задля тої позірної перепони, яку так легко усунути, я не вступлю в дороги свого обовязку, бо на те я присягав, коли поступив до уряду. Мені не вільно покривати злочину, бо я судя.

Він вимовив се слово з повагою і натиском і Марійка зрозуміла всю вагу того слова. Мовчала.

— І ще знаєш, кого він кривдив, окрадав, обманював? Мого меншого брата, якого я присяг ся боронити... Ні, Марійко, я сього не зроблю...

— Прощу тебе на память пашої любови...

— Марійко! Заверни се слово! Ти хочеш купити за дорогоцінні перли копицю гною! Гріх, Марійко. Наша любов була сьвята і таку я її зберіг у своїому серці, і ти те ж. Остала ся нам сьвята память по ній, а Пгашок, се злочинець, який годить ся до криміналу. Одно з другим не йде. Так, Марійко, йди з Богом. Відходиш від мене такою самою, як і сюди прийшла. Колись дізнавш ся, що кожде мое слово глибоко обдумане і правдиве, дізнаєш ся, в якій ти була небезпеці...

Копач заволодів цілковито над собою. Поборов розумом усі пориви серця. Він знов був судією, сьвідомим свого обовязку...

— Ти занадто довго тут сидиш, моя дорога... Люди візьмуть тебе на язики...

Марійка отямилась. Попрощали ся подаючи собі руки. Та йому жаль стало, що так холодно попрощав її. Вийшов за нею до передпокою і тут стиснув її руку...

Марійка була страшенно зворушена тою стрічкою. На її лиці показали ся великі, червоні румянці. Пташок побачивши її такою аж запікав із радості. „Все сповнило ся гаразд, -- подумав -- ну, зловив ся вже, зловив!“

Але зараз і задрість пробудила ся в ньому і та погорда, з якою дивить ся мужчина на упавшу жінциву.

— Пі, пані дзюко! Як же там пішло?

Марійка роздягала ся не кажучи нічого.

— Певно повело ся! — подумав Пташок. — Ось як засо-ромила ся. Не бій ся, небого, то лише перший раз так, а потім піде як по маслі...

Паранька тим часом принесла обід. Посідали. Пташок дивив ся на Марійку як ястріб.

— Ну що-ж, говори, вже нема вікого...

— Нічого, не хотів... Казав, що мусить виповнити свій обовязок...

— Але пізнав же тебе.

— Пізнав, — сказала Марійка. — А ти мене навіть не упередив, що то Копач...

— Пі, пані дзюко! Що-ж тепер буде?

— Ти ліпше знати-меш, як я...

— Так то ти його й просила!

— Як же я мала просити? Просила, а він ні, і що-ж я по-раджу?

— Чи ти справді така наївна, що не догадала ся, чого я тебе посилаю? Бачу, що ти не лише супроти мене така нечула колода... Так просити, то й я потрафлю. Та я числив на те, що він колись любив тебе, і се треба йому було пригадати... В таким безвихіднім положеню, як ми тепер, кождий спосіб добрий...

— Я йому й колишне згадувала...

— Цікава річ! Та бо ти ще не така погана і можеш подобати ся... В таких випадках спідничкова протекція найліпша. Слухай, Марійко, ти мусиш піти ще раз по обіді...

— На що то здало ся?

— Слухай, жінко, як би ти мала розум, то ми би плавали обоє як пиріжки в маслі, бо на таким інтересі можна капітал ку-

вати... Не знаєш, що закоханий мущина для улюбленої жінчини все зробить... Я приміром знаю одного економа у старого кавалера дідича, що закохався в його жінці і люблять ся, а економ що хоче то й робить, і незадовго певно купить собі село... А знов один органіст через гарну жінку, до якої парох „штифікує ся“, бере всі доходи з парохії... В тім нічого злого, бо так на світі водить ся. Отже піди ще раз по обіді...

— Що-ж я більше йому скажу, як те, що вже сказала?

— Ти скажи те саме, але роби інакше. Та-ж ти не дівчина і розумієш ся на тім, чим догодити мущині. Позалицяй ся, осьміли його, а решта піде як по маслі. То тобі нічого не завадить, і я тобі на те дозволяю, а коли я твій муж дозволяю на те, то нема гріха! Розумієш мене?

І справді аж тепер вона зрозуміла, чого від неї чоловік жадає. Її ударила кров до голови, що аж закрутила ся. Вона вразу не могла слова промовити. Стояла так малу хвилю.

— Ти нужденнику! До того дійшло? — закричала вона в істерії. — Моєю честю хочеш свої злочини окурити. . . Плюю на тебе, ти поганче. — І вона з усеї сили шпурнула склянкою йому в голову...

І заки Іташок отямив ся, вона скочила в другу кімнату і зачинила за собою двері, які засунула. Її взяла крайня розпука. Вона припала на вколійки перед постілю, над якою висіли фотографії батька й матери, і заплакала так страшно, що вся трясла ся.

— Мамо, тату, чи ви бачите, на яке я зійшла! Ратуйте мене, заберіть мене до себе, не дайте мені тут довше мучити ся, а то руки на себе наложу. Випросіть у Бога смерти для мене, поки я ще душі не затратила...

Вона була близька втрати розуму і повтаряла ті слова на переміну...

XII.

Іташок добував ся якийсь час до дверей, щоб заспокоїти її. Лякав ся, що на такий її вереск позбігають ся люди і виїде скандал, бо вона може все розповісти, чого від неї хотів, а потім нагадав собі, що остатня дошка ратушки розбила ся о упір Ма-

рійки. Тому благав, щоб його впустила, що все вяснить ся, що він так не думав...

А коли Марійка не чула того, він закляв їй всіма лихами.

— Пожди, пожалуєш того. Піду до криміналу, а ти до публичного дому. Не хотіла мати одного, мати-меш сотку, пожди...

Став бігати по хаті. Почував, що йому конче треба випити, бо згине... А тут ні шеляга в кишені. Оглядав ся, чи нема чого під рукою, щоб заставити. Подушки не випадало нести до Жиди. Взяв велізного погребача і підважив віко комоди. Воно тріснуло на всю хату і шуфляда відсунула ся. Зараз при краю лежали золоті ковтки Марійки, памятка по матері. Взяв їх, одяг ся і вилетів з хати, мов лихий за ним гонив. Заставив їх за що будь і ввійшов до першого шинку, який надибав..

— Горівки, а міцної, плачу готівкою! — і потряс кишенею, в якій бренькнули гроші...

Жид поставив фляшку, і Пташок пив чарку за чаркою. Вже добре змеркло ся, коли виточив ся в чотири боки з шинку і потяг до дому. Та не поступав туди. Він лише погрозив кулаком і пішов далі бережанською вулицею. На дворі подужшав мороз, та Пташок не чув зимна. Все його тіло горіло, і він розціпив на собі пальто.

— Пі! Пані дзіко, і не дожидай мене, бо не прийду, хоч здихай... Такий знаменитий інтерес виховзнув ся мені з рук... через ту упертість дурної моральности... Пі! моральність... дурне слово.. Де вона, та дурна моральність? Все брехня тай годі... І я весь то брехня, лож, і весь сьвіт, то те-ж лож... Ось мене зовуть Пташком, а то неправда, бо моїм батьком був таки Жид... Пі! а мама була шельма, бо з Жидом заходила ся, а дурного батька одурювала... А чому? Бо Жид за се платив... пі! Чорт бери... А як мене виховали... Ото рація.. під тином, мати біле прала Жидам, а я під плотом, пуф! і я там учив ся мораль...ности, заки в школу казали йти... Ось яка моральність, що мене навчили лише читати і писати... А як би я так міг учти ся висше... більше, був би таким консилярем як той Радецький... дурень, або професором як той Поницький... дурень, або таким паном начальником як той Копач... собака йому мати хлопянка.. А коли-б я був Копачем, то Марійка, дурна попадянка, не відверталась би від

мене... Я був би і ладний і розумний.. і моральний, і все, і не пив би простої сивухи, лиш вино... А як би я був уродив ся графом, то був би випив ся шампаном... Ге-ге! служба! Шампана! Ге-ге-ге! Тоді звали би мене ясновельможним, а за моральність ніхто не питав би... А коли моя мама була прачка, то я лише був писарем... ая... а потому став канцелістом. Пі! Є я собі канцеліста ганц гіт, гіт! Забув дальше...

— І мене зашутали приятелі та оженили з попадянюкою... Овва! великі мещі!... Ладна була, нічого казати, але дурна як чобіт... Пі! Я їй таке піддав, що йно бери.. а вона дуріє... дурна..

— А що буде зі мною? Пі! Чорт бери! Я не дам ся, виборююсь і вже, ну, тихо ша! Візьмуть мене з тої жидівської нори, то візьмуть. Піду деінде, а її покину, так як вона мене покинула. Серед такого монольога зайшов поза останні дома і наблизив ся до пустої тепер цегольні. Не міг пізнати, що се...

— Пі, пані дайко, як я змчив ся.. Ось тут якийсь готель, чи що? Війду тай вию, що буде... Ге-ге Жиди! Отворіть, я урядник табулярний XI ранги! Пустіть зараз!

Зайшов у шоу, спотикнув ся на якусь цеглу і впав на землю.

— Що тут за порядок, до чорта!... Ну, нічого, тут просплю ся, бо спати хочеть ся... Тут буде добре... а ага-у! — Він зівнув протяжно. — Тут тепло... Дурної попадянки і знати не хочу... пі!

Ясний місяць освічував серед морозної ночі цілу дрімучу під снігом землю. Його бліде промінє відбивало ся від кришталіків снігу, що сяли як діаманти...

Марійка виплакавши ся до волі заспокоїла ся і заснула не роздягаючись... Ніхто не спішив ся ратувати її, бо ніхто не чув її голосного плачу...

* * *

Десь коло десятої години приїхали фіри до цегольні по цеглу і знайшли тут Пташка неживого. Він замерз.

Заки забрали трупа, дали знати до суду. Перший довідав ся про се Стефан і полетів до Копаца.

— Прошу пана начальника, Пташок сеї ночі замерз на цегольні...

— Собаці собача смерть! — подумав Копац...

— Уже привезли?

— Ні ще!

— Ідїть же візьміть фіру і привезіть його, а я побіжу приготувати її.

Вийшли оба.

Копач увійшов із бючим серцем, але без капинки смутку до її мешканя. Вона виглядала страшно по такій муці, яку перейшла...

— Мого чоловіка нема ще від учора....

— Прочитай отсей напір... Се писав Чернецький до твого чоловіка, та його переловив Стефан і віддав мені... Пізнаєш, на яку небезпеку наражав тебе твій муж посилаючи тебе до мене...

— Я й без того вчора довідалась...

Вона прочитала письмо і опустила руки.

— Чи ти повірив тому, що тут написано?

— Хіба-ж можна повірити, щоб ангел з дияволом братав ся?...

Коли-б я повірив, не прийшов би сюди...

Вона стиснула його руку.

— Я тобі лише на те показав отсе, аби тобі дати доказ, який твій чоловік пужденник...

— Остапе, ратуй мене, вирви мене з того пекла! Я справді не хочу дивити ся на того чоловіка... Винайди мені яке місце, бо згину! Ратуй мене, Остапе!

— Бог тебе виратував, бо Пташок уже не жив!

— Хіба-ж?

— Так, приготов ся, що його принесуть сюди. Він замерз сеї ночі...

Марійка не могла зібрати думок у купу...

— Найліпше, Марійко, буде так: ти піди тепер на пошівство і пережди, аж я тут усе зорудую... де біле?

Пішли до комоди, що стояла розбита... Марійка завважила брак золотих ковтків...

— Не годить ся лишати його так в останній хвилі, він був моїм мужем...

— Ні, по божому закону він не був тобі мужем, бо тут не було твоєї свободної волі, але він був твоїм катом... Іди-ж, Марійко, зараз...

Вона послухала, одягла ся і вийшла. Копач велів поспішати. Хотів оцадити їй немилого вигляду замерзлого п'яниці...

Незадовго привезли Пташка. Він закостенів і треба було розгрівати тіло теплою водою. Його прибрали і нарядили... Пташок лежав так, що годі було пізнати, яка була його думка в останній хвилі. Уста зложив так, немов вимовляв своє: пі!

Марійка прийшла аж тоді, як уже було по всьому. Без жалю, без одної сльози в оці вона впала на вколішки і молила ся широ за душу грішника. Простила йому все.

Похорон полагодив Копач своїм коштом.

Як гайворони на падлину позлітали ся з усіх усюдів віри-телі легітимуючись квітками, тратками, векслями Пташка. Аж тепер Марійка не вмiла собі з тим дати ради, а коли Жиди стали відгрозувати ся, що їй усе заберуть, звернула ся за помічю до Копача.

— А за чиї гроші се все куплене?

— Гроші на те дав брат із мого посагу...

— Ну, гарно, по уряді я зайду там і поговоримо...

Копач прийшов справді.

Марійка привитала його як ангела хранителя, бо саме держали її Жиди в облозі...

— Чого ви, люди, хочете від неї? Позивайте до суду масу спадкову і екзеквуйте на маєтку тої маси, а вдови не напастуйте даремне...

Коли Жиди розійшли ся, Копач сів на софі і беручи Марійку за руку посадив її біля себе...

— Я придумав такий плян, дорога Марійко. Сі всі річи з виїмкою одежі Пташка, се твої і ніхто не посміє їх забрати, Ти замешкаєш у пароха. Дуже радо приймуть тебе там і я вже сю справу з ними обговорив... Заки мене приписаний законом час, зробимо тебе повнолітною, щоб ти була цілком вільна від опіки свого брата... Згода?...

— На все годжу ся з гори, — каже Марійка і поглянула на Копача з повним довірем...

— Держу тебе за слово... Отже коли мене приписаний законом час, ми проголосимо заповіді і станемо під вінець...

Марійка встала.

— На се не можу дозволити. Нам треба забути колишнє, бо я не та що була. Моя доля пропала. Я втоптана, знидїла, я не поважилась би взати вам сьвіта...

— Марійко, се я добре знаю. Твоє тіло було втоптане, зневажене, знасилуване, та душа твоя остала чиста як золото, перебувши таку тяжку пробу... Я душі бажаю і так мусить бути...

Він обняв її міцно і поцілував, а вона не супротивляла ся, лише прилинула до його груди, забуваючи все, що пережила...

Наталя Романович.

ТРИ НАРИСИ.

І. Осінь.

Вже третій день накрапав дрібний осінній дощик; небо завезло ся хмарами; високі гори, що оточують певеличке село, заселене в літі силою людей, що приїхали з міста на відпочинок, були затягнені мрякою.

Гаяна Михайлівна ходила по кімнаті, сумно позираючи на вікно, ходила і думала про щось неприємне і осоружне; брови її були зсунуті, губи зціплені.

За кілька неділь уже треба їхати до міста, шукати помешкання, улагодити ся; треба багато грошей. А там далі, пізнійше насуває ся народження нової дитини — знов турботи, безсонні ночі і гроші, гроші.

В сусідній кімнаті щебетала дитина в батька на руках; поруч сиділа мати Гаяни Михайлівни і щось шила. На дворі все сильнійш і сильнійш накрапав дощ, і все менше світла проникало крізь вікно.

Гаяна Михайлівна ходила далі по кімнаті, обмірковуючи і так уже набридлі дрібниці і дрібязки хатнього життя і вишукуючи засоби дешевше урядити його. Головна-ж річ — її мордувала думка про будущу дитину... Ледви виняньчили дівчинку, мають уже більше вільного часу, можуть відпочити, почитати, вчитись — як знов те-ж саме; та-ж пискнява, та-ж сама неможливість зробити крок із дому. Де-ж життя? Коли вчити ся, коли читати, працювати? Опускаєш ся до твані, яка обхоплює тебе все міцнійш і міцнійш і може колись зовсім залушити, засе...

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXII.

17

Перед двома роками, скінчивши гімназію, вона була вільна, безжурна, мріяла про висші „курси“ і заробляла гроші для здійснення заповітної мрії... Але зустріла хлопця-студента, чорноокого, палкого, гарного, мовчазного. Як огонь — запалили ся обоє. Вона залишила і заняття і мрії про курси, занехаяла обовязки супроти людей, — не свідомо, ні, але хвиливо забула про все. Він забув про своє переконанє, що не має права любити і милуватись у родиннім щастю, бо він не до себе належить, а до боротьби за людську долю — забули все...

Були щасливі, як тільки один раз у житю можна бути щасливим. Для них почала ся весна життя, повна сонця, тепла, квіток, одивока їх весна... А потім дитина, мрії про курси знов, наріканє на одноманітне, повне грошових турбот життя. А чоловіка до того ще виключили з університету. Турботи й злидні.

І ще з більшою силою відчула Ганна Михайлівна тягар життя, що заплутало її. Вона сквално заходила по кімнаті, силкуючись ні про що не думати, забути про все. І се їй удало ся.

Механічно, без думок ходила з кутка в куток, відчуваючи байдужність до всього, визнаючи того стану, в яким не почуваш ні лиха, ні радощів, ні турбот, стану моральної сплячки.

Також механічно взяла ся вона за шитво дитинячої сукні, не зводячи очий з роботи. Скінчивши шити, вона поволи порушуючи руками шукала в шуфлядці гузиків. Здрігнула ся раптом... Ледве втримала покрик, який рвав ся з її грудий. Кров підлила до її лица. В її руках була ясна, довга стяжка; оглядала її в затурбованнє... Сльози котили ся по її щоках; вона відчула пахощі молодости, чогось свіжого, чистого, і їй ясно пригадав ся той, хто вбирив ся стяжку, до болю виразно встав у її памяти той вечір, коли в її кімнаті сей чудовий хлопець, ще майже дитина, сказав їй, п'ятнадцятилітній дівчині: „Зробись моєю сестрою, в купі працювати-мемо, все жите віддамо на працю, на користь для людей. Ми маємо так багато завдань перед собою... В мене нікого нема, я одинокий, цілком одинокий! Стань же моєю сестрою й товаришем!“... І поцілував її так ніжно, так гарло... Ніколи не забуде вона сього поцілунка. І вона обіцяла.

Він відкрив їй новий світ, нове жите. Вони довгими ссїнними вечерами читали чудові книжки, сперечались до півночи, обговорювали всякі питання, порушені в книжках. Вони в замилюваннє будували пляни такої гарної, такої пожиточної будущини.

Життя приваблювало їх, приваблювало своєю складністю, своїми то жахливими, то прекрасними формами.. Аж вони вже ввійшли в життя, випручавшись із поза душних стін гімназії — і в першій же серйозній зустрічі з життям воно побідило її, Гаю. З злосливим рего- том раділо воно в своєї перемоги, — і в ушах приголомшеної Галі дзвонили уразливі слова: „Ось твої мрії про суспільну працю, про пожиточне життя, про курси! Захотіла особистого щастя — то більш для тебе нічого нема, все замкнене. Жий тепер минулим, поривайся до недосяжного й мучся питанням, як би завтра не лишити ся без грошей, щоб діти не голодували“.

Ганна Михайлівна захопонула на місці: вона була така при- бита, пригнічена, така змучена, що вже нічого не розуміла, си- діла без думки, не почувавши нічого крім нехиті вийти з цього безуважного, безтямного настрою. Але її збудили пахощі стяжки; вона відчула, що вони нагадують їй ще про щось крім її молодос- ти, її щасливих днів, але про що-ж? Вона силкувала ся прига- дати те, що забула. Раптом, наче осяяна думкою, вона зір- вала ся з стільця і в затурбованнем забігала по кімнаті... Так, він, сей молодий хлопець, що вбирив колись сю стяжку, він, ледви 20-літній, гине в холодній далекій Сибірі; але й там він певно із своєю палкою, енергічною природою не вмер духово, все так само працює — один, без товариша, розбитий, хорий. А вона здо- рова, міцна, має товариша-мужа, дитину, вона, яка саме й мусіла-б бороти ся з безділлям, з духовою сплячкою, і жити повним праці і пожитку життям — вона все ние, опускає ся, сумує...

Ганна Михайлівна склала стяжку, поцілувала й сховала.

Невже-ж у неї не вистарчить молоді енергії на боротьбу з гнітучими обставами щоденного життя? Невже вона, двадцятилітня жінка, не зможе осягнути того, до чого поривала ся ще майже дитиною? Невже вона, та молода, енергічна Галя, загинула в ній, а разом з нею і всі мрії, все гарне, могутнє, міцне й вічне? Не- вже-ж надходить осінь, так раптово по весні, полишаючи літо на боці — літо в його гарячим сонцем, якими барвами, надзвичай- ним теплом і красою?

Ганна Михайлівна довго сиділа, схиливши голову на руки, а коли підняла її, очі її блищали огнем енергії.

А в сусідній кімнаті плакала дитина; даремно батько силку- вав ся заспокоїти її; мати Ганни Михайлівни також заходила ся коло дитини.

В кімнаті було майже темно; надходив вечір; дрібний, настирний дощ одноманітно й зачіпливо стукотів до вікна... Осінь...
Надходить осінь...

Вересень, 1904 р. Синевідсько Вишне.

II. Фантазія.

Вона стояла на високій горі.

Обвинена від голови до стіп червоним плащем, плащем коліру єввіжої крові, прекрасна із своїм довгим як змії, і чорним як ніч волосем, грізна й терпляча із своїми глибокими, то променючими як блискавка, то слізми заволоченими, блискучими, як діаманти очима, — стояла на верхівю гори, цілком від підніжя до верхка вкритої колючими чагарниками й камінням.

У підніжя клеочуть філі, лиховісні, кроваві філі; вони то вдаряють з плюском і шумом о скелі й каміння, зоставляючи на них криваві сліди, то відходять назад у море, у се криваве море — море крові, поту й сліз. Воно бушує, се широке море; його криваві філі раз-у-раз плінуть, мигаючи пінистими гребінями, в поза яких видно чорні й білі плями, плями людських голов. Їм нема числа, сим головам, терплячим, із божевільними очима і поснілими губами, як нема числа валам, що поснішають із середини моря до берега й назад.

Грізна, кривава філя — девятий вал — лине з шумом від середини моря до берега, вдаряє о п'яту гору; за нею біжать, ударяючись одна о другу, решта филь, при кождім своїм колиханню відслоняючи голови з поснілими губами, в затисненими зубами, стисненими міцно, о скільки вистарчає сили, щоб не залити ся своєю власною кровю. Тут і там видно руки: злісно, в смертельній агонії силкують ся вони вхопити за що будь, за філі нарешті — тільки не загинути-б — і в безсилю похиляють ся; покусані до крові губи, видаючи проклони, ще і ще один помах руки — і десятки, сотки голов уже під водою назавжди. По них ідуть другі, треті десятки й сотки, і так без краю. Білі, худі руки, залиті кровю, хапають ся за хиткий човен, але гребець зводить веслами швидче, а гладкий чоловік, що сидить біля стерна, одкидає своїм веслом тонучих, щоб не перешкаджали йому і його родині спокійно плисти по морю людської крові, поту і сліз...

Стогнаня і плач дітей, благальні крики жінок не порушають сих ситих, задоволених людей, як не лякають їх проклони й по-

грози мушци. Їхні погрози!... Погрози тонучих, які за секунду викинуть назавжди під філями...

Лемент тонучих, лемент людей, що заливають ся своєю кровю, з новою силою лунає понад морем і разом із філями вдарає о пату гори...

Гора здригнулась. Здригнула ся й та, що непорушно стояла на ній і безмовно терплячим оком дивила ся на людей, що без ліку тонули в філях, — здригнулась і гнівним зором блиснула на купки людей у човнах, що хапали ся безжурно бавитись на широкім морі. Здригнула ся, але не рушила ся з місця, не зійшла на поміч тонучим. Стискаючи блідими руками кінці криваво-червоного плаща, дивила ся вона вниз на море, шалено бурхливе, що немов поривало ся випручати ся на волю з тісних берегів.

— Я не можу зійти в пиз, не можу порушити ся з мого місця і прийти до вас у криваве море на поміч. Коли ви піднімете ся до мене, на гору, злізши по каміню, крізь колючі чагарники, доторкнете ся до мого плаща і візьмете мене за руку — тільки тоді я порушу ся з місця. Від мого руху завалить ся гора, яка засипле все се криваве море, і я поведу вас тоді туди, на другий бік гори: там нема кривавого моря, там дуги, поля, річки, ліси; там почне ся для вас нове, краще жите, жите вільне, свободне, яке здавати-ме ся вам неземним щастєм після страждань у сьому морі смерти. Але ви перейдете туди тільки через верхівя гори, тільки зо мною, тільки під покровом мого червоного плаща"... Сі слова долітали до моря крізь стихаючий шум філь; тонучі прислухали ся, човни зупиняли ся. Але ось остання фраза вже потопила ся в морі, і голос із верхівя затих.

І знову котились вали за валами, і знову тонули в них голови, бліді людські голови; знову на місце загибших брали ся звідкись десятки, сотки, мільйони нових голов, щоб додати до моря крови, поту й сліз, а потім ними-ж залити ся. Знову човни із здоровими, червонощокими, веселими людьми летіли по морю, і ті люди раділи збільшеню крови в морі, яке ширшало, затопляючи рівнину, що прилягала до нього.

Криваві філі ще швидше налетіли до берега, злісно вдарили ся о гору, вихром побігли назад до моря; все закрутило ся в дикім танці — філі надбігали одна на другу, тіснили одна другу; човни швидко-швидко летіли по морі; криваві бризьки об-

ливали сидячих на них людей; усе частійше й частійше керманичі своїми веслами гнали на дно людей. Їх затонуло безліч.

А кров переповнила море.

Воно затопило береги; дно його поміліло від нагромадження трупів. Криваві філі з шумом і ревом, пінячи ся, затопляють рівнини навколо себе.

Море мільшає. Пишні човни плінуть поволі; багато вбрані, оздоблені постаті стоять у них і шепчуть ся в перестрахом, видаючи всюди мілізну. Филі не бушують, не топлять людей; хвиль більше нема... Їх виперли трупи жертв. Уцілівші брати їх линуць до гори, на силу влязять на неї, поранені колючими чагарниками й камінням... Вони вже на вершкуні її, вони доторкають ся прекрасних рук, що тримають кінці червоного, криваво-червоного плаща... Гора завалила ся...

1904 р. Львів.

III. До мами.

Коли збігли ся люди, він був уже мертвий. Куля пробила голову — і за одну хвилину настала смерть... Він лежав на долівці, цілком блідий, з червоною раною на чолі, з заціпленими зубами, заплющеними очима. На столі лежав лист, адресований: До моєї мами.

„Найдорожша, далека й бідна, моя рідна мамо!

За кілька годин мене вже не буде. Я забю себе. Тепер обзираю цілком спокійно, об'єктивно все своє життя; хочу і тобі написати про своє коротке, нещасливе життя, тобі, моя рідна мамо, тобі, яка не знає нічого про мою долю і якої я ніколи не бачив, і не побачу! А я так бажав побачити тебе, принасти до твоїх грудий і розповісти про все! Бажав... Бажав... і тепер хочу... Невже?...

Сьогодні мені минув двацять і один рік. Розумієш, мамо, двацять один рік — себто я самостійна людина і можу зробити з собою, що хочу, — я повнолітній. І тільки одно я в силі зробити, одним можу проявити свою самостійність і повнолітність — се збути ся свого життя...

Але чекай, мамо, оповім тобі все в порядку, як я жив, як я любив, як я чекав, чекав на тебе, бо-ж мені так тяжко було без тебе.

Я памятаю ще з малих років тих тата й маму, які годували мене, виховували мене як власного сина; і я думав, що то мої

власні, мої рідні батько й мати. Вони-ж мене і годували добре і били, як і слід добрим родичам. Але коли мати вела мене до школи і дала мені в руки мою метрику, я там прочитав... Що я прочитав, мамо? Прочитав, що нема в мене мами, що вона покинула мене десь у полі, що я самітний... Так. У тих стрічках, де писало ся, що я всиновлений такими-то, найменованій так-то, я бачив тільки два слова, які з мого мізку перекинули ся до серця і відбивали ся там — нема мами, нема мами...

Мене віддали до школи. Добре вчив ся. Батько пив і бив — маму і мене; мати била мене за дрібницю... Годували добре; одядали добре. Вони мали мене за звівка, якому тільки дай пити, їсти, теплий кут — і він дякувати-ме ціле жите.

Мамо, я добре скінчив школу. Віддали до семінарії. Попом хотіли зробити. І тут багато я вчив ся — і в семінарії й дома. А батько ще більше пив, і паний то цідував мене, прохав вибачати все, то бив, бив... Мати то плакала й цілувала мене як рідного сина, то штовхала і звала підкиднем. Товариші семінаристи не любили вчити ся, все більше пили, гуляли, співали. І я пив, гуляв, співав... Але і вчив ся. Мамо, в 16 років я мав уже вуса й бороду і приглядав ся до дівчат. Мамо, я мав 16 років... Я ще не жив... Був ще молодий і щасливий, хоч не зовсім. Коли-б ти тоді знайшла мене, мамо... Ти, моя рідна, бідна мамо! Як би я кохав тебе, який би був щасливий!... Мамо...

Сімнацять років мені було, коли я покохав. Був самітний, нікого не мав. Знайшов сестру... рідну душу. І покохав. Вона була на рік молодша від мене, не дуже гарна з лиця, але така щира, хороша, така розумна й милосерна. Покохала мене... Вчили ся разом, читали, бавили ся, сьміяли ся... Але я часто плакав у неї на грудях, бо не мав мами... Вона потішала мене, казала, що кохати-ме як мати, як сестра, що буде все жите зо мною... Мріяли в купі працювати для загалу, для всіх голодних, нещасливих. Багато тоді було в мене щастя, так хороше було тоді мому серцю. Але, мамо, тоді я був ще дитиною і хоч мріяв працювати для загального добра, — не знав добре, яка то мусить бути праця і не знав усього того нещастя, бідництва, несправедливости — всього, чого мусить збути ся суспільство на завжди... Але я пізнав швидко все се.. Я зрозумів, я обняв серцем ту боротьбу голодного, темного, цілісенський день працюючого чоловіка, і я на завжди став його прихильником, що домагаєть ся кращої долі для всього на-

роду. І я запалив ся боротьбою... Я промовляв, кликав до боротьби за краще житє, я вказував, яким шляхом дійти до нього... А одного ранку, коли вже не вистарчило терпливости у працюючого, пригніченого люду, коли він домагаючись хліба і вільного життя вийшов на вулицю, я також пішов із ним... Я йшов наперед, я підбадьорював їх, усіх сих голодних людей до завзятої боротьби, боротьби на житє і на смерть, боротьби за свободу і щастє... І мене хтось ухопив, повіз, уштовхнув до комірки і... мене били, мамо, били... Хто, за що?... Били спокійно, страшенно били... Мене і всіх нас, вихоплених із середини юрби і потягнених... Потім замкнули у вязниці... Сидів рік, другий...

Мамо, ти ніколи не бачила такого нещастя, такого неможливого, независного, тажкого житя, як тут у сій вязниці. В ранці лаяли ся, молили ся, їли; в день лаяли ся, плакали, знущали ся — їли; у вечері — їли, молили ся, лаяли ся... Всю ніч лаяли ся...

Мамо, розумієш ти таке почутє: сидіти за кратами на вікні, дивити ся на широке поле, а там далі на велике місто, де ось-ось на тій улиці йде твоя сестра, твоя кохана — і не мати спромоги зійти до неї... Бачити велике місто... Чути стогнання копаючих із голоду, боеві пісні товаришів, що йдуть на помсту за них і на боротьбу за кращу долю... Чути і не мати спромоги вийти, з'єднати ся з ними... А до того всього — до лайки, до знущання, до стогнань бідних, звівчених бувших людей-арештантів, до кайданів, що тримають міцно за велізними кратами, за важкими дверима — до того ще часто-густо й справжній голод. Я хорував, лежав у тюремнім шпиталі, я плакав, бив двері руками, кусав крати... Я вішав ся... та зірвав ся...

Пустеля... Сніжна, безкрая пустеля. Наче білим оксамитом накрита, непорушна, чиста й дика, ціла й надмірно широка, холодна та гнітуха простягла ся вона на тисячі верстов.

І я там жив. Мене, слабого й розбитого, змученого й знебулого завезли в вязниці на відпочинок у сю далеку, холодну і справді надто спокійну країну. Я там жив... так... жив, мамо... Невдовзі перед тим, як мене увільнили з вязниці до Сибіру, я знав такого нещастя, яке зруйнувало все моє житє. Мене покинула моя сестра, моя кохана, моя найдорожша дівчина.

Вона покохала другого... і сама сказала мені се... Мамо... ти розумієш, сама сказала мені про се... Я ледво не збожеволів. Вона сказала, що любить мене і любити-ме завжди як свого брата, а покохала другого інакше і буде його жінкою. Мамо, я не знаю, як я її кохав — чи тільки як сестру, чи як найкращу, найдорожшу людину, але я знаю, що в ній було все моє життя, все щастя, вся надія. І все се зникло. Вона мене покинула. О, як я кликав тоді тебе, моя найрідніша мамо! Я плакав, я кричав, я звав тебе... так прагнув, щоб ти прийшла до свого сина, щоб ти дала йому пізнати всю ніжність, усі чари матірнього кохання. Я вірив тільки в тебе, я чекав на тебе... Я кликав, кликав неустанно тебе... Я прохав одної хвилини щастя! Одної хвилини роскоші правдивої, вічної матірньої любові!

І ось я серед снігів. Одірваний від усього світа, слабкий і пригнічений, я з початку не помічав усіх невгод мого нового життя, я нічого не помічав в поза своєї туги, туги за моїм зниклим щастям, за моїм коханем. Вона мені писала... Мамо, моя голубко, мамо! Для чого вона розривала серце своїми листами, своїми ніжними словами? Для чого писала: „Мій дорогий брате, голубчику“, сповіщаючи, що вона щаслива і має дитину! Вона турбувала ся і про мене, питала, як живу, чому не пишу, запевняла, що любить мене і завжди любити-ме, що я її рідний, дорогий брат. „Любить“... „брат“... Мамо, мені вона потрібна була з своєю любов'ю тут, коло мене, руки в моїх руках, очі в моїх очах... Мамо, я-б її кохав, так кохав... Я-б цілував її сукню, те місце, де її ніжки ступили... ходив би за нею як нянька. молив ся-б на неї, працював би і день і ніч для неї — тільки-б так гарно подивила ся, як вона одна вмів дивити ся просто в душу своїми ніжними очима, або іноді — так бережно, як мати, провела-б рукою по волосою... Вміла се робити... Як любила колись мене!... І за що, за що покинула?

Жив місяць, другий — наче рік... Сидів, чекав... Чого чекав? У мене нічого, нікого не було вже. Я все стратив — батька, матір, сестру, приятелів. Ніхто мене не потребував, ніхто не шукав за мною, не кликав мене... Але я не міг уже жити тут, у сій мертвій пустелі... Тягнуло в світ, до життя, до праці... Я хотів утекти за кордон — звідти знов перенести ся до рідної землі, але не для власного, особистого життя, — над ним поставив хреста — лише всю душу свою й тіло віддати на боротьбу за щастя

людей. В тій боротьбі прагнув загинути... Мамо, тут зараз.. я мушу написати... написати щось таке, що ти захолонеш від розпуки, страху й жалю... Рука моя дрижить, не може... написати... про се. Мамо, мамо, як би ти тоді з'явила ся! Не зробив би я сього страшного діла. Тільки не питай, мамо, як я се зробив, чому, як я міг се зробити... Се не від мене залежало... я не знаю як.. Але я зробив... сього досить... надто досить... Як, чому — не знаю.. тільки стало ся...

Стало ся...

Зимою у вечері, невдовзі перед днем, коли я постановив виїхати, я сидів у себе в „кімнаті“ і читав.

Шалено, скажено бушуючий вітер ревів на дворі; крізь діри в вікнах ліз до хати. Крутив сніг на вулиці і кидав ним о моє вікно. Він мене засипав, давив, морозив мене — сей сердитий сніг, підгонюваний вітром до моєї хати... Я сидів у шубі і читав. То був лист від моєї „сестри“, який написала перед двома місяцями.. Тільки-тільки одержав... Писала з великого міста... оповідала новини. Про жите своє писала... писала, що щире любить мене... Відкинув листа... Грів ся біля самовара. Замислив ся... Увійшла дівчина, дочка попа, принесла мені, як звичайно, хліб від матері. Ся молода дівчина завжди з цікавістю придивляла ся мені і майже спочувала. Вона любила слухати мене і завжди засила питанями: чому я тут живу, чому такий нещасливий? Була весела й мила, ся молода дівчина. Заходила ся поїти мене чаєм; бачила, що я мало не мертвий від холоду й розпуки... Я ледви примічав усе, ледво відповідав. Пив чай... Так мило частувала мене, так тепло промовляла, ще трохи отямив ся; почав навіть сьміятися...

Ну, мамо, що далі? Може знаєш? правда? може не писати? Але мушу все написати... Розмовляв з нею все охотнійше і коли вона вже збирала ся до дому, прохав лишити ся, кажучи, що мені боязко самому... Оповідав про своє жите, жалувал ся, що нещасливий, що гину тут... Раптом поцілував її... Се був початок. Не випрочала ся... Не тямил, що робити з собою.

Вхонив міцнійше і цілував, цілував.

Хто вона — моя кохана, близька — чи чужа, нелюбима — я не питав... Пригортав і цілував... Цілував міцно, ненажерно, хапаючись, поки не впала знесилена на ліжку.

Мамо... спішу ся зникнути з сього світа... Прощаю ся з тобою... Далі — я втік, на другий день утік, за кордон. Для чого, від чого? Від кари, певно, бо в ранці вже все невеличке село знало, бо дівчина, нещасна молода дівчина із страхом і тугою повідомила родичів...

Утік...

Від кари, від дівчини, від самого себе втікав...

Переїздив місто, де жила „вона“, „сестра“; не наважив ся побачити її.

Біг... Спішив ся...

Вже за кордоном.. Уже вільний, уже втік... від кари... не від себе...

Вагав ся... Але досить... Прощай, моя мамо, моя рідна, прости своєму синові.

Жовтень, 1905 р.

Артим Хомик.

ВСЕСИЛЬНИЙ ДОЛЯР.

VII. Сексуальний мотив соціальної революції.¹⁾

Грають одну з опереток в театрі Varieté в Парижі. Театр переповнений. Зібрана сметанка в партері і в льожах — „на бантах“ демос, як звичайно.

Антракт. Електричне світло. Взаїмні обзорини біноклями. Такі обзорини — сказавши *in parenthesis* — підносять скалю сексуальних похотій, побуджених уже змістом масної оперетки, хореографічними рухами акторок, балетес і хористок, їх личками і голими бюстами. Серед таких обставин і в такій атмосфері культивується і розвивається найуспішніше мікроб полової аберації.

В льожі першого поверха сидить Мр. Бамбертон. Кілька суміжних льож біля нього засів його гарем. Мр. Бамбертон вплив свій зір у напрочуд гарну п-ну Жанетту де Сен-Круа, дочку багатого плянтатора на гавайських островах. Коли гості виходили з театру до повозок, що чекали на них, Мр. Бамбертон зблизився до п-ни Жанетти де Сен-Круа і глянув їй в лице, а їй здавалося, що се погляд почварної гадюки. Вражінє було сильне, вона не спала цілу ніч.

.....
Мр. Бамбертон, уставши рано кличе свого секретаря, аби видати йому денні прикази.

— Пане Гавкінс — говорить, а його голос твердий — віднині і аж до скютку появляють ся в пресї огнисті статї, вимірені

¹⁾ Розділи I—IV див. кн. V, VI, VII кн. X.

проти надужить плянтаторів на гавайських островах. На плянтатора Ібо де Сен-Круа вдарити найострійше. На викликане обурення в опінії внаслідкувати писакаж відповідну квоту. Гроший не жалувати. Капітан Уайт їде на Гавайські острови, забравши зі собою емісарів, які організують страйк, а евентуально соціяльну революцію, тим більше, що терен відповідний. Гавайські акції спадають до *minimum*, — усі акції в моім посіданю старати ся продавати, а опісля по далеко низшій ціні купувати. Серед таких обставин Ібо де Сен-Круа мусить зійти на діда. Коротко сказавши, спролетаризувати гавайських плянтаторів.

Секретар дивить ся з зачудуванем на свого папа, стараючись відгадати його думку.

— Що вам винен сей де Сен-Круа? — питає. — Я не радив би зачинати бізнесу, бо його не розумію. Лїнша центрально-африканська залїзниця.

— Ви багато дечого не розумієте, мій пан Гавкінс. Чи одно з другим колїдує. Зрештою скажу вам, що в менї відїзвало серце... Я закоханий в п-ни Жанетті де Сен-Круа.

— Ясно. Ну, так жевїть ся. Панна гарна, з доорого дому, будете щасливі.

— Добродїю Гавкінс! Я Зевес — се правда — та навчений досвїдом не хочу мати Гери. Се не вигідно. Зрештою я Зевес на стїльки новомодний, що не люблю зближати ся до смертних, але хочу, аби смертні приходили до мене самі і то голїсїнькі в дословнім і переноснім значїню того слова. В тїм моя амбіція, тим більше, що нічого не можу стратити. Цїни гавайських плянтацій спадають *ad minimum* і я набуваю їх за пїлдурно. Зрозуміли?

— Та добре. Лише сумніваю ся, чи головний бізнес, — тіло п-ни Жанетти де Сен-Круа — буде мати бажані успіхи. Вона — як несе фама — строга моралїстка, персонїфікація етичних принципів, — словом, як каже Гайне „Gibraltar der Tugend“. Що зробите, як вона з розпуки убеть ся або вступить до милосерних сестер?

— Я не знаю, по що тримаю вас, пане Гавкінс, коли ви зраджуєте незнанє елементарної психологїї і брак усяких основ логїчного думаня. З відси походить уживанє у вас таких перестарїлих фраз, як „етичні принципи“, „мораль“, які в зіставленю з опереткою і канканом виглядають дуже карикатурно. То-ж про висловлені і захвалювані вами „етичні принципи“ п-ни Жанетти де

Сен-Круа можна би сумнівати ся. Однак хоча-б і припустити дійсність впрочім фіктивних „моральних принципів“, то знайте, що „Tugend“ Гібральтару лежить у кораблях, гарматах і жовнірах, — себто в тій брутальній силі, що зветь ся — гроші. Відберіть Гібральтарови все те, а лишть ся гола скеля, на якій дикі Зулюси можуть гуляти свої національні танці.

— Панна де Сен-Круа не убеть ся, ані не вступить до монастиря, а перешколять їй саме ті „етичні принципи“, які перетолковані на зрозумілу мову звуть ся охотою до життя і уживання, тим більше, що становище моєї негреси матеріально не так дуже зле. „Заробленими грішми“ вона може навіть удержувати родину. Що мене ненавидіти-ме з цілої душі, тим красше, тим більше принади.

Мр. Гавкінс не мав уже більше аргументів.

VIII. В імени поступу.

Мр. Бамбертону замельдовано мр. Моріса Блутзавґа, редактора ліберального дневника, який заступав біржеві інтереси.

Глянувши на карту, мр. Бамбертон сказав про себе: „Обіцяюче назвиско“ і велів просити.

Війшов панок, гладкий семіт, із хитрістю в очах, з самозадоволенням, добре вибритим лицем, із закругленим черевом — типовий „буржуа“.

Після конвенціональних фраз привітання і презентації, почув мр. Бамбертон ось які слова:

— Приходжу до вас, мр. Бамбертон, в пекучій справі „lex Брезлов“. Здасть ся злишнім толкувати, який се удар грозить краювому промислови і в загалі, яке се підрізання економічного розвитку нашої дорогої вітчизни.

— Пане Блутзавґ, коли ви прийшли до мене, то сама чемність, здасть ся, наказує не годувати мене звичайним дневникарським сосом та тими кличами-лахмітєм, на які ловите публику. Зі мною треба говорити отверто і обмежити ся лишень на просте реєстроване фактів без жадних затемнювань і сугґеровань.

— Добре, коли так хочете. Ходить ось про що. Саме в наших штаті Арканзасі, до якого горожан оба маємо честь причисляти ся, члени організації „Елевзіс“ поставили в соймі ряд предложень у напрямі обмеження проституції і алкоголізму. Проект уставу, званої „lex Брезлов“ зносить усі доми публичні, накладає великі карн

як грошеві, так каторжні на торговців „живим мясом“, обмежує фабрикацію алькоголю лишень до промислового, хемічного і промислового вжитку, словом, вносить у тім напрямі ряд далекосягаючих реформ, надіючи ся великої підойми як гігієнічних так моральних умов суспільного життя. Та се мабуть вам звісна справа, то-ж може не треба й говорити.

— О і овшім, прошу дуже, дуже цікаво говорите.

— Революційна преса анархістичної марки, видячи в „lex Брезлов“ підкопанє фінансів правительства, яке по її досадним висловам є „червом на живім трупі людства“ і „тягне консумційний податок — процент — з „живого мяса“ та з „худобячих інстинктів“ — з великою енергією, на жаль не без успіхів робить фермент у публичній опінії. Звідси ті численні мітінги, закінчені революціями, які в принципі попирають „lex Брезлов“. Зайве додавати, що для правительства і капіталізму се великий шах. На жаль наші ліберальні дневники заголошнені, стерроризовані заховують ся зовсім індиферентно супроти агресивности й арогації партії перевороту, та задовольають ся лише сухим представлєнем фактів біжучої справи. Бракує їм ідеології, від якої аж кишать дневники наших противників; ну, ясна тут нерішучість, боязкість... А справа важна. Поминувши матеріальні страти, які понесе капіталістичне правительство через заведенє в житє „lex Брезлов“ — саме моральне піддвигненє біднійших пролетарських верстов буде міцним, — признаймо се щиро — атутом у боротьбі з ніби гнетучим їх капіталізмом, бо моральне і фізичне здоровлє сих верстов, — се —

— Пане Блутзавґ, ви мабуть кпите собі з мене, або ви ортодоксальний тупиця, який вивчив ся кількох етикет, прапоріє, кличів, і на пустих, без змісту словах опираєте свої висновки. Знайте красше психологію людини і психологію юрби. Але де вам що знати, коли ви самі під суггестією! Кличі хай будуть, які хочуть, се лиш форма, се лиш червоне сукно, яким дразнить ся бика-людство на великих ігрищах життя. Проституція і алькоголізм, се лиш форма, в які прибранє людство на тепер. Скине людство сей клаптик насиля, убереть ся в иньший, а нові торредори знов наставлять йому новє сукно, яким будуть дразнити його. Се не містицизм, — се правда, неоспорима правда. Чоловік як того хоче і бажає, може навіть найпожиточнійше діло зробити для себе пагубним. Відбереш йому алькоголь, питимє нафту або

якусь иньшу отруту і деґенерувати-меть ся не менше; зникне проституція — запанує педерастія, онанїзм або щось подібне, бо написано єсть; „дух бодр єсть, а плоть немічна“. Тим то ваш страх, щоб бува часом людство не піднялось, — не умотивований дійсністю житя і людської натури.

Павза.

— О скільки я порозумів вас — відзиваєть ся мр. Блутзавґ — то ви глядьте на житє. як на маятниковий рух зьвірскости... і ви зовсїм спокійні... Ви кажете... повстануть нові форми, ново вшитий „кафтан насиля“, що вязати-ме людство... Добре, та тут зважу ся скавати маленьку увагу. По що шити новий кафтан, коли старий добрий — а алкогольїзм і проституція добрі... практичні... для нас...

— Радше скажіть: для вас, пропінаторів і торговців живим мясом по спеціяльности, в яких інтересї се говорите. Менї індивідуально байдуже, чи „lex Брезлов“ перейде, чи ні. Жадна lex не реформує від разу житя, а реформує житє сила, органічний переворот. У моїх фабриках і так панує крайня проституція і сїфіліс, яких не усуне жадна lex, чи зветь ся Брезлов чи інакше, — хиба усуне нас, а тоді я не знаю, що буде. Доки я ще пан, доти проституція мусить бути, — алкогольїзм мусить бути. Може бути тайне торгованє так живим мясом як і отруєю, але се не змінє чутї річи. Всяка зміна принесе лишень користь сильним міра сього. То-ж не турбуйтеся. Иньша річ, що вам, пропінаторам і промисловцям живого мяса треба руками і ногами боронити ся — се вам на тепер могло-б пошкодити. Та я був би наївний, як би помагав вам у тій боротьбі. Жерить ся як пси, і позаїдайтесь, я заховаю неутральність, але не приходїть до мойого огнища пекти свою печеню. Мене паливо коштує, а ні, то я спуцу на вас таких ланцюхових собак, що обгризуть вас до самих костей.

— І ми будемо боронити ся... в імя поступу... в імя ідеї...

— Ха, ха, ха — сьмієть ся мр. Бамбертон — се цікаво.

— Так в імя свободи, так дорогої людинї. Хто сьміє забронити менї впивати ся або віддати за гроші своє тіло? Се противить ся гуманїтарному прїнципови вільної конкуренції.

— Ну, се парадно, дійено парадно — каже мр. Бамбертон.
— В імя братерства, свободи, рівности — лупити зі шкіри брата і унідляти його — вивішувати пірваний на шмати прапор революції в кінця 18 столїтя. Хоча се стара пісонька — не позба-

влена комізму... Ха, ха, ха. Завтра надрукуйте в дневнику девіз : Liberté, égalité, fraternité, та веліть від рана до ночі ревіти репортерам і возним редакційним марсельезу під такт ваших вступних статей для доповнення комічного образу...

— Ви сьмієте ся з мене, ретрограде, — ви не розумієте сути поступу. Мое поважане.

— До милого побаченя. Поважане.

— Ха, ха, ха — лунає їдкий сьміх мр. Бамбертона в ухах відходячого, зденерованого і пригнобленого мр. Моріса Блутзавґа, редактора ліберальної газети, що заступає біржеві інтереси

Л. К. Лазаревич.

БІЛЯ КРИНИЦІ.

(З життя себської задруги.)

Вітер віє і з мурави встають густі клуби мряки, мов білі привиди, все в гору та в гору; вони сунуть понад полями, щоб нарешті дрібними, білими кришталіками зависнути тобі на вусах, коневі на гриві.

Погода стоїть холодна і паде іней. Ріки мерзнуть, з очий виступають сльози. Навіть горілка не може тобі розігріти серця і нетерпливо глядиш довкола, чи не подиблеш де гостинної хати.

Мені не страшно... Я знаю, куди піду. Піду до Матвія Женадіча. Он де його хата, пізнаю її по слинковім дереві перед вікнами, на яким баламкаєть ся цютура¹⁾ з дубельтовою горілкою. Там тебе привитають, привитають — кажу тобі!... Друже, се-ж неможливо описати, се треба бачити самому. Що се за дім! Стара вадруга... ціле військо! Там одні готові обслужити тебе, а иньші погостити тебе, а ще иньші розмовляти з тобою.

А як весело в тім домі, які всі вони скромні та задоволені! Але горе тому, хто завів би сварку з одним із них! Не менше як шість вояків дає їх дім, а із них два служать навіть при лінії в самім Білграді.

Одного з задруги знав я ще як був зовсім молодим парубком. Він умів так гарно щебетати на подвійній сопілці, що любо було послухати. А найкраще щебетав, коли проходив попри дім Бусмасовича. Тай не диво, бо у Бусмасовича була дочка — чудо

¹⁾ Фляшка.

не дівчина! Було-б тобі колись проїздити біля її дому, а вона окинула-б тебе своїм горючим, страшним зором, то в тебе душа заскочила-б у п'яти і ти ледво міг би удержати ся в сідлі.

Та Арсен уже привик до її зору, вже не боїть ся його.

Ось він стоїть біля плота, правою рукою обнявши колик, і говорить до неї:

— Стидно мені говорити се батькови, а дідови то й зовсім не посьмію звирити ся, хоч би ти й ніколи не стала моєю жінкою.

Анока гляділа на нього не соромлячи ся, як би слід було. Насьмішливо зазірала йому в очі, похилила ся з легка на бік і ледво закусуючи свою сердитість відповіла:

— Добре! Не потребуєш говорити ні з ким!... Я піду за Пилипа Марічіча!

— За кого? Чи думаєш, що я віддав би тебе кому висьшому? Одної кісточки не лишу тому, хто поважив би ся доторкнути ся тебе хоч одним пальцем.

Анока тупнула сердито ногою, мотнула головою в зад і відступила ся на крок від нього.

— Ага! Ти думаєш, що я буду ждати аж посивію?

Та Арсен не слухає того. Присуваєть ся ближше, бере її за руку і притискає до себе. Вона ніби то боронить ся, але таємний огонь запалюєть ся в її очах, коли він обіймає її за стан.

Добра дівчина, ота Анока, як би Бусмасович не був так розпестив її. Певно, годі йому докоряти за се, холера забрала йому так багато дітей, що він нарешті лишив ся лиш із нею одною як з крапелькою води на долоні. А про те розпещене — не добра річ. Ні, ніколи!

Коли сього вечера Арсен вернув до дому, був страх глибоко задуманий. Чого ніколи не бувало — він пішов насамперед до пивниці, де стояли бочки з вином і сливовицею, і вточив лівартом із двовідрової бочки порядну порцію. Потім сів на колоді і сидів у потемках, а його очі блукали непевно та баламутно по подвір'ю і по всім, що там робило ся.

Крізь відчинені кухонні двері бачить він, як у печі горить здоровий огонь. Подумя вєть ся високо в гору аж до залізного кітла завішеного на ланцюгах. Арсенови робить ся горячо, він дивуєть ся, як той огонь із кухні гріє аж сюди.

Поперед огонь переходять що хвиля чорні тіни людей і псів. Від поля чути стукіт кінських конит. Перед стайнею розпрягають

волів, що власне вернули з міста. Із шовковниці злітає курка і бючи крильми знов влітає на гору і втискаєть ся між своїх товаришок. Тут і там чути ще голосно промовлене слово крізь вечірню тишу. Якась мишка осьмілюєть ся гризти власне ту колоду, на якій сидить Арсен.

А йому починає крутити ся в голові. З разу чує, як йому в груди сильно бєть ся серце, і очевидно аж сам перепуджуєть ся того. Та нараз починає дзвінко, голосно сьміяти ся, як дурень, як безум, сам не знаючи чого; потім вибухає плачем, — знов без усякої причини. І коли так сьмієть ся і плаче, бачить у душі перед собою в неясних обрисах лише Аноки, і щось так дивно шпигає його в серце, немов би ось-ось його смерть була близька. Оперши ся о бочку, з якої перед тим напив ся, він починає попадати в нестяму, але в таку солодку, що йому здаєть ся, буцім то ось Анока нестить і цілує його і буцім то Остоціїв Сірко несе його на своїх крилах. Так буває кождому, хто перший раз упеть ся вином.

Ще він недовго й продрімав, коли його братова Велінка прийшла до пивниці шукаючи чогось. Вона перелякала ся побачивши Арсена на колоді з лівартом у руці; боявко наблизилась до нього і торкнула його в плече:

— Золотенький!

Арсен розкрив свої п'яні очі.

— Ти п'яний, бідолашечко!

Арсен немов аж тепер зрозумів свій стан. І скрикнув майже радісно:

— П'яний!

— Як же се так, щасливчику?

— Е-е, я мушу вбити Пилипа Марічіча!

Він махнув лівартом понад головою і тарахнув ним до землі так, що сей розскачав ся на кавалки. Потім почав сьміяти ся. І Велінку опанував сьміх.

— Та за що-ж, золотенький? Що злого зробив тобі Пилип?

— Е-е, він хоче брати Аноку!

— Ну, то нехай її бере!

— Е-е, я не дам її йому.

Він шарпнув ся, щоб устати, але його плечі так любо присусідили ся до бочки, що йому відійшла охота ровставати ся з нею.

Велінка мало не тріскала зо сьміху.

— Хиба-ж ти хочеш її брати, золотенький?

— Розумієть ся!

Ледво се сказав, збентежив ся страшенно, обернув ся лицем до бочки і почав плакати. Хлипаючи він промовляв:

— Еге! Мій брат міг оженити ся... і я хочу... так, і я хочу.

Щоб додати своїм словам більше натиску, хотів ударити себе кулаками по колінах, але кулаки без його відома і против його волі вдарили по колоді. За кару встромив обі долоні в рот і почав кусати їх.

Велінка сьміяла ся що раз безумнійше.

— Ой моє лишенько, ти бідолашенько! Не бій ся, золотенький, візьмеш її. Сьогодні вечір я поговорю з батьком, а батько скаже бабці, а бабка з дідом уже все доведе до ладу. Не турбуй ся!.. А тепер ходи! Я заведу тебе до твоєї комори, щоб дідусь не побачив тебе в таких стані! Йди, лягай спати! Не бій ся нічого, вже ми тобі висватаємо дівчину... а хоч би й саму Аноку.

— Так, її і жадну иньшу!

Братова завела п'яного дівця в потемках аж до його комори. Там накрила його джергою і вернула потім до кухні, щоб иньшим невісткам розповісти, що стало ся.

Але жадна з них не втішила ся сею звісткою. Вони сьміяли ся, але сьміх не йшов їм із серця.

— Вона невідповідна для нашого дому.

— То цишньоха!

— Се-б іще байка, але розпещена понад усяку міру.

— Вона насіяла би тут між нами колотнечі.

* * *

Матвій Женадіч дуже старий чоловік. На чолі має шрам від рани, яку одержав у ровах кріпости Гайдук-Велько. Не лише його домашні, але й усе село називає його дідом. Його жінка давно небіжка; вона померла в утеці. Від старшого брата у нього лишилася братова, що тепер разом із ним держить уряд голови за-дружи — вона називаєть ся Радойка. Вона сидить при столі праворуч діда, і в домі не дієть ся нічого важного, поки вона на се не дасть свого приволу, або бодай поки дід не запитає її думки.

Окрім діда Матвія і баби Радойки в родинній раді засідає ще лише Благойц, Арсенів батько і син Матвія. Всі иньші члени

задруги сліпо слухають розказів сих трьох. Коли іноді в один час Матвій піде платити податки, Радойка до церкви, а Благоїц оглядати череди, тоді в домі буває так, як у школі по відході учителя. Всі тоді згідні і веселі. Кождий пильнує визискати ту хвилину часу і напустувати ся що сили. Та скоро хто з тих трьох покажеть ся на порозі, зараз вертає старий порядок і повага і послух. Іноді ті троє навмисно йдуть із дому, щоб дати „дітям“ свободу, а мущинам нагоду порядно повикурювати люльки.

Дідусь такий... такий... Як би вам се сказати? Ну, се старий чоловік, майже вже дитина. Задля дрібниці іноді розсердиться і лаєть ся і кричить, а деь колись то й побє. А иньшим часом, то мягкий як вовна, тоді пестить дітий і дає їм по пару крейцарів. А іноді то знов розплачеть ся без ніякої причини. Скаже на приклад: „Я лишив ся як суха гиляка в лісі“ — і давай плакати. Молодість — буйність, старість не радість.

* * *

Другого дня по тім, як Арсен упив ся, прийшов його батько Благоїц з дуже поважним лицем до Радойки.

— Тітко, наш Арсен, вибачай, задурив ся на Бусмасовичівну.

— Арсен?... Той, що ми тільки що торік увели в парубоцтво?

— Той сам.

— На ту пишньоху?

— На ту.

— На Аньоку?

— На ту саму.

— Вона не придатна для нашого дому...

— І я се кажу! Але вибачай мені, він зовсім задурив ся. Велінка казала, що він учора наробив такої погані...

— А то якої?

— Прошу тебе, лиш не скажи нічого дідови!

— Боже борони!

— Ну, Велінка каже, що він учора напив ся до п'яна і ляв ся і гровив забити Пилипа Марічіча, бо сей, знаєш, крутить ся хвостом коло неї.

— Ади, ади!

Стара задумалась. Нарешті сказала :

— Та вже поговорю з дідом. А там побачимо, що він на се скаже.

— Лиш прошу тебе, про се иньше ані слова!

— Ну, та куди-ж би я!...

Коли Радойка розповіла все се дідови, попав сей у задуму. Нарешті розморщив брови.

— Знаєш, братова, все се так! Але старі люди кажуть, що не добре ставати дітям поперек дороги. У нас, Богу дякувати, хата велика. Не знаю, чи багато бракує до вісімдесяти душ?

— Йї же Богу, таж у нас більше як вісімдесять.

— Славити Господа! То й вона, надій ся, брати-ме собі приклад з иньших дітїй.

— Дай то Боже!

* * *

Кілька день потім мовила Анока до одної своєї приятельки: „А я так і знала, що мусить стати на моїм! Другої такої дівчини, любочко, не знайдеш хоч куди шукай!“ І витягла ізза пазухи мале зеркальце і почала пальцями закручувати собі кучері.

Оттак вона ввійшла в дім Женадіча. Але на лихо лишила ся й тут така сама, яка була у батька. Все вона ліпше знає! Все мусить іти за її головою! Як раз того, чого від неї жадають, вона не хоче робити. „Я й у свого батька не робила того! Що я маю для цілого війська напикати хліба? Мені й мойому Арсенови досить одного бохонця“. Із жінок жадна не сьміє обізвати ся. Десь колись яка поскаржить ся свому чоловікови, але хто-ж посьмів би сказати щось Радойці або дідови!

Довго терпіли і зносили вони своє упокорєнє. Робили все за Аноку і за її волею. Може її краса мала таку силу над жіноцтвом. Правда, між собою невістки лаяли її, але перед чужими і старшими брали її в оборону. І Бог зна, як довго були-б іще терпіли не бунтуючи ся отверто, коли-б сама Анока не почала що раз гірше забирати собі в голову. Нарешті зажадала вже для себе кращої і ліпшої одежі як иньші.

Бідний Арсен говорить їй, що дід і Радойка справляють усю одежу і що він не сьміє сказати дідови, аби купив їй нову сріблом вишивану катанку. А вона відповідає, що не йшла заміж за діда, і що піде жебрати до свого батька, бо її чоловік ходить у дранках і не сьміє купити їй навіть голку, не просивши вперед

дозволу у старих. І при тім упрє в бідного Арсена свої огнисті очи так, що сей не сьміє ані пікнути і стоїть перед нею тихо і сокрушено, мов перед єпископом.

Оттак вона дурів що раз гірше та гірше. Напустить псів до кухні і ті повитягають усе м'ясо з горшків. Припалить хліб, так що всю піч хліба треба викидати свиням. У будні дні вбираєть ся по недільному. Анї не ласкава зирнути на дітий, і її се вина, що Іванчина дівчинка впала в вапнярку. Анї одній зовиці не подарує, кожній уміє пришити якусь латку; навіть Радойки і дідуса не щадить.

Нарешті жінкам стало того за багато. І коли одного дня Анока пішла на ярмарок, хоч її черга була провадити хазяйство, зібрали ся всі на тайне засіданє.

— Не знаю, мої посестриці, чим ми бідні провинили ся в Бога, що так мусимо терпіти.

— І я не знаю.

— Се-ж просто хоч сядь тай плач.

— Лиш Бог може нам помогти. Так далі не може бути! Ні!

— Може би сказати се старій, а вона потім сказала-б се дідови?

— Скажи ти, Селєно!

— Чому власне я?

— Хиба вона не закинула тобі, що ти вкрала її маншети?

— Еге, а тобі хиба не казала, що твій чоловік язичеський жрець?

— А Мірянї хиба не казала, що вона з голоду віддала ся до сього дому?

Так було-б се діло ледви коли вийшло на сьвіт божий, як би Радойка давно вже не знала про все і як би сам Арсен другого дня, коли Анока з серця порубала на шматки свою новісїньку катанку, не був би поскаржив ся перед дідом.

Арсен був чоловік тихий. З дитинства привикши до сліпого послуху він не сьмів продати навіть одно поліно не засягнувши вперед ради, скілько за нього зацінити і скілько спустити в ціні.

Коли Арсен вїшов, сидів дід сам у кімнаті. Він був уже нездібний до полевої роботи, то теребив фасолю.

Арсен зняв шапку і схилив ся, щоб поцілувати діда в руку. Але сей не підняв свого густо нахмареного чола в гору ані не подав йому руки до поцілованя, лише буркнув сухо:

— Бог на поміч!

— Дідусю, прошу тебе... я ніяк не пораджу.

Дід зирнув на нього понуро.

— Я... — мовив далі Арсен, — усе ні на що... Лише не сердь ся!

Тепер дід підняв голову в гору, відсунув кошик із фасолею на бік і сердито зашамкав своїм беззубим ротом отсі слова:

— Знаю все! Що ти за муж! Що ти з тою... тою... тою...

Помовчав хвилю.

— З тою.. якоюсь... весь дім мені бунтуєш...

Арсен стояв мов закам'янілий почувши, що дід знає все. Йому не стало голосу в горлі.

— Заклинаю тебе, дідусю, я й сам не знаю, що мені почати! Пробач мені!

Він знов хотів узяти його руку. Дід сіпнув її сердито від нього.

— Іди геть! Не погань мені руки! Що ти за муж?

Арсен відвернув ся і закрив лице рукавом.

— Роби во мною і з нею, що хочеш! Убий мене, а її прожени! Бог тебе прости! Лиш не проганяй мене від себе, як Бог на небі!

Дідові вуса з легка затремтіли. Він хотів укрити своє зворушенє. Він випростував ся грізно, підняв голову в гору, а потім похилив її трохи на бік.

— Бачиш, синку, сам ти вибрав її собі. Я-ж тобі не казав ані так, ані ні.

— Так, Бог свідок! Я сам усьому винен.

Дідусь випростував ся знов.

— Ну, і тепер я маю направляти, що ти напсував?

— Лиш Бог один і ти.

— Еге, як би я лише знав, як!

Коли-б Радойка була присутна в тій хвилі, вона певно була-б завважила вираз дитяче-єхидного самопочутя, що виявив ся довкола дідових очей.

— Як тебе Бог навчив.

— Ну, а скажи мені, ти не лихий на неї?

Арсен змішав ся. Він рад би промовчати, та дід бистро зазирає йому в очи. Він не відповідає ні се ні те.

— Не розумієш, що тебе питаю? Любиш її, чи ні?

Арсен мовчить. Він рад би оминати відповідь, але дід усе пильно глядить йому в очі.

— Її батько мусів дуже розпестити її. Знаєш, вона в нього одначка.

Дідови, вже здасть ся, не стає терпцю.

— Не чуєш, що тебе питаю? Питаю тебе, чи любиш іще Аноку? Се маєш мені сказати.

Арсен похилив голову, закривши лице руками повертає раменами то на право то на ліво, а потім мовить засоромленим і несьмілим голосом:

— Я... я не знаю.

— Але мусиш знати, бо я після того буду судити; а я не хочу, щоб ти сказав, що я тебе скривдив.

— Боже борони!

— Добре! Отже йди, нехай я роздумаю про все.

Та хто вмів би читати в дідовім лиці, той зараз завважив би, що йому вже все ясно, що має робити, і що він задоволений із свого пляну.

Вечером усі мушцини як звичайно по старшині позасідали коло стола вечеряти. Жінки крім Радойки не сиділи при столі; лиш дві або три з них услужували мушцинам при вечері. Черга була власне на Аноку.

Поки дві иньші жінці розносили страви і наливали вина, стояла Анока оперта о одвірок і довбала в носі.

Дід не удостоїв її ані одним поглядом. Усі мовчали. У Радойки сильно било ся серце. Анока не догадувала ся нічого.

По скінченій вечері кожний мушцина перехрестив ся як звичай велить, і всі чекали, аж дід дасть знак, щоб іти спати.

Дід відсунув від себе шматок хліба, вилку і ложку, і застромив ножа в піхву. Потім опер ся ліктями на столі, глянув довкола по всіх і його очі спинили ся нарешті на Аноці.

Ся здригнула ся. Опустила руки, випростувала ся і збирала ся власне йти геть.

— Зажди хвилину, моя доню, — промовив дід невичайно різким голосом.

Усі перелякали ся.

Тим самим тоном дід говорив далі:

— Тепер ти моя дитина, але чую, що тобі зовсім не добре в моїм домі і серед мойого роду.

Чи хто чув коли, щоб жінчина посьміла суперечити? І Анока мовчала, але її руки судорожно стиснулися в кулаки, так що ніхті влязали аж у мясо.

Дід говорив далі:

— Я не можу стерпіти сього, доки жию. Не можу допустити, аби в моїм домі якесь із моїх дітей було поневолене... Чую, що тобі ті баби, — він показав бородою до кухні — що тобі ті баби непокірні, докучають тобі! Але тут я пан у домі.

Анока завважила щось злобного на поморщенім лиці старого. Вона, що доси знала лише ненависть, перший раз почувала якийсь страх.

— Вони раз-у-раз докучають тобі. Все хотіли би, щоб ти за них робила всю тяжку роботу. Ніби то ти прийшла з бідного дому!

Він так незручно удавав ніжність і приязність, що в Аноки волосся почало дубом ставати в гору.

— Але я не позволю на се. Я старий і слабкий і вже мені тяжко держати порядок серед такої купи народу. Але тепер я не хочу, тепер...

Його очі заблисли якимось диким виразом і його губи тремтіли. Він почав голосно і хрипливо кричати.

— Вам усім — слухай мене, ти Радойко і ти Благойце, і ви всі иньші! Вам усім і вашим жінкам наказую, щоб ви у всім підлягали отсій-о! — і тремтючою зі зворушення рукою він показав на Аноку, — і наказую, щоб вона більше дома не робила нічого-гісїнько, щоб не плямила своїх панських ручок. Навіть вина не сьміє наливати! І нехай божий гнів упаде на того, хто їй хоч би в найменшій річи спротивить ся, або її хоч би марним словом зневажить!

Він схопився з місця. Бідний дідусь! Величній, а проте такий сьмішний і гідний жалю! Він тремтів як дреглі виняті з миски.

Всі перехрестили ся. Вони повставали ізза стола, мовчки проходили біля Аноки і відсували ся від неї, боячи ся навіть доторкнути ся до неї.

А її обхопила непогамована лютість. Мов скажена вбігла до жінок у кухню.

— А ви чули, ви?

Жівки, і щоб не чули!

— Тепер я хочу, щоб мені постелено постіль під липою. Дідів сінник, Радойчина подушка, Благойцева джерга має мені бути! А ти, Петріє, якої муж сидить у в'язниці, бери бук у руку і позганяй кури з дерева і маєш усю ніч стояти коло мого ліжка. Так я розказую і хто не послухав, на того нехай упаде божий гнів! Ге, чули ви, чи ні?

Мій Боже! Чоловік іноді справді буває гірший зв'язіра! Ніхто не промовив ані слова. На всіх напав жах, а ще до того дідові слова: нехай упаде божий гнів...

Арсен утік на тік, застромив голову між снопи і зажмурих очи. Дарма! Сон не джерга, яку досить натягти на голову!

Як веліла Анока, так і постелили їй.

Та не так то воно легко знайти сон, як се кому здається.

Вона почула тепер те, чого доси не почувала ніколи — самоту. Ще до того без ніякої охорони, мов на дикім коні без удил, мов без керманича на кораблі гоїданім вітрами. Її власне серце бє на неї, але нема нікого, хто-б міг оборонити її.

А про те впертість не хоче попустити.

— Чому не пильнуєш, ти нездаро, коли я велю? Хочеш аби гнів божий упав на тебе?

* * *

Місяць стоїть на півдні. Все завмерло. Лиш серце в Аноки бєть ся і стукає неспокойно. Так далі не може бути; але що-ж робити? Вертати до батька — але що-ж вона йому скаже? Дід наказав, щоб усі були мені послушні! Ні, в таким словом вона не може йти перед батька. Вже північ. Ось швидко й її знесилить сон. Настане день і підійметь ся сонце. І що їй тоді робити? Чи лютувати ще гірше? Ледви чи се можливе. Чи йти на мирову? Як? Вона мала-б упокорити ся? Ні! Її думки переплітають ся мов барвисті нитки в тканім килимі. Втома перемагає пристрасти, любов і ненависть, холод і спрагу. Та на її повіки навалили ся вже цілі гори, а вони таки не хочуть замкнути ся! І їй робить ся тяжко на серці, нестерпно, і їй бажаєть ся, щоб тільки на одну хвилю, за яку будь ціну сьвіт обернув ся, щоб вона могла покласти свою голову під млиновий камінь і знайти спокій, вічний спокій!

Але снови навіть дід не може розказати.

Анока зривається з постелі. Вона бачить темну постать Петрії біля своєї голови. Раптом щось стрепенуло ся в її груди. Зовсім несподівано, але страшенно сильно.

— Петрів, іди спати.

Петрія не відповідає ані слова. Вона кидає бук на бік і хоче йти геть.

— Петрів!

Петрія здригається і стає мов закам'єніла. Ах Боже, яка нова розкіш! Які думки і куди ведуть вони!

— Петрів, сестричко, прости мені!

Жіноче серце розтаяло, затремтіло.

— Аноко, серце моє, най тобі Бог простить!

— Петрів, сестричко!...

Анока бере Петрію за руку, притягає її до себе, обіймає її і обі починають плакати.

Як любо вони хлипають, мов двоє немовлят! Усе затихло, нічого не чути під небом, тільки вони дві держать себе міцно в обіймах, хлипають і цілують ся. А темне місячне чоло починає прояснювати ся.

— Петрів, серце моє, я умру! Ти, сестро, умиєш мене. І дай мені багато васильків, і надкуси яблуко і положи в мою труну! Бо ніхто крім тебе не любить мене.

— Мовчи, дурна! За що-б тебе мав ніхто не любити? Всі тебе люблять!

— Ні, ні, я знаю се!

— Як ти можеш се знати, коли ти доси ані разу не розмовляла з нами? Я радше вмерла-б, ніж допустила, щоб хто сказав тобі прикре слово.

Знов хлипають обі і обіймають ся.

— А дідусь?

— Дідусь старий і добрий, моє серденько... Піди лише сама до нього і побачиш, що він скаже!

— Добре, піду... Будь здорова, любочко, а як би я вмерла...

Петрія затикає їй рота долонею.

Анока хапає руку Петрії і обвиває її собі поза шию.

— Як би я вмерла, то не згадуй мене лихом! А тепер прошу тебе, йди!

— Я не покину тебе, поки живу.

— Але прошу-ж тебе, як Бога милого!

— І куди-ж ти підеш?

— Лиши мене, мені так добре! Лиши мене, молю тебе Богом сьвятим; закликаю тебе на твою дитину, лиши мене! Ти не знаєш, як мені на серці.

Петрія ховаєть ся в корчах, щоб наглядати, куди піде Анока. Але ніч іще така темна, і вона не може бачити, як Анока на пальцях доходить аж до дідової кімнати і лягає там на порозі.

Дід також усю ніч ані разу не зажмурих ока. Запіяли когути, перші вістуні нового дня і нового життя. Аноці ще ніколи не видала ся їх пісня такою гарною як сьогодні. Дід устав, скинув із себе покривало, перехрестив ся і сидячи в постелі сам у птьмі думав свою думу.

Когуті запіяли ще раз.

Дід устав із постелі, щоб іти до криниці. На порозі побачив у ранішнім сутінку людську постать.

— Хто се тут?

— Се я, дідусю, Анока! Я вмираю. Прости мені, коли можеш!

Дід перелякав ся і затремтів.

— Дитино, се-ж гріх! Чи бачиш се волосе? Воно білійше від овечого руна.

Анока вхопила кінець покривала, яким був огорнений дід, і поцілувала його.

— Я тяжко согрішила, я розбунтувала твій дім. Прости мені, коли в Бога віруєш.

Нема нічого лекшого, як довести старого до плачу. У нього раптом пустили ся слъози з очий. Обома долонями він узяв її за голову і поцілував.

— Ходи сюди! — сказав він.

Вона ввійшла з ним разом до кімнати.

— Сідай ось тут!

Вона сіла на лавці, дід на постелі.

— Бери, тебеби отсю фасолю.

Вона теребить фасолю.

Дід глядить на неї залюбки. Ніхто не каже нічого, лиш серце робить своє. На дворі розвидняєть ся все більше.

— А тепер ходи за мною.

Вона йде за ним до кінської стайні і насипає за його показом усім коням оброку. І вона не боїть ся вже навіть Блатойцевого каштана, кусливого звіря, що любить фиркати ся.

— А тепер ходи сюди!

Він заводить її до свинюшника. Вона розбиває кілька гарбузів і кидає свиням.

Тимчасом усі в домі побудили ся і повставали. З переляком і здивованими очима вони слідають за обома, але пильнують ся добре, щоб ті не бачили їх. Арсен так налякав ся, що в своїм збентеженю виліз на великого горіха, щоб відтам захований між густим листем придивляти ся на се нечуване чудо.

А дід немов відмолоднів, аж підтанцює ходячи.

— Ходи до криниці!

Вони станули біля криниці.

— Зачери!

Вона спустила відро в криницю і витягла.

— Наливай!

Анока похилила відро і дід обмив собі водою всю голову і лице.

— Обітри мене.

Анока розпустила волосє і почала обтирати його. Легко стерти воду, але старечі очі слабі і сльози плывуть без утину.

Дід побачив декого з домашніх на дворі.

— Ходіть сюди, гей! Чому не мисте ся? Адіть, Анока жде на те, щоб наливати вам.

Його лице ясніло дитячою радістю і гордощами.

— Всі, всі! всім вона позливає на руки.

Боязко підходять чоловіки і жінки до криниці і кождий умивши ся каже їй, як говорить ся лише старшим: „Спасибі!“

Тепер надходить і Арсен до криниці, стає широко, похилаєть ся наперед і наставляє руки під відро.

— Давай і мені.

Вона звільна лє воду на його руки. Арсен у семому небі.

— Як же-ж ти лєш! Усе пішло мені на рукави!

— Ні, ні! — Вона лівою рукою підкочує йому рукави, а правою прихилає відро.

— Бог з тобою!

Петрія бігає від одної невістки до другої, і все заливаючи ся слізмами шепче щось, розмахує руками і беть ся в груди.

Хитаючи ся пішов дід до своєї кімнати, відчинив скриню і вияв із неї намисто із самих старих талаярів. Намисто і тонкий рушник сховав за пазуху і вернув назад до криниці.

Всі вже помили ся і всім Анока зілляла воду. На всіх найшов якийсь сьвяточний настрій і всім брєніло щось в ухах, немов слова: „Великий Бог на висотах“. І як би раптом десь відкись були залунали вистріли з моздїрів, то всі були-б перехрестили ся, як звичай велить підчас сьвятого водосьвятія. Дід оглянув ся до-окола з виразом наївної гідности. Бідний, бідний дідусь!

— А їй ніхто не зілле води?

Всі кинули ся до відра.

— Ага, тепер, коли я се мусьв сказати! Тепер краще вже я сам учиню се. Ходи, доню, помий ся!

Не знати, чи дужше трясли ся в діда руки, чи в Аноки серце.

Він обтер її своїм рушником, а потім повісив їй намисто на шю.

— А всьому винна вона сама — бідненька... Та я кажу вам: уважайте і памятайте, що я заповів уже вчора: хто хоч чим найменшим зневажить її, на того нехай упаде божий гнів!

Переклав Ів. Франко.

Академічний Дім.

В тій хвилі, коли пишу отсе, Академічний Дім має вже скінчені мури, починає крити ся й за кілька тижнів має бути під дахом. З весною мають зачати ся внутрішні роботи, так щоб 15 серпня дім міг бути відданий до ужитку — коли наша суспільність допоможе йому, зглядно комітетови, що займаєть ся його будовою, довести діло до краю.

Як відомо нашим читачам, по кінець року 1904 на Акад. Дім було зложено звиш 70 тисяч корон¹⁾; на ту суму зложили ся датки майже самих Українців. Галицька суспільність зложила до нині всього 2.000 кор.²⁾. І поки була спромога обійти ся жертвами Українців, ми й не старали ся вплинути на жертволюбність галицької суспільности й звернути її увагу на сю ціль. Заплативши за ґрунт близько 30.000 кор. готівкою, ми надіяли ся, при тодішніх цінах, за решту капіталу з помічю невеликої банкової позички поставити перший дім, полишивши галицькій суспільности подумати про дальші.

Та трапила ся нагода купити недорогою ціною сусідній ґрунт; було дуже добре прилучити його до перше купленого, що тим способом гарно заокругляв ся й приходив під саму цитадельну гору, діставав новий фронт, забезпечений від забудованя. Комітет не рішив ся зректи ся сеї нагоди, але се купно зменьшило фонди більше як о 16.000 кор. А з серединою 1905 р. наступив будівельний рух, що підвіс ціни будови о які 15—20%. Комітет супроти

¹⁾ Виказ в ЛНВ. 1904 кн. XII с. 229—230 і Хроніці Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 21.

²⁾ А власне зложили до тепер: Др. Яворський в Бігачу 50 К., Д. Новак і Др. Вербенць в Полі по 10 К., Марія Окуневська 100 К., Др. І. Коесак у Львові 50 К., Цецілія Курівцева 20 К., д. Мишкевич в Стрию 10 К., Т. Савка в Белзі 1 К., О. Павлюк в Озерянах і складка 5 К., Др. Т. Дембицький в Коломиї 1000 К., Др. Федак (гонорар за контракти) 222 К., Юл. Мудрак 16.67 К., Др. Ш. Сельський 40 К., Бібліотека слухачів медицини 50 К., проф. Медведський 20 К., проф. Ів. Горбачевський в Празі 300 К., Др. В. Янович в Станіславі 20 К.

того завагався — чи приступити до будови? чи не відложити, чекаючи, аж фонди збільшать ся, а ціни будови зменьшать ся? Але зі сторони нашої суспільности, ба й преси все частійше почали давати себе чути голоси, що питали за Академічним Домом, підносили некучість сеї справи, заохочували до безпроводного її здійснення, і вкінці комітет рішив ся приступити до будови ще сього року в тім переконаню, що наша суспільність, коли показувала заінтересоване сею справою, покаже своє співчутє й більш реально.

Розписавши в липні с. р. конкурс на будову Академічного Дому¹⁾, комітет згодив до сеї будови руських підприємців, яких поручувало йому й руське ремісничє товариство, і вкінці — національно-демократична преса, і віддав їм сю будову за ціну 92.700 К., окрім урядження центрального ogrівання і водопроводів, що принесе до того ще суму кільканацять тисяч корон, тим часом як комітет мав готівки на початок сеї будови всього лише звиш 25.000 К.

Трудно надіяти ся на одержаннє так високої позички, аби вона могла покрити всі кошти будови, не кажучи вже, що обтяженнє занадто великими позичками будинку, який не обчисляеть ся на звичайну експлоатацію, а має на оці ціли гуманітарно-просвітні, дуже непожаданє й може впровадити потім в чималі клопоти його управу. І ми звертаємо увагу нашої суспільности на сю справу тепер, коли ся так потрібна інституція зближаєть ся вже до того, аби увійти в житє, й надіємо ся, що наша жертволюбна й патріотична суспільність, що не жалує жертв там, де чує правдиву суспільну і національну потребу, не відтягнєть ся від сеї участі й не допустить спинити ся розпочатій будові Академічного Дому, не дасть стояти невикінченій, мертвим, безхосенним капіталом. Українські земляки, які принесли в дарунку на сю мету такий гарний гріш, тепер у себе мають подостатком жизненних, безпроводних справ, і до дальшої помочи їх навіть не годить ся нам накликати.

Всякі жертви просимо адресувати до Наукового Товариства імени Шевченка, в заряді котрого стоїть Академічний Дім.

М. Грушевський.

---

¹⁾ Див справозданє з комітету в ЛНВ. кн. VIII с. 201.

За слідами Федьковича.

(Записки з прогульки по Буковині).

II.

В Сторонци допитували ся ми за п. Кудерною, бо нам говорено ще на долах, що той пан буде знати найбільше розповісти про Федьковича. Отже знайшли ми його вечером у тамошнім казино, де крім нього не було нікого, і розпочали спокійно інтерв'ю. Найперше задавав я питання п. Кудерні дотично батька Федьковичевого.

— Яка причина була, що Адальберт Гординський посватав удовицю, хоч вона мала шестеро живучих дітей?

П. Кудерна відповів:

— Против него була вона „cierła wdówka“, бо він був голий, але за те він був против неї кількома роками молодший. Він одержав маєтну жінку, а вона молодого чоловіка.

— Через що старий Гординський зле жив із жінкою?

— Жінка робила Адальбертови сцени за те, що він був любитель красною пола; вона не хотіла того терпіти. Звичайно буває, що старша жінка контролює молодого чоловіка. Скоро він прийшов до дому, то вона зараз зачинала робити йому докори: „Я виділа“, або „мені казали, що ти з тою, або з тою говорив, а за тою заглядав“ і т. д., а він відгризав ся і сварив на неї остро. Се була звичайна причина до сварки. Того зсього зразу не було. Аж як він став мандатором, розбогатів та запанів, тоді почав брикати.

— Чому старий Гординський зрік ся інтратної служби мандаторської?

— Він був розумний чоловік і знав, що панщина буде скасована, а мандаторство дістане в лоб. Тому задумав іще перед 1846 р. покинути приватну службу та хотів постарати ся о становище державного урядника і задля того зрештував із мандаторства путилівського. Він мусів мати запевнене, що отримає посаду, бо інакше не був би рещтував. Може й наперед одержав посаду та аж тоді подякував дідичеві на службу.

— Чи ви не знаєте, через що Адальберт Гординський покинув жінку?

— Він не покинув жінки, іно сидів у Чернівцех, бо там мав посаду і мусів там мешкати, а вона мала свою реальність і велике господарство в Сторонци і також не хотіла того покинути.

— Яке було житє Адальберта в Чернівцех?

— Він жив так, як борсук¹⁾.

— Чого Федькович був у Молдавії?

— Юрій пішов у Молдаву, бо там був його брат у Ясах писарем при австрійським уряді (нишнім конзуляті). Юрій відай старав ся також дістати там місце. В Ясах мав нагоду вчити ся і осьвічувати ся.

— Чи згадував про бояршию Бранкованіцу?

— Ні! Ніколи не було ні найменшої згадки²⁾.

— Чи оповідав коли Федькович про свій побут у Ясах?

— Любив часто оповідати, але на жаль ніхто того не записав.

— Чи був він чоловік осьвічений?

— Федькович був чоловік високо осьвічений. Я поважав його задля його осьвіти.

¹⁾ Пояснене до сього вислову знайдемо в мойй брошурі »Чи можна Федьковича Косованом звати?«, де п. Василь Волянський розповів як наочний свідок про екнирство старого Гординського.

²⁾ Від п. Кудерни довідали ся ми щось нового про побут Федьковича в Молдавії, а власне, що його брат був писарем при австрійським конзуляті. Коли се правда, то являє ся знов видумкою писане Федьковича в його автобіографії про брата Івана, що укривав ся перед Австрією і тому змінив назвиско на Грігорій Адамі.

— Чи маєте який рукопис Федьковича?

— Тепер не маю нічого. Мав я в манускрипті „Баркаролю“ його і дав пану Тимінському¹⁾.

— Чи званий вам шестий лист його писаний до Горбала?

— Знаю його добре. То був пасквіль. Федькович написав його в екстазі. Тут був др. Колесса, здається 1892 р., і казав, що опирає свої виводи на тім листі. Я йому на те сказав: Пане! не давайте віри сьому листови! Нема фундаменту до такої комбінації! Федькович може й випив, тай написав такий боклук. Але др. Колесса мене таки не послухав.

— Чи старий Гордицький побивав своїх пасербів?

— Федькович ніколи про се не згадував. Та знаєте, він тото писав із Семигороду 1863 р. в тім самім листі до свого приятеля. Ми вже знаємо, яку він там правду переказував.

— Які були його відносини до батька?

— З гіркістю говорив про тата за те, що він зневажав маму.

— Алез даруйте, вона сама була причиною тих зневаг, бо сама розпочинала з ним сварку, як ось ви розповіли.

— Вона була дуже задрісна.

— Чи був Федькович на похороні своєї сестри Марійки?

— Про се не згадував²⁾.

— Чи Федькович шанував свою матір?

— Він мав чуте лише до своєї матери. Дуже її любив і поважав. Ще й по її смерті споминав про неї з безмежною почестю. Як коли я побачив, що він іде в сторону церкви, де був і цвинтар, питав його: Чи йдете до церкви? а він відповідав: „Не так до церкви, але до мамки трошка“.

— Чи він часто писав що?

¹⁾ Се відносить ся до Івана Тимінського, совітника фінансового в Чернівцях, що ще тоді жив і дуже інтересував ся Федьковичем.

²⁾ Вп. о. Козак, парох стороненький, подиктував мені з метрики дагу смерті Марійки. Вона померла дня 24 липня 1848 р. в 31 році життя на сухоти. Думаю, що Юрій міг бути на похороні яко 14-літній хлопець, тим біль ше, що він Марійку дуже любив з часів діточих як свою першу учительку.

— Як йому коли прийшло на гадку писати, то нераз замкнувся і сидів 5—6 неділь і працював і не дав собі перебивати. Тоді вже нікуди не виходив.

— Коли Федькович перестав бути офіціром?

— Він зложив гонор ляйтнанта і подякував за рангу офіцира коло р. 1868, а потому шаблю свою подарував о. Томюкови¹⁾.

— Чи приходив коли до Сторонця, як був за інспектора?

— Хоч був інспектором, то мешкав у Сторонці, а в Вижниці наймав собі один покій і там реферував.

— Який то був чоловік?

— Він був чоловік практичний і в ситуації швидко орієнтувався. Ми були дуже добре знайомі. Я взяв собі за ціль пізнати його і був у нього щоденним гостем. Ми жили в дружбі. Він був у мене кумом. Я студював його душу, його характер довші літа і пізнав його докладнійше, як хто иньший у світі.

— Як ви відносили ся до него як до поета?

— З почесстю був я і буду для його творів, бо вони вийшли вповні з уст великого світового поета. Я поважав Федьковича задля його креацій, задля його поезії. „Се геній, се перла людськості“. Так думав я про него, і таким він був для мене, коли деклямував мені свої поезії.

— Чи метрика рідної сестри Федьковича є в уніятській парафії?

— Нема. Мусить бути у латинського пароха в Вижниці.

— Яке було становище Федьковича в сервітутовій комісії?

— В процесі з дідами стояв Федькович цілою душею по стороні Гуцулів і всякі протекції з боку панів не мали на него ніякого впливу. Федькович був противний усім заходам панським, а його значінє в комісії було велике. Се треба сконстатувати для віддання йому чести, що він громади заступав добре, а твердо противив ся всім забаганкам панів. Але пани знайшли спосіб: як виділи, що процес іде для них некорисно, взяли ся на підступ. Наймили собі кількох фрунташів, гавкунів, щоб ширили між народом таку гадку, що не треба з панами процесувати ся, але нехай

¹⁾ Бакалось би, щоб Історичне Товариство в Чернівцях, або Наукове Товариство ім. Шевченка набуло ту шаблю для свого музею.

цілий край дасть їм сплату. Перебрали на свою сторону Куряша і інших, то й справа панська станула ліпше. Ті гавкуни розпочали велику агітацію між мужиками; обіцували їм гори - мости, дарунки давали та спонукали їх до того, що ціла громада путилівська пішла до него сказати, що люди не хочуть довше процесувати ся з панами. Федькович здивував ся зразу і обурив ся тому, що він має в тим процесом так багато клопоту і так много прикростей, тратить багато часу, а тут самі селяни противні всему. Тож почувши таке гірке слово від Гуцулів, устав, та віритований питає:

— Так ви не хочете процесу?!!

— Не хочемо, не хочемо; обійде ся без процесу.

— Коли так, то й я відступаю.

— Так, так, відступіть.

Тоді наступила угода між спорячими, а тим самим кінець процесу. Пани офірували йому гроші від початку процесу, але він не хотів брати.

Ось кінець мого інтерв'ю з п. Кудерною.

Коли я був у Сторонци, саме тоді переїздив туди крилошанни митрополичої капітули о. Ганицький, вертаючи з прогульки, і задержав ся в домі пароха о. Козака. Я прийшов туди з п. Гарасимовичем, щоб винитати ся про Юрія, бо я не думав, що в часі сеї прогульки буду також у Чернівцях.

— Що вам знає про початкову науку Юрія?

— Першу науку одержав Федькович у Киселицях. Там були тато Йоан Ганицький протоєрей. Вони тримали учителя домашнього до своїх дітей і туди деходив Федькович. То його початкова наука¹⁾.

— Чому Юрій осів у Сторонци?

— Він мав гадку, осідаючи там, бути депутатом, і в тій цілі убирав ся по гуцульськи²⁾.

— Яке було його поступуванє при сервітутовій комісії?

¹⁾ Аж тепер знаємо, яка то була та початкова наука Юрія. Доси ніхто не вмів про се сказати. Тут він приватно вчив ся чотири класи нормальні і тому міг перейти опісля до реальної школи.

²⁾ Знаючи, що Федькович радо вбирав ся в стрій народний ще як був офіширом, тяжко повірити, щоб він се робив із вирахуваня.

— На шкоду Гуцулів не робив.

— Що знаєте про його інспекторство?

— Як інспектор був дуже добрий, не старався, аби з сільських дітей були філософи, але аби вмiли читати, писати, рахувати.

— Чому консисторія черновецька не надрукувала його букваря?

— Продан був референтом, він був дуже твердий і відкинув буквар з причини фонетичної правописи. Він казав: „Я мав би на старі роки вчити ся письма від Федьковича?!!“

Оповіданє о. Ганіцького дуже коротке тому що о. Г. не мав часу більше розповідати.

Федькович не мав щастя в женитьбі. Йому була сподобала ся панночка Юлія Дияконович, сирота по сьвященнику, і він забажав з нею оженити ся. Було се може 1864 р. Мати панни жила в Сергіях, де її муж був парохом і помер р. 1856. Федькович почав бувати гостем у них що раз частійше, а мати панночки була тому дуже рада, бо він сподобав ся їй на зятя. Тимчасом нещастє хотіло, що з панночкою знав ся і любив ся вже довший час учитель Крилатий. Тож візити Федьковича наповняли страхом молоду закохану пару задля того, що Федькович був „ліпша партія“ і мама воліла віддати доньку за багатого чоловіка, бувшого офіцера, що мав свояків між сьвященством у цілій Путилівщині. Тож у домі вдовиці Дияконовички почали ся тепер звичайні сцени дівчини против нелюбого, а маєтного жениха, і скінчили ся тим, що мати мусіла вволити волю енергічній доньці та приспішила день вінчання з Крилатим. Від тої Федькович тяжко зажурив ся і став що раз частійше шукати веселого товариства.

Юлія була рідна сестра матери п. Омеляна Поповича. Крилатий живе тепер у Боянах. Його перша жінка померла коло 1895 р.

Розповів п. Ом. Попович і Никифоряниха.

Ось іще уваги панни Анни Губріх, доньки давного начальника суду староньцького, своячки о. Ганіцького. Панна Губріх студіювала Федьковича з становища психічного, тому її уваги дуже цінні. Я розмовляв хвильку з панною Г. в домі о. Козака, пароха староньцького. Вона звернула мою бачність на якесь незадоволенє у вдачі Федьковича, яке він, звичаєм народним, топив у чарці, щоб позбутися туги. Тому шукав веселої компанії, заливав хробака

і забував про свою тугу. Але причина тої туги нікому не була відома. Ся туга припадає на час, коли Федькович був закохав ся в Юлії Дьяконович.

— Чим Федькович виявляв своє образование?

— Федькович учив мене всіх предметів по німецьки, також учив языка французького.

— Чи було в його вдачі щось особливого?

— В його вдачі можна було завважити незадоволенє, про котре перед хвилькою я розповіла.

— Чи він шанував звичаї народні?

— Як його мати померла, то він по народному звичаю перевязав голову чорною хусткою і так ходив без шапки аж до погребаня, а при похороні голосив, як звичай тут гуцульський. В тім часі ніде не виходив із дому.

— Чи все ходив убраний по гуцульськи?

— Щоб стати популярним, убирал ся по гуцульськи, а лиш два рази до року убирал ся по військовому і то на іменини і на уродини цїсарські. Як прийшов до нас у строю військовім, то поводив ся зовсім інакше, не так як усе; тоді був елєгантний, сальноновий, розмовний, дотепний, а як прийшов у гуцульськїм строю, то вже як би иньший чоловік.

— Чи він робив що доброго, як двірникував?

— Коли був війтом, уряджував публичні забави з танцями при скрипках для селян і сам вмїшував ся в забаву. Се робив він у тій ціли, щоб нарід відтягти від пияцтва по шинках.

Врешті осьвідчила панна Губріх, що всі свої замітки розповіла дру Колесї.

Про будову церкви сторопецької розповів п. Юрій Скраба, даскал, п. Чучко та иньші. Тут подаю зміст їх оповідань.

У Сторони є тепер прекрасна нова церков, — заслуга се Федьковича. Він бувши двірником дбав, аби вибудувати нову церков, але також запобігав і за се, аби громадян не здирали репартиціями. Він поволи призбирував капітал, потрібний на будову церкви. Найперше, аби було де вибудувати її, подарував гарний кавалок свого огорода під будову. Красний дарунок має руська громада по вічні часи від Федьковича. В той час, коли Федькович двірникував, видів він, як Жиди розпїячують нарід, аби загортати маєток легкодушних Русинів у свої руки. Він сумував дуже над тим, що так багато темних селян руйнує ся через горівку, а їх

половини, огороди, луги та ліси переходять у жидівські руки. Він здержував їх від пияства карами грошовими. Гроші ті складали ся на будову церкви і він вів із того дуже точний рахунок. Також накладав грошові кари на тих, що сиділи на віру. Вони мусіли платити за те по пять до десяти левів кожного року. Все йшло на церкву. За часів Федьковича висилали людей на коляду в тою заявою, що йдуть колядувати на будову нової церкви. Як до заможности і офірливости давали люди кілька хто міг, і треба признати, що люди се розуміли, що лїпше добровільно складати, бо примусово мусіли би давати великі гроші, тому в коляди приходило і по 200 левів. Федькович належав до старшини церковної. Старшина орудувала тими грїшми в той спосіб, що їх розповичувала на процент між громадян, що потребували позичок. І селянам було в тим добре і церкві Тут оказав ся Федькович знаменитим господарем і економістом, орудував грїшми церковними знаменито. З того і люди мали велику вигоду, бо не платили Жидам страшної лихви, а моральна користь позичок була та, що люди не попадали в жидівські руки і в лихварські сильця, а церков мала ту користь, що її капітали не лежали дармо, але процентували ся і через се збільшували ся¹⁾. Коли призбирало ся тих грошей досить, тоді старшина церковна постягала позички і показало ся, що грошей було кільканацять тисяч і на будову церкви не розписувано репартиції, бо тих грошей виставало.

Пан Юрій Гордийчук, учитель у Кислицях, широ помагав мені в призбируваню матеріялів до біографії Федьковича; а що я переходячи через Кислиці свого часу не застав двірника дома, тому я просив п. Гордийчука, аби записав від него спомини. П. Гордийчук, хоч хорий, зараз потрудив ся до него і пише мені ось що :

У двірника в Кислицях був я 13 лютого 1903. Про Федьковича не багато він розповів. Його попередник знав багато, але дарма, він уже не жиє.

Дмитро Гасюк от що розповів мені :

¹⁾ В моїх «Споминах про Федьковича» наведено один факт, де Федькович засудив якогось легіва на 10 левів (20 корон) кари на церков за покаліченє товариша.

Юрій Федькович, званий також Городенчук, був чоловік кренкий, здоровий, з лица добродушний, а з серця дуже милостивий. Бувало коли кому яке лихо скоїть ся, зараз іде до Юрія на пораду. Він не лиш мудро поговорив, порадив, але часто й грошем споміг. Носив ся все по гуцульськи, в окулярах. При війську любив перебувати поміж простими жовнірами, розмовляти й жартувати, найраднійше з руськими вояками. Бувши вже оберляйтнантом, зайшов раз до гостинниці, де жовняри-Гуцули танцювали. На голос сопівки відіпняв шаблю, а кладучи її в кут сказав ніби до неї: „Най оберляйтнант тут зачекає“, а до жовнірів додав: „А ми братя погуляєм собі враз“. Гульня завела ся охоча та така голосна, що про неї донесло ся аж до генерала. Федьковича мали здеградувати за сей учинок, але що він був дуже люблений у висших кругах офіцерських, проте пораждено йому, щоб завчасу просив о спенсіонованє, складаючи причину головно на що раз більше недомаганє очий. З війська вернув до Путилова, де отримав від своєї мамі великий маєток. Однак займаючи ся виключно Гуцулами, їх приватними та урядовими справами, занедбував своє господарство і воно звільна упадало.

Яко двірник залагоджував дуже часто такі справи, які тепер лише суд переводить, як справи спадкові, розділ маєтку між дітьми по померших родичах.

Народови свому всюди був проводирем. Одного разу, а було се в тих часах, коли давний митрополит Гакман об'їздив свою дієцезію, прибув він і до Киселиць. Тут згромадило ся сила Гуцулів з цілої Путилівщини, а на чолі стояв Юрій, щоб витати достойного гостя. Митрополит вийшовши з парафіяльного мешканя до людей, звернув увагу на Юрія і запитав: „А се що за філософ в окулярах?“ Федькович склонявши ся чемно представив ся митрополитови, той розговорював дуже ласкаво, питаючи про відносини гірського народу. Потім забрав Юрія з собою на парафію.

В неділю або свята любив Федькович приходити до церкви не лише в Сторонци, але йшов також до сусідних сіл, як до Сергіїв, Тораків, Дихтинця. Свому слугі Юзькови даром лишив дім з цілим забудовацем і полонину в путилівських верхах, а решту продав вчаснійше, коли забрав ся до Чернівців з наміром закладати друкарню. По тім виїзді вже не показував ся в горах.

Д. Гордійчук записав іше ось яке оповіданє Марії Туркевички в Тораків під Сторонцем :

„Я перва сестра Юзька Огоновського; його тато і моя мама, то були собі рідні. Дівчиною ходила я не раз до старої мандаторки¹⁾. Вона бувало згадує за сина свого Юзя; його не було дома, десь був у школах. Тай не знаю, що з ним потім стало ся, лиш то пригадую собі, що Федькович відкись прийшов, тай осів на своїй дідівщині, що дістав по мамі. Він мав вірного наймита Юзька і нікого більше при собі не тримав, а потім порадив Юзькови женити ся з Марією Пилипко. Се була дівчина 15-ти літ, а Юзько був уже собі старший парубок. Він сплатив по Маріїному татови довги.

По весілю вони обоє були у Федьковича. Але щож, Марія любила иньших, тож Юзько бив Марію, але то не помагало нічого. Він з грижі слабував. Коли Федькович забрав ся в гір, то весь маєток припав даром Юзькови. Заки Юзько помер, то одні ґрунти пороздаровував, а другі попродав за півдурно. У нього мантив, хто не хотів. У коморі в скрині мав письма від Федьковича і метрики, але як комора згоріла, то в нею все погоріло. Мама Марііна називала ся Василина Пилипко. Вона не служила у мамі Федьковича, лиш доходила на роботу та послугувала. Її прозивали також Довжинючка. Юзько при смерти дарував для уніятської церкви сім фалеч (14 моргів) ліса. Решта з тої парцелі, також 7 фалеч, припала на Марію, але нині все забрали на фонд церковний тутешньої уніятської церкви.

Подаю парешті спомини про Федьковича пок. проф. Остапа Левицького, диктовані мені.

Коли Шашкевич (Володимир) був редактором „Вечерниць“, тоді прислав був Федькович вірш на роковини смерти Шевченка. Се було 1863 р. Я переглянув та добачив, що в кількох місцях ритм не був цілком правильний, хоч цілий вірш був дуже гарний; а що той ритм легко можна було поправити, не псуючи ні найменше вартости і змісту поезії, то я позволив собі поправити його, всуваючи або опускаючи декуди якесь слівце, або по просту пере-

¹⁾ Федьковичевої матери.

кинувши два три слова в порядку. І так пішло до друку. Колиб був знав про се Шашкевич, то був би на се ніколи не позволив.

Коли Федькович прочитав свою поезію з моїми поправками, загнував ся дуже, і під впливом того гніву написав лист до одного з семінаристів, бачу до Данила, де між иньшим так пише: „Що то за оден якийсь там писака, що посьмів мені вірші мої на свій дурний лад поправляти?... Хибаж він не знає, що я Гуцул, а в Гуцула пістолі є! Я там незабаром приїду, то вже розмовимо ся“.

По часі однакож Федькович очевидно з першого гніву свого значво мусів охолонути, бо якось з „пістолями“ у Львові довгий час не являв ся. Тим більше схаменував ся він, коли довідався, що тим „писакою“, що посьмів поправляти його вірші, був Остап Левицький (себто я), знаний уже тоді автор „Уцекінерів“. Аж кілька літ пізнійше, коли Климович розійшов ся був уже з Лівчаком і осів був стало у Львові, де через Лавровського одержав місце в звісім рустикальнім банку, приїхав і Федькович до Львова, — однакож не задля дуелів, а властиво з причини, що саме тоді загадав він був через Климовича і Лавровського дістати ся також до того банку. Зараз таки другого дня по своїм приїзді зійшов ся він зі мною у Климовича. По короткім і щирім познайомленю заявив він мені, що від дуелю відступати зовсім не гадає, що я отже докопче з ним мушу поєдинкувати ся. Секунданти були вже під рукою: господар Климович і небіщик Заревич, котрий також тоді був у Климовича. Оружєм до дуелю мали бути чарки. Хто більше вихилить таких чарок „народних клясків“ (так називав Федькович звичайно всякі роди горівок), того проголосять побідником, а сушірник має зараз переносити його. Місцем поєдинку мала бути реставрація знаного в своїм часі Фердинанда (Квятковського), над якою саме мешкав Климович (при бернардинській площі).

Сяк чи так, що було робити? Я мусів пристати на поєдинок і на його умови — тим більше, що й нанове секунданти рішучо напірали на мене. Отже зійшли ми на долину і поєдинок розпочав ся. Якийсь час, правда, я досить крепко держав ся, — та про те досить скоро мусів піддати ся і признати його побідителем. В слід за тим очевидно я й перепросив його. Розцілювали

ся ми сердечно і в як найліпшій згоді розійшли ся. Однакож я мусїв йому обіцяти, що другого дня в полудне знов у тім самім льокалю появлю ся, щоб, як казав Федькович, докінчити те, чого я вразу не потрафив додержати. Очевидно я ставив ся на терміні і мусїв ще познайомити ся з „народними клясиками“. -- Від того часу не мав я більше нагоди зійти ся з Федьковичем особисто.

Подав *Роман Заклинський*.

Володимир Стебельський.

(Конець).

Я зазначив уже, що Стебельський пробував свого пера й на полі еротики. Віршів його з тої області маємо загально мало, тай ті вельми слабї. Він пише їх чистою, о скілько дозволяло йому знанє, народньою мовою і не старає ся наломлювати її до „общерусскої“ літературної, як у патріотичних віршах. Головною прикметою тих стихів є неприродний сентименталїзм у характеристиці осіб, шабляновість, брак людогово колориту. Автор оспівує на різні лади виключно дївочу тугу за милим. В віршику „Дві слези“¹⁾ плачуть „синьоока“ і „чорноброва“ зовсім без причини, проходжуючись при сьвітлі місяця по леваді. Білявина Маня „як калина, як малина“²⁾ дожидає на леваді приїзду козака, який також тужить за нею. Наївна парафраза „Причинної“.

В пізнійших віршах у „Бояні“ не видно також ніякого поступу. Понад конвенціональну тугу не в силі він добачити жадного чутя в своїх героїнях і героях, не вміє з них зробити простих, руських дївчат і парубків. Замість них він малює чутливих панянок і паничів. Гуцул Василь — акція „над Черемоша водою“ — вибирає ся на Дон (!) і прощає свою дївчину Галю зовсім так, як сентиментальний герой іділлі з початку XIX в. :

---

¹⁾ »Мета« 1863, ст. 183—184.

²⁾ »Туга« — Нива, 1865.

Цитть! В далекѣмъ степѣ ляжу,
 И травницямъ я роскажу,
                                 Що дѣвчину маю.
 Цитть дѣвчино! по що мова?
 Будь здорова! будь здорова!
                                 Я на ярь вертаю¹⁾.

Подібно в „Тузі“²⁾ вкладає автор в уста дівчини Галі довгий сон. Їй снять ся „померші лелії“, її несуть „ангели ночи“ в зелений гріб, круки пють її сині очі, стирають зіницю (?), соколи рвуть із серця стон (?), роздирають душу. Те накопичене всякого рода страхів робить вірш карикатурним. Значно пізніше Стебельський дав нам іще одну тугу, вже свою власну. В елегії „На могилі милої“³⁾ він оспівує милу, Зоню, її красу, невинність і доброту. При всій сухості тону сей вірш у порівнянню з попередніми ще найудачніший.

У „Бояні“ помістив Стебельський також поему в уривках п. з. „Мортон“. Говорячи про українофільство поета я навів його жалі і наріканя на своє пригноблене, нехть і огірчене до сьвіта, незадоволене з тих обставин, серед яких він жив. Ми бачили, що дійсних причин до такого песністичного настрою мав молодий поет дуже мало. Велику часть тих болів треба приписати впливови Байрона. Його твори знав Стебельський уже в гімназії. В листі до Будеволі з 10. III 1864 він рівняє себе, а радше свій душевний стан із байронівськем: „И въ хвиляхъ цихъ крайнего горя пустивемъ ся на поле філософії, чорна мізантропія якъ оного Байрона зігнула мене“. Які твори Байрона читав поет, годі сказати на певне. „Мортон“ вказує, що мусів знати „Чайльд-Гарольда“ і „Манфреда“. Вразлива, нервова його вдача, притім наклін до екзальтації зробили те, що Стебельський дуже сильно череняв ся і втягнув у себе елемент песнізму, розлитий широко в сих двох творах Байрона. Не маючи справдішніх поводів до болю, скреготу зубів і апатемованя сьвіта, мусів він на силу робити з себе мученика, вязня закованого в кайдани прози, понурого Прометея, як називає себе самого... і апостола, невислу-

¹⁾ »Романса«, Боян, ч. 1.

²⁾ Тамже, ч. 4 і 5.

³⁾ »Другъ«, 1875.

ханого людьми: „И я зновъ наче та хмара ходжу, блуджу, скелеть безъ житя! Я страшно завівъ ся нж світі; я говоривъ побратимови за святу правду, говоривъ, кричавъ, якъ Иванъ на пуці — побратими обсміяли. Я говоривъ дівчині про правдиву поезію житя, — она не поняла. Я говоривъ родині про мої ідеали — вони заголюкали, заголомшили“. Дрібні, незначні невдачі і неповідження, що їх мав наш мізантроп у товаристві, родині і з дівчиною, роздмухані ним до велитенських розмірів.

Усе, що ми чули в його кореспонденції, знайдемо і в „Мортоні“, тільки ще більше прибране в байронівську шату. Незадоволений світом Мортон покидає свою вітчину. Люди остогидли йому, „за любов роздавали погибель“. Розбурхане море гармонізує з його внутрішнім несупокоем, утихомирює біль, тугу і жаль. Море він любить:

Я люблю тебе, розлогий океане!
 Часомъ за мною маячить островъ,
 Часами зрѣница на левады гляне,
 Вулканъ розгорить ся, и океанъ зновъ,
 И знова широка арфа моря грає. (Боянъ ч. 1).

Се було-б гарне, як би було оригінальне, та весь сей фрагмент п. з. „На морях“, се, як вказує зміст, наслідіване четвертої пісні „Чайльд-Гарольда“. Байрон любив пристрасно море і змалював його незвичайно сильно і плястично в численних стансах IV пісні (пор. станси CLXXIX—CLXXXIV). Апострофа Стебельського, се майже дословна їх парафраза. Гарольд так само говорить у стансі CLXXXIV: „Я полюбив тебе океане“. Рівнож у Байрона маємо порівнане душевного настрою з вітром: „Нехай вітри свищать! їх музика, се мелодія для мого вуха“ (стан. 104). Наш Мортон зве його товаришем. Таке саме бажане як Мортон, щоб на дні моря жити в обіймах русалки, висловляє Гарольд (станса 173 IV пісні).

Другий уривок „Мортоні“ має заголовок „До Рима“¹⁾, і його жерела треба шукати також у Байрона. В IV пісні „Чайльд-Гарольда“ сильними і ядерними рисами малює славу минувшину гордого мі-

¹⁾ »Боянъ«, ч. 3.

ста, згадує його славних героїв і оборонців: Брута, Сулліу, Цезара, Помпея і з'ображає його сучасну сумну долю. Тепер він Ніоба народів, стоїть без вінця і без своїх дітей у німім болю, держачи в руках урну, давно позбавлену змісту (станса 89). Стебельський опер свою апострофу до Риму саме на тих елегійних згадках Байрона. Він звертає ся до римського люду, аби „духів старинних не витав слезою“, був великим, стремів до відродження :

Урни червоної рвешъ зо дна руинъ,
 Зо дна руинъ не рвы батькѡвъ!
 Рома старая кличе зъ розвалинъ:
 Чого ты народе змаритѣвъ?
 Чи не розбудятся замерлі дѣги,
 Звалити стоголову лютъ?
 Ромо новая! где тѣ неофиты?

У Байрона, що жив на початку століття, коли той Рим був поневолений чужою властю, і який бачив і знав той Рим, мають строфи, посвячені його судбі, значіне, вони оправдані і зрозумілі. Що хоче однак від Риму наш львівський „Чайльд-Гарольд“, що мають значити ті поклики до діланя, в імя чого і за що має бороти ся римський люд 1867 р., вже свобідний? Мав би сей ффрагмент який такий змісл, як би автор говорив у переноснім значіню про Русь і руський парід. До такого розуміня вірша нема однак ніякої підстави.

Аби уйти як найдалше від людий і світа, Мортон утікає в лібійську (?) пустиню, говорить тут із духами і знаходить свою давну товаришку „жарку львицю сальонів“ Аду. Вона заохочує Мортонна, аби став проповідником християнської віри між Арабами, але він відкидає пропозицію. Він ні в чім не годен знайти „отради“.

В „Мортоні“ сильно підкреслена автором одна прикмета героя: зневіра в свої власні сили, пересвйдченє, що він ні до чого нездібний задля свого морального упадку. Його „я“ розбите, душа перепалена пристрастю, віра, надія і любов щеали з його серця. Тим самим не приписує Мортон вартости своїй поезії:

О товариши! розлита
 Спѣванка иде до васъ...

Се поезія розбита —
 Я останки тільки спась.
 Се останки, се могила,
 Где душа тота вотлѣла,
 А обнявъ ю тільки ладь..
 Не кленѣть менѣ — я братъ!

Сі слова повтарають ся постійно в різних модифікаціях у всіх епізодичних творах Стебельського, руських і польських. Вже кореспонденція містить подібну скаргу: „Я морально упадав, я зводив невинят“, — пише він Будеволі. Тому треба сій часті „Мортон“ (п. з. Лякоон II) признати вагу як щирій характеристиці власної особи поета.

Про артистичну стійність „Мортон“ нема що й говорити. Форма, мотиви, образи, назви осіб (Ада), усе те взяте живцем із Байрона. Остатній уривок написав автор під впливом „Манфреда“ і Міцкевичевого „Фариса“. В творі сила фраз і зворотів цілком безтолкових: туга „роздерта“, співанка „розлита“, філя „співає“, горе „стрілило слезою“, русалка „зводить водиці на сон“, звір „гребе лоном гробів“, Мортон „обнимає волю пін“ і рве ся „в лица гураган“. Малюючи „лівійську“ пустиню, говорить наш автор про самум, що „верг ся“ в море, про брід лівійських гієп, срібну філю і зелену ниву на оазі. Се має бути характеристика східної природи!

Від 1867—1870 р. Стебельський не пише нічого. В тім часі він виїхав на філософічні студії до Відня¹⁾. В 1869 р. був уже в Галичині і пробував на провінції, попавши в недугу. Тоді звертав ся до О. Партицького з просьбою, аби прислав йому драму „Ідаліон“, яку він мав намір переробити і післати на конкурс: „Моєю цѣллю єсть, передѣлати драму такъ, щоби товариши мои спознали, що я єще въ силѣ що утворити“²⁾. Значить, „товариші“ не вірили, аби він уже тоді міг що путнього написати. Житє Стебельського, на жаль, давало підставу до такого суду. Він без

¹⁾ На філософічнім відділі слухав Стебельський найбільше викладів історичних і дещо з філлогії (лист до Партицького 16/XII 1870).

²⁾ Див. Переписку О. Партицького в бібліотечі Наук. Тов. ім. Шевченка (листи Галичан).

пам'яті кинув ся в вир мійського життя, гуляв цілими ночами. Ставши в недовзі суплентом III гімн. львівської¹⁾, мусів таки того року покинути учительване з причини занедбування своїх обов'язків. Від тепер стає журналістом.

Поки що талан Стебельського ще проявив ся з додатної сторони, хоч більше в польській, як у руській літературі. Найблизший руський твір справді можна назвати вповні невдатним. Се була новеля „Монах“ (1870), з ярко суб'єктивним забарвленем у мальованю героя. Ціле оповідане веде автор у драматичній формі і ділить новелю на шість розділів. В першій часті змальовано празник у підгірськїм селі. Орест, гімназіяльний професор, освідчає ся о руку дочки господаря Олі, але вона „отвергає“ його. Аж на кінці I розділу можна дорозуміти ся, що з Олею діє ся щось „трагічного“: „широка синя хмара розбила ся, стала в дивній формі. Було то щось „въ родѣ чоловіка зъ малою головою а зъ великимъ горбомъ“. Оля скрикує несподівано, що в такій припадній появі являє ся: він, монах. Автор ані словом не зраджує, що за звязок лучить Олю з монахом; але меньше дискретний Орест не видержав і сказав нам, що тут грає ролю „глубоке горе дівоче“.

В другім розділі ми опилюємо ся з „односложним“ Орестом у Львові в салоні графині Аделі, як довідаємо ся пізнійше, „неоригінальної марки“. Хозяйка представляє ся нам Аспазією XIX в., прихильницею еманципації. Вона бажає зробити Ореста апостолом своїх стремлінь, але „строгий Катон“ не подає ся. Серед розмови членів клубу Аделі „чертає“ ся нарешті „монах“ у дверех, просячи милостині, губить при тім свою автобіографію, і ми сим способом знайомимо ся з героєм новелі.

Монах, се один із громади „проклятого рода поетів“. Родив ся „под розвалинами Галича“, себто в старім і непоказнім Галичі, з руської родини. Першим знаком його геніяльности була задума; пізнійше „він дивил ся цѣлою душею, якъ межі челюстями скелетів сидить фаустъ и дивит ся до звѣздъ, або якъ молит ся мадонна Мурилля“. Він на третім поверсі говорив із своїм духом і був „такъ гордъ якъ Манфредъ Байрона середъ широкихъ горъ“. Наш геній перевищує одначе гордість усіх Манфредів. Він від разу хоче намалювати такого ангела, перед яким збліднуть усі фрески

¹⁾ Звістку про його іменоване маємо в »Слові« 1871 р., ч. 33.

Рафаеля, а опісля навіть дорівняти Гетому. Вислухавши всіх бажань такої незвичайної фразоловної людини, довідуємо ся, що наш Іван дуже собі незначна фігура: учитель рисунків у пансіоні. Він іде по лаври до Риму, кинувши Олю, закохану в нього ученицю. Тут автор пускає знов цілу масу невмісних і пустих фраз. Хоча ми чули, чого хоче Іван, Стебельський раптом каже йому умирати: „здивившись в кам'яне горе Лякоона (?), умерти з голоду в повазі сьвященника поезії (?), обняти порох Цезарів“, і т. и.

Наслухавши ся стільки банальних „хотінь“ нашого генія, довідуємо ся нарешті, що він de facto зробив і які були його правдиві стремління. Показуєть ся, що дуже низькі. Він „замераль духом“, бо „хотѣль безъ труда творити дѣла епокальни“. Чи можливо, щоб таке бажанє висловляв геній, що стремить до перевиснення Рафаеля? А далі більше: герой піддаєть ся своїм пристрастям, він безхарактерний, його поезія завмерла в кльоаках порока, „в громадѣ братѣй генієвъ (!) заливалъ черва совѣсти и снилъ пьяную фантазію о екипажахъ и палатахъ“. Виходить, що Іван не то що не геній, але навіть не має етичної підстави, найменшої сили волі і хоче не вінців Гетого але екипажів.

Сих неконсеквенцій і суперечностей Стебельський мабуть не добачає і малює Івана далі „генієм“. Іван іде до церкви, бачить там „чудесное явленіє“ і „засвітало перед душею“ (не в душі!) Ся женщина має бути йому моделем до задуманого „ангела“. Інакше однак склалось. Його „видѣніє“, се була любка префекта поліції, й для неї він зрадив товариство маціністів. (Засіданє їх клубу змалював автор фразами „кровавих“ романів німецьких та французьких: штилети, темна ніч, розвалини монастиря, страшні бородаті лица заговорників, маски і т. д.). З пятном зрадника серед ріжних пригод вертає Іван до краю і пригадує собі нараз і Олю.

Пятий розділ посвячений розмотаню всіх тих „тайп“ і загадок, нагромаджених автором у попередніх розділах. Розвязка відбуваєть ся в поліції. Як грім з ясного неба наступає цілий переворот. Гамлет, секретар клубу Аделі, — се поліцейний агент. Аделя — повійниця, злодійка, особа ідентична з „видінієм“ Івана, а тим самим любовниця префекта, дочка економа, що по страті жінки став водоносом-жебраком, покоївка дідички, нарешті графиня львівська. Як deus ex machina являє ся Іван. Автор легко натякає, що він мав уже час стати патріотом між Галичанами.

Кінчить автор новелю — вінчанем Ореста з Олею, не зазначивши ані словечком, що таке закінчене взагалі можливе. Чому, питає справедливо В. Навроцький¹⁾, не було весілля на початку новелі? „Ну, очевидно, інакше й цілої новелі не було-б; але за се була-б уратована льогіка“.

І справді, кождий, хто прочитає тих 48 сторін, здивується ся, звідки взяла ся у Олі разом охота йти за Ореста? Не вжеж для того тільки, щоб виратувати автора з клопоту, що в нею нарешті зробити? Бож уже в першій виступі, на стор. 4 вона знала, що її давний коханок став ся монахом і женити ся не може. На вінчаню являєть ся ненадійно Іван. По всіх знаних нам перипетіях став він тепер „апостоломъ религій не во имя римского хреста, а во имя страждущего человечества“. На Олі не робить його поява дуже великого вражіння, бо вона, побачивши монаха, „вергла ся въ рамена того, до котрого доля ю завязала“ (sic!). Філянтроп монах іде голосити „евангеліє мира“, але при тім хоче чогось зовсім противного: аби „послѣдна искра духа була жолчію“, аби нею „вергати въ очи нужденному твореню чоловіка“. Філянтроп і мізантроп в одній особі!

Вже Володимир Навроцький (op. cit. 71) в цитованій оцінці „Монаха“ виказав його літературну марноту. Він підніє слушно, що в ній нема жадної особи, яку можна-б назвати живою, що була-б зображена психологічно вірно і правдиво. В поданім і розібранім змісті ми мали на се чимало доказів. Історія псевдогеніяльних змагань Івана займає в дійсности дуже мало місця і трактована побіжно. В дійсности автор гонить більше за криміналістично-романтичною сензацією. Таку ціль має вся історія в графинею Аделею. Міг був її автор без шкоди для цілости зовсім опустити; тоді не потребував так штучно лучити обі часті новелі, як се зробив, велячи монахови губити свій рукопис. Стиль і язык новелі крайне недбалі; здасть ся, мов би авторови виключно ходило о те, аби свій твір зробити темним, незрозумілим. Крім знаних нам уже комбінацій слів і зворотів маємо й иньші: Оля молить ся „дрѣмотою“; Іван хоче, „щобы свѣтъ миллионами рукъ вьзалъ славы котурнѣ до ногъ“; він молить ся „нѣмою розпукою атеиста“; монах рішає ся утонити ся „в броді“; хоче „збудувати

¹⁾ Твори Володимира Навроцького, том I, Львів, 1885: »Посмертне слово-літературі «галичеко-русекій». Оцінка „Монаха“, ст. 67—72.

найширшої любови бурної жизни жертвенникъ изъ розбитыхъ стакановъ гулянки и спелѣлихъ талій газарда, и редутныхъ масокъ цинизма“ (?) і т. и.

Найбільше суб'єктивним, а zarazом найкращим ліричним твором Стебельського є його довша поема „Молитва“. Сам автор ставив її дуже високо. В своїй статі про Федьковича він, гримаючи на руську суспільність за те, що його не цінила як слід (висше чим Федьковича!)¹⁾, покликаєть ся на „hymny i modlitwy“: A my, cośmy dla was pisali hymny i modlitwy, bylibyśmy większą i was zdobyli sławę. Під „гимнами“ розуміє автор певно деякі свої патріотичні вірші, хоч ся назва не підходить до жадного з них. На затемнене слави Федьковича ледви котрий з них може числити. Лишаєть ся приглянути ся „Молитви“ (Львів, 1873).

Автор говорить просто про себе тоном повним патосу. Незвичайно сьміло й категорично узнає себе генієм. Мотив, як бачимо, не новий, лиш автор інакше дивить ся тепер на свою геніяльність. Мортон висував її несьміло й боязко наперед; властиво був зневірений і узнавав свою поезію розбитою. Монах кінчив „заливанем черва“ з братією геніями. Герой „Молитви“ вірить сьміло в своє післанництво „свише“, а своїй поетичній творчости признає першорядне значіне:

На моѣмъ чолѣ сіяла
Генія печать.
Яко мечъ поднѣсь я рамя,
И бувъ силенъ я;
И я весь бувъ яко пламя --
Се поезія.

Коли попередні знані нам герої були на стілько щирі, що свій моральний упадок приписували собі самим, то наш теперішній геній не має на стільки отвертости. Він обвинувачує властиво Бога за свою духову і фізичну загибіль, посередно через гордість. Він постановив співати про долю батьків, Мадонну і любов і закликає ся, що сьвіт і його роскоші не відведуть його від того рішення. Але Бог саме за се погубив його, зробив його атеїстом, зрадником свого народа і завів нарешті в товариство

¹⁾ „Gazeta narodowa“ з 9 липня 1886.

„женщини гієн“. Таким способом надав автор цілому творови цілком невірне освітлене і вже в заложеню позбавив героя найважнійшої риси: правди. Він паде ізза такої невинної і похвальної гордості, за яку християнський Бог нікого так страшно не карає. За любов вітчизни і релігійність Бог посилає йому Мефіста! „По божому завіту“ йде герой наперед на пири філософів. Гірше найобскурнійшого навадника накидає ся Стебельський в тім уступі на філософію, науку і людську думку взагалі:

И такъ обманъ то вопіющій
Они наукою прозвали,
И такъ одуръ и ложъ со глумомъ
Назвали розумомъ и умомъ.

Ум, наука се на його думку фосфор, філософія, туман:

И лишъ Твоя премудрость вѣчна
И безконечно безгранична!

Побіч фосфорового патосу, щоб ужити звороту автора, нема в тих словах нічого „геніяльного“. Крайня парадоксальність бе в кожної стрічки. На думку Стебельського ціла філософія, вся наука без виімка стоїть на воєнній стопі з божою премудрістю і кожний, хто ними займає ся, мусить співати „поезію порока“, бути „фарисеєм“ і „лже-пророком“!

В дальших строфах „Молитви“ сповідає ся Стебельський із своєї апостазії від свого народу. Поминувши зазначену мною схиблену основу твору, задля чого вся „Молитва“ тратить багато на достовірности, має та часть важне значіне тим, що дає нам пізнати зміну, яка зайшла в тім часі в відносинах Стебельського до москвофілської партії. Пригадаймо собі, що він ще в тім році позірно сильно стоїть при своїх поглядах, зазначених у „Маніфесті“. На смерть Качковського пише епітафію, називає його безсмертним під Бескидом і прирікає берегти його заповіти¹⁾. Українсько-руської нації не признає в своїх віршах із 1873 р. Тимчасом „Молитва“, написана того самого року, навіяна зовсім иньшим духом, просто ворожим дотеперішнім поглядам. Свою ді-

¹⁾ „За Качковським“, „Слово“ 1872.

яльність зве він „циром Іюди“, „зрадників“, що за грош продали свій нарід, забувши, що Бог любить у чоловіці волю :

И що народа имъ оковы,
И що народа плачь и стоны,
И що широкий грѣбъ батькѣвъ!
Коли они, рабы мамоны,
Тебе продали безъ любви,
Тебѣ, безсмертній мѣй, сказали :
За що твои батьки вмерали ?
Тебе немає, ты не живъ !

Ті „раби мамони“ вливали в рани поета отрую своїх сердець. Наслідки були пагубні :

А за першимъ ядомъ пала
Память для батькѣвъ,
А за другимъ погасала
Мечь моя и гнѣвъ.
А дитина трета яда :
Зрада, зрада !

Таке щире, здавалось би, покаяє повинно було вести за собою і зміну в житю поета. Думав би хто, що Стебельський стає від тепер у народнім таборі як щирій народолюбець. Однак иньша річ молити ся, а иньша ділати. „Молитва“ не зробила його неофітом. Вияснене сього цікавого симптому дає мимоволі сам поет : „чоловік дитина ложи і лож єму могила“.

Крім філософії і зради свого народу постигла поета ще одна кара. Мефісто завів його в кружок женщин, що „тіло продавали за гроші“. Тут затратив він останки духових і тілесних сил. Одним із найкращих місць „Молитви“ є зворушлива сповідь поета із того повного упадку :

Тяжко, Господи, страдаю
На землі широкий,
І в Содомі тій безкрай
Сам я одинокий.

І на зустріч з божим судом
 Темнотою блуджу блудом
 Яко дух проклятя.
 За мої гріхи тяжкії
 Отцурались без надії
 От Іюди брата.
 Страсть мене перепалила
 Як Іову розранила
 Гниль мерзенне тіло.

Вину грішникови прощено. Божа сиява дивить ся на нього-
 з любовю.

В „Молитві“ шукає поет точки опори для свого безпринципного життя і на тепер знаходить її, здаєть ся, в релігії. Кажу „здаєть ся“, бо в дійсности пробиваєть ся в його твору атеїзм, а що найменше індиферентизм. Він величає силу, могутність, справедливість Бога, але чи вірить у нього і як вірить — не каже. Борба з чоловіком, людським розумом і наукою¹⁾ виходить таким робом на борбу з вітряками. Герой воює ні за що. Сьвітогляд науковий відкидає, релігійного не має. Саме в тій анархії духа, мимохіть зазначеній в остатнім творі Стебельського — вона проблискує і в попередніх — треба бачити трагізм його життя. Причиною його духового піглізму не могла бути філософія²⁾, якої знання не показує ніде, але хіба щось инше: брак ідеалу і моральний занепад. Ті дві причини приймає й узнає потім сам поет у пізнійших польських творах, націхованих безоглядною щирістю.

Побіч слабих сторін і тяжких хиб у композиції має „Молитва“ свою ціню, якої не мали два попередні суб'єктивні твори. Її

¹⁾ Пригадаю, що два роки пізніше він бажає «силою науки врагів неситих побідити» й уважає її самотнім способом для підвигнення Галичини з упадку.

²⁾ Жалі на філософію датують ся від 1863 р., а найяскравіше проявляють ся в 1865, «а все тому вина ті філософи, що молодість мою обвили туманами, весну мою стерли, віру зробили марним фантомом для тьми, любов розв'язали в недугу нервову, веселого сина природи перетворили в крайнього мізантропа що до людей, в систематичного скептика що до відомости» (лист з 13. III. до Бudevолі).

вирізняє чистий язик, мала скількість чудернацьких зворотів і конструкцій, якими так багатий „Мортон“ і „Монах“, чуте й сила в кінцевих апострофах до Бога і в інших частях поеми, в кінці артистична будова вірша.

З „Молитвою“ наближаємо ся до третьої, найсумнішої фази в життю Стебельського. Се був перехід поета в польський табір і з ним загуба останків народнього духа, що жили в нім досі. Ся трета метаморфоза Стебельського не відбула ся раптово, але поволи. До половини сімдесятих років ми, на основі його літературної діяльності, можемо назвати його Русином. Що до його політичних переконань годі сказати щось певного. Стебельський не був уже в тім часі москвофілом у тій силі, що давніше, але й не був народовцем. По 73 р. він не маніфестує себе руссофілом, хоча працює в москвофільськїм журналі („Другъ“). Українцем-Русином виступає він аж у 80-их роках у польських віршах і в своїх популярно-народних оповіданнях, але його поведенє не має національного вигляду. Се говорить уже польський демократ.

Знайомість Стебельського з польськими літературними кругами зачала ся в 70-тім році¹⁾. Від тоді він поміщає в „Szczutk-y“ свої вірші і повелі. З тою хвилиною став Стебельський входити в ту крайне нездорову атмосферу, якою жили львівські літерати в тім часі. „Поети гинуть тут із нужди, переходять до Варшави, або витворюють тип псевдо-романтичного „Фариса“, що задурював себе аж до затрати жтєвої сили шинковим гашишем²⁾. Декотрі з них кінчать самовбійством або нидіють по шпиталях. До тої літературної „богеми“ належали Лям, Держковський, Червньський, Родоць і Хохлік-Загурський. До неї пристав тілом і душею також і Стебельський.

Львів із усіх польських літературних центрів плекав найбільше сатиру. Галичина давала для неї найподатнійший ґрунт. Найзнаменитшим сатириком-прозаїком був Ян Лям, ум широкий, талан великий а при тім знаменитий знавець галицьких польських відносин. Убійчим сарказмом боре ся він против заскоружлости

¹⁾ Piotr Chmielowski, Zarys najnowszej literatury polskiej (с. 356).

²⁾ Feldman, Piśmiennictwo polskie ostatnich lat dwudziestu, т. I, стор. 7.

і обесурантизму польської суспільности, против тупих шляхтичів, хитрих де-тогів і нужденних аристократів“¹⁾. По Лямі перше місце займали сатирики-поети Родоць і Загурський. В тім кружку, що групував ся коло „Szczotka“, заснованого 1867 р. Л. Зайончковським, знайшов ся Стебельський. Талан його як поета-гумориста, не слідний майже в руській творчости²⁾, тепер дозрів і розвинув ся.

Гумористично-сатиричні вірші Стебельського не мають суспільно-культурного підкладу, що характеризує сатиру інших гумористів (Лям, Родоць). Круг його вражінь і спостережень обмежається переважно Львовом, негативними сторонами його життя. Матеріальний недостаток не дозволяє львівському „Фзвстови“ „wujęzyc wstep do poematu“, але держить його цупко при землі, бо „bez pieniedzy wieszczow ządze są ironią wiekuistą“. А гроший у Львові треба, тут каварні з каварками, нічні спелюнки, музика, театри, маскаради, балі. Хороші пані жадають гроший на тюлі, коронки, шалі. Мужі тягнуть ся з останнього, задовжують ся³⁾. Про ідеальну любов нема що говорити. Ранга, становище, гроші, се ґрунт :

„Jestem, pani, praktykantem...“
Śmiech się rozlał jak kaskada,
I odpowiedź to nielada:
„Cha-cha-cha! fi donc!“⁴⁾

Все бавить ся, гуляє й вертає гусаком ранним ранком у безпритомнім стані⁵⁾. Розтратне життя потягає за собою довгі й львівський його мусить ненастанно утікати перед лихварем. Сцена такої втеки змальована автором із правдивим драматичним хистом і поетичним полетом⁶⁾. Як контраст тих безтямних радощів по-

1) Тамже, ст. 27.

2) Він дав нам два того рода прозаїчні твори, оба неоригінальні: „Два брата“ (Боян, 1867), перерібка з німецької фарси, »Сераф і Серафіна« з польської гуморески поміщеної в календарі »Szczotka« за рік 1874 п. з. Filip i Filipina“.

3) „U Szayera“ („Humoreski“, Львів, 1878).

4) „Nowela lwowska“, тамже.

5) „Gwiazda Syberyi“.

6) „Żył wieczny“.

казує нам автор нещасного нуждаря, що на садовій лавочці мріє про щастє¹⁾.

Таким в освітленю Стебельського є Львів. Провінція тим більше виглядає сумно. Все, чим галицьке містечко може похванити ся, містить ся в „штабамті“, „славнім болоті“ і фігурі пана старости-графа, котрий „rządzi miastem jak radyszah“. Жите замкєть ся в найтісніших границях, без висших духових потреб. Ідеальніші пориви в чутливих душах вироджують ся в неприродний сентименталізм і ломлять екзистенції. „Z siebie, mój chłopcze, zgoła nic nie będzie“, каже героєви директор гімназії перед прогнанєм.

З пізнійших сатир заслугують на спеціальне виріженє „Pieśni społeczne“. Вказують вони, що душа поета відчувала хвилями досить глибоко людську недолю, кривду і несправедливість. Як би не сумні обставини, він міг стати поетом горя а не тільки безідейного житя львівських очайдухів і фанфаронів. Він посвячує кілька теплих слів бідній дівчині-робітницї, що піддурена пелюдом-коханцем паде і йде в сьвіт із проклятєм матери і з пятном ганьби :

Czoło moje żarła hańba,
Serce pobił żal²⁾ —

заступаєть ся за злиденним дістарієм, якого сили виссано за нужденне винагородженє³⁾. В імя потоптаної мілітаризмом волі й гідности чоловіка шле Стебельський Богу різке й визиваюче питанє :

I zapytam ciebie, Boże,
Gdy z podartych pól kobierca
W wieczność spłynę,
Za co dałem krew z pod serca,
Za co ginę??⁴⁾

Літературну стійність гуморескам і сатирам Стебельського признано загально. Вони визначають ся легкістю, певною грацією

1) „Noc majowa“.

2) „Szczutek“ 1883: „Pieśni społeczna“ I, ч. 47.

3) „Dola dyurnisty“, Szczutek 1884, ч. 2.

4) „Pieśni społeczne“ II, Szczutek 1883, ч. 52.

й бездоганні, як усі твори Стебельського в польськiм язиці, що до стилю та язика. Фельдман підносить їх поетичність, але завважує при тiм справедливо, що ними Стебельський властиво марнував свій талант. Треба однак признати й те, що до поважнiйшої дiяльностi Стебельський не мав уже енергiї. Мiсто було вбiйчим не лише для його героїв, але й для нього самого. Задля ненастанного байдкованя в кружку прихильникiв Бакха наступив розстрiй нервовий, сили фiзичнi точила невилiчима недуга. Зачали ся для нещасного поета днi справдi безпросвiтнi. Чим далше, тим жите ставало бiльшим тягарем. Цiлий ряд лiрик, що повстали в 80-их роках, малює найлiпше ту страшну безнадiйнiсть, яка огортала Стебельського в тiм часi. Рiвночасно з тим, як його муки бiльшали, наступала рефлексiя, застанова над минулим житем i до терпiнь фiзичних прилучали ся моральнi. З якоюсь дивною безогляднiстю, сказав би, жорстокiстю ранить себе Стебельський, коле сарказмом, iронiєю, осуджує свое жите,

co bez walk i cnoty
W zatrutych kwiatów spoczywało cieniu
I co bluźnierczo grzebiąc talent złoty
Szukało sławy w zmysłów upojeniu
I w wszechpogardy wyuzdaniu zgniłem¹⁾.

От i дiйшли ми до тої хвилi, зазначеної мною при оцiнцi „Молитви“, в котрiй поет позбуває ся всякої котурновостi. Він признає, що його жите було пусте, без змісту, що змарнував його, не знаючи, що значить жити по людськи, прилично²⁾; та свiдомiсть доводить поета до розпуки, i він кричить сердито:

Przeklnę siebie, pedagogu:
Czemu-żeś mnie lepiej nie bil?

Свої молодечi мрiї й пориви осудив тепер i висьмiяв немилосерно. Ляментациї й жалi про свое пригноблене, огiрчене, нехiть до свiта назвав „бiдною позою“, „потiшними хоровами“³⁾,

1) „Szczutek“ 1885, ч. 35: Piekło.

2) Тамже, 1883, ч. 32: Improwizacya.

3) „Spowiedź wielkanocna“, „Szczutek“ 1882 р.

в яких не було ні крихти щирости. Властиво всім для нього була
вмисловість :

Cóż chcecie! ginałem na zmysłowość grecką,
Która siłę i wolę kula mi w kajdany.
W bakchanaljach roskoszy piłem jad jak dziecko,
Nie jak dziecko zaiste, lecz jak obłąkany!¹⁾

Піднести ся тепер було для поета неможливе. Самоте його
бажане — смерть :

Wielkich życia nie chcę danin,
I w nicestwie widzę kres²⁾,

бо житє гірше як пекло :

A więc nie jestem w piekle kary bożej,
A więc to znowu życie! A, to gorzej!

Таким стає перед нами Стебельський у своїм найбільшій творі, віршованій новелі „Роман Зеро“³⁾, писаній улюбленими автором октавами, блискучим, живим стилем⁴⁾. Се історія повочасного артиста, розстроеного нервами, свідомого свого талану, але заравом слабости своєї волі. Герой, незначного походження, постановляє собі „зробити не богато, але щиро“. Він дійсно в початку забирає ся охотно до праці і вирізьблює хорошу статую. Однак при першій колізії паде і піднести ся вже не годен. Пристрасть до жінки свого добродія, графа Наварецького, чистої й невинної Яніни, веде його на дно пропасти. Мучений атаками delirium, зне-силений каварняним житєм він кулькою робить кінець своему житю. Сумна, але правдива консеквенція зле ужитого життя, якій і сам автор невдовзі мусів улягти.

1) »Mnich«, »Szczutek« 1885, ч. 49.

2) »Piekło«.

3) Львів, 1883.

4) П. Хмельовский бачить у тім творі вплив Міссета, в фразеології Словацького й Асника (»Zarys najnowszej literatury polskiej«, стр. 356). Сам автор обстоє за оригінальністю свого твору.

Характеристика героя не свободна від блудів. На самім початку Зеро стає перед нами як декадент і таким хоче змалювати його автор:

I żywot marny, znikczemniały, znojny
Obnażę Bogu w bolu i niesławie (ст. 1).

Ціла дальша діяльність героя, се розвинене і умотивоване сих слів. Тимчасом автор забуває відразу, кого має перед собою, і каже про Зеро, що він:

w prochu leżąc patrzy na błękity.

Артистична кар'єра Романа доказує як раз противне. В генетичнім звязку „Роман Зеро“ не стоїть, як знаємо, відокремлений. Він споріднений з „Монахом“ і „Молитвою“. До „Мортоня“ він майже не подібний хоч би тому, що той був „сальоновим байроністом“, а теперішній герой не вірить у зневіру, життєві нещодади та духові бої двадцятилітніх молодиків. Він іронізує і кпить собі з них. До таких Гамлетів, як Гуго в „Романі Зеро“, кличе тенер, аби йшли до школи, а їх терпіня радить лічити буком.

Духову трагедію свого героя малює Стебельський на ширшій політично-суспільній тлі. Для нас не буде без інтересу пізнати його погляди на минувшину, теперішність і будуччину Польщі, розвинені в тій новелі, бо відповідно до них він мусів інакше дивитися на польсько-руські відносини в Галичині. Завважу, що ті погляди носять на собі позитивістичну марку. Реакція против романтизму по 1863 р. висунула серед польської суспільности всіх частин кличі „органічної праці“, праці від основ, від люду. Розуміли й виконували їх ріжно, відповідно до ґрунту, на який падали і людий, що вводили їх у житє. Новеля Стебельського характеризує ту роботу на ґрунті галицькїм, а тіснійше львівськїм. Речниками її є Конколь, Туманек і Кривелло. У їх програмі виписано вельми багато постулатів і стремлінь: відроджене люду, добробит, просвіта, економічне підвшинене має. Туманек працює над людом і робітниками на афішу, задурює люд бомбастичними дневникарськими фразами. Конколь, адвокат, із холодним вирафінованем робить на „органічній праці“ знаменитий інтерес. Тим двом панам помагає Кривелло, великий блягер, чоловік пустий і безідейний.

Додатними типами, що репрезентують заразом і погляди автора, є шляхтич Наварецький та Незнайомий, батько Романа. Сі патріоти бачуть у давній Польщі чимало злого. Вони звуть Поляків лицарями, що борючись шаблею зогидили кровю власний дім, із свого люду дерли шкіру, з надмірної гордості й зарозумілості топтали право. Нині вони покриті лахами стоять на сторожі трьох палат; усе таки хто зна чи не вернули би до давнішого способу життя, як би їм вернено волю. На погляд тих обох діячів тяжкі вини предків можна змити лиш освітою люду і працею над його економічним відродженєм, але тихою, постійною, без шуму і демагогії. Програма, як бачимо, зовсім не глибока, в тім часі загально обговорювана і не нова. Те саме поручав автор і Русинам далеко вчасніше.

Крізь призму польських патріотичних ідеалів став Стебельський глядіти й на політично-суспільні інтереси Галичан-Українців. Як польський демократ він мусів попросити ся зі своїм москвофільством. Одно виключало друге. Колишній ворог народовців стає тепер їх приятелем, але його симпатії корінять ся вже в польськїм світогляді, а безпосередно в редакції „Szczutka“. Отже ідеальна, романтично-неясна, солодкаво-чутлива згода з Поляками :

Patrz jak Rusin-Lach się brata
W imię doli i niedoli,
I przyjdź do nas — my ci powiem
Ruskie Myr wam bratja,
My braterskiem żyjem zdrowiem¹⁾.

При тім автор вельми ворожо дивить ся на Німців і Москалів. Тих остатніх він, бувши прихильник об'єднання, ненавидить страшенно під впливом польського патріотизму. Ту ненависть і релігійну нетерпимість, негідну благородного чоловіка, рад би він розширити і між простим галицьким людом :

I той Москаль, той шизматик
Мав би тобі бути

¹⁾ „Świętojurecy“, Szczutek 1882 p.

Братом, другом, мав би тебе
З віри завернути ?¹⁾

Те братане Стебельського було в дійсности дуже нещире, як показала найблизша будучність. Від 1882 р. ми не чуємо від нього руського слова. Своїм виступом против Федьковича²⁾ станув він раптом на становищі крайнього польського шовініста-назадника, бо заперечив навіть самостійність українсько-руської нації, оплював українсько-руську літературу, жите, найбільших поетів і письменників. Нагоду дав йому ювілей Федьковича, святкований Буковинцями й Галичанами 1886 р. Ся статя замітна zarazом як зразок критики Стебельського. Українсько-руська література, се на його думку „literatura cierpienia i stoi jeszcze na pierwszym stopniu rozwoju. W tej literaturze wyszło wszystko i wychodzi z jednego motywu... i ten heroizm, który opromieniał postacią Kwitki-Osnowianenki“. Речене сконструоване вельми ясно! Маємо апокаліптичний „один мотив“, а з нього може кождий випроваджувати, що йому до вподоби, аж до героїзму постатий Квитки. Батьками українсько-руської літератури вважає Стебельський в Галичині Шашкевича, на Україні Основяненка. З галицьких поетів він підносить Плятона Костецького. зве його „serdecznym lirycznym“ і не забуває похвалити за те, що „schronił się pod chorągiew Polski“. Шевченко не був артист форми. Заговоривши наконець про Федьковича, накидає ся Стебельський на українсько-руську повість, звану у нього новелею :

W nowelistyce ruskiej, do której należą szkice Fed'kowicza, wskutek chłopomanii zatraciło się wszelkie poczucie etyki... U następców Kwitki oburza nas poprostu anarchia

¹⁾ »До руского люду«, Львів, 1882. Сей довгий вірш належить до творів популярно-просвітних поета. З них найважнійші ще »Ріжні цікаві оповідання для руских школярів« (II видає 1893 р.), що справді дають чимало просто оповіданих повісток з історії всесвітної, географії, ріжних винаходів. Інші як : »Процесовичі«, »Божий суд на незгоду« і »До руского люду« належать до моралізаторських оповідань, яких багато писано в 40-их і 50-их роках на тему пянства, манії процесованя, лихви, негосподарности, нерелігійности нашого селянина. В тій своїй діяльности був Стебельський простим наслідувачем Моха, Трещаківського, Духновича, Данкевича і цілої плеяди иньших письменників. Він не числить ся з тим, що пише не в сорокових, але в 80-их роках, де світогляд нашого мужика не міг уже бути так наївний, аби увірив у раптову смерть двоїх дітїй задля незгоди їх батьків і материй (»Божий суд на незгоду«).

²⁾ »Fed'kowicz«, статя в »Gazet-i Narodow-ij« з дня 9 липня 1886.

społeczna, która rozgrzesza podpalaczy i kanonizuje lampartki. Gdyby w XIX w. wygrał socjalizm, kwestya ruska zostałaby rozwiązana według ewangelii Szewczenki. Podobnie nie zastanawia nas okoliczność, że nowelistyka ruska nie wyszła dotąd przez łąny i burzany siola. Najlichnieszy bowiem zastęp Rusinów wierzy w Polskę jako nasyę dla plemienia ruskiego. Се на думку автора не апостазія. Такі люди, котрі „z nadzieją lepszej przyszłości ukłękli na gruzach Kapitolu polskiego“, зуть ся у нього „oświeceni Szawły“. Статя кінчить ся вульгарною лайкою.

Так виглядає прощальне слово Стебельського, „просьвітленого Савла“, до своєї суспільности й народу, якому присягав, правда, дуже давно, що буде для нього „терпіти і „співати“. Знаходимо в нїм усе, на що могла здобути ся злоба найзавзятїйшого противника-ретрограда й безсоромність відступника свого народу.

Щоб видобути ся з зачарованого кола деморалїзації, виїхав Стебельський 1886 р. до Варшави, фізично й духово цілком знищений. Тут працював переважно при „Tygodniku Ilustrowanym“ і „Kurjerze Codziennym“, але до поетичної творчости не був уже здібний¹⁾. Терпіня його більшали. Автор некрольогу Стебельського цитує уривок листу, який писав поет недовго перед смертю: „Jestem niemy teraz i cichy... Dniami całemi nie wychodzę na świat szkaradny i hałaśliwy i czarny. Hoduję kwiaty, same kwiaty, i dobrze mi z tem — do czasu“²⁾. Муки його мусїли бути справді нестерпні, коли він зважив ся насильно перервати нитку свого життя 22 грудня 1891 р.

Так скінчив чоловік, що при незапереченій здібности міг був принести багато користи рідному краю. Причин упадку поета треба шукати в обставинах часу і окруженю. Мягка, гнучка, податлива і вразлива його вдача вимагала, аби при нїм стояв зав-

¹⁾ Feldman, op. cit. т. I, ст. 100. В поважнім польськїм тижневнику Стебельський пише безвартні науково-критичні оцінки (про Золю в „Upadek gwiazdy“, „Marya Kopornicka“, „Platon Kosteki“), некрольоги (Червеньського, Сабовського), або й реферати з ріжних книжок („Wilhelm 1 i Radziwiłówna“ на підставі листів опублікованих у „Deutsche Rundschau“, „Hygiena miłości“ з твору Мантегаци) і инші річи. Всього на всього маємо тут два вірші („Z propiołów“ і „Golgota“) і новельку „Sen i mara“.

²⁾ „Gazeta Narodowa“ 1891, ч. 308.

сїди хтось, хто мїг був його підбадьорювати в хвилях зневіри, стягати на землю, коли він надто не числив ся з дійсністю, вказувати реальні ціли в житю. Однак поет не знайшов такого чоловіка на дорозі свого життя. Тянячкєвич мав вправді на нього вплив додатний, але виключно своїм ідеалїзмом, поетичним жаром. Зрештою його вплив паралїзувала москвофільська пропаганда Качковського¹⁾. Те одушевленє, яке будив Бudevоля своїми листами й дописями, нищив рївночасно Качковський своїми іронїчними, глумливими висловами про українство. Сього, думаю, було досить, аби викликати у молодого хлопця душевний розлад, знеохотити його до свого народу. Москвофільство знищило народолюбні стремлїня Стебельського, але на їх місце не дало йому нічого, бо дати не могло. Воно само засновувало ся на неетичній, хибній, штучно викликаній, відірваній від життя пропагандї, таї служило невисоким цілям. Сього Стебельський не мїг не відчувати. Матерїальні огляди не дозволяли йому, як би навіть хотїв, зїрвати звязку й виступити отверто. За панруські ідеали йому плачено грїшми й протекцією, українофільством наражував ся на секатури й небезпеки. Воно вимагало безкорисного посвєчення. Треба було лявїрувати, кривити душею, аби не показати ся в темнім свїтлі перед Лаврївськими, Заячківськими і иньшими, а заравом і перед добродїєм совїтником. З виходом із гїмназїї він пускає фєрверк, на перший погляд ослїпляючий блиском патосу, але по ближшїм розглядї зовсїм не небезпечний. Маю на гадцї його „Манїфест“. Одушевленє 60-ти мїліоновим народом вийшло штучне, мов би на замовленє й таким воно лишило ся, не набравши ніколи виразнїйших рисів. Рївночасно — і се характеристичне! — він утїкає від дійсности, очевидно не дуже принадної для нього, в країну фантазїї (Мортон), або пише народним язиком і в народнім дусї. Тимчасом зле поведене житє мстило ся за брак ідеалу. Невроза бїльшає з затратою моральною й етичною. Духова анемія родить „Монаха“ і „Молитву“.

Польонофільство Стебельського зовсїм не дивне. Промїнявши раз свої молодечї мрїї на великоруські, абстрактні й безжизненні „ідеали“, можна було потїм брїсти ще крок далї та „клякнути на

¹⁾ Я не вхожду тут у питанє, чи впливала вона з висших, благороднїйших, лиш зле зрозумїлих понук, чи з дійсно негативних. Др. Андрїй Чайківський оцїнює в своїй повістї („Власними силами“) діяльність Качковського як ідейну, що не впливала зі злої волї. Рїч се однак зглядна, наслідки були однаково шкідливі.

польським Капітолю“. Оба поступки мають однакову вартість. Другий крок був навіть психологічно оправданий. Автор некрольогу Стебельського в „Gazecie Narodowej“ зазначає з натиском, що мати Стебельського була Полькою. Знаючи патріотизм Польок, кожній признаєть, що його польонофілство корінило ся вже в дитячій світогляді. Таким робом на вироблене хиткості й змінчивої вдачі поета впливало кілька важних чинників. Син Русина з перед 1848 р. і Польки, дістав ся в початках 60-их років, по часах безладя й хаосу 50-их років, у центр сильної боротьби двох протинних напрямів. Як тут можна було м'яккій, ніжній духовій організації Стебельського вийти з чистим, незатроєним зневірою серцем?

Тут мають свій початок і інші розкладові елементи душі нашого поета. Йому підхлібляли й дразнили його амбіцію, незвичайно розвинену з природи. Він непохитно вірив у свою геніяльність, шукав у літературах рівних собі великих індивідуалістів і знаходив спершу Байрова, яким і переймив ся, але дуже односторонно. Крім мізантропії він нічого більше в ньому не добачив. Без висшої цілі в своїх стремліннях, без дійсного замилювання до знання й науки¹⁾ тратить сили в ресторанах і каварнях. Хоч знає, що поступає зле, він не в силі піднести ся. Ся хвороба волі зближує Стебельського вже з декадентами найновішого покоління і за для того називає його Фельдман справедливо „першим декадентом Галичини“ і причисляє до епігонів романтизму.

Становище Стебельського в польській літературі не високе. Польські історики літератури присвячують йому ледви кілька слів²⁾. Тим меншу вартість мають його руські твори, зовсім слабкі що до форми. Виімок може творити лиш „Молитва“ й деякі па-

¹⁾ Одиною проявою знання Стебельського буда недокінчена розвідка про 1848 р., писана з панславістичного погляду на історію в загалі, але урвана — до фактів (Боянь 1867). В польській літературі він дав ряд статей про різних письменників. Вони поверховні і не мають ніякої вартости.

²⁾ Брікнер (*Zarys liter. polskiej* т. I) називає його одним із найздібніших гумористів. Про „Романа Зеро“ говорить лише кілька слів, акцентуючи в ньому вплив твору Бервінського „*Don Juan poznanski*“. Тільки всього. Хмельовський підносить „знаменитий, блискучий (*blyskotliwy*) стиль“ і парадоксальність поглядів у його новелях і гуморесках. Фельдман подає найбільше: коротеньку оцінку „Романа Зеро“ й маленьку біографію. Про апотеози Стебельського в некрольогах „*Dziennika Polskiego*“ (він працював у нім від 1878—1884) і в „*Gazecie Narodowej*“ нема що згадувати.

тріотичні вірші. За те як чоловік упадку й потрохи жертва невідрадних політично-суспільних і народних відносин у Галичці заслугу Стебельський на увагу. Ті прикмети виступають ярко в його поетичній і публіцистичній діяльності і ми присвятили їм тому кілька слів. Деякі риси його романтичної вдачі тепер показуються і у нас у найновішій фазі нашої літератури.

Ю. Чайківський

Postscriptum про Вол. Стебельського.

Чи варто писати postscriptum до сеї праці? Чи варто займати ще більше місця появою, що в нашій літературі займає далеко більше негативне, ніж позитивне місце? Я застановляв ся над сям питанням і коли отсе важу ся таки надужити ще на хвилю терпливости читачів, то чиню се з двох причин. Одна та, що у мене є декілька, хоч дуже невеличких особистих споминів про Стебельського, а друга та, що дещо в освітленю д. Чайківського видаєть ся мені не зовсім вірним.

Кінчачи гімназію в Дрогобичі, я від учеників, що від часу до часу переходили до нас із Самбора, чув оповідання про Стебельського, який у ту пору вже давно жив у Львові і перейшов свою карколомну дорогу з українофіла на москвофіла, а з відтам на співробітника польських газет. У гімназії ще я читав (радше пробував читати і зовсім не розумів) „Бояна“ та отвертий лист Білозерського до Стебельського, і ся справа також не гріла мене. Я сам у висшій гімназії писав фонетикою, високо цїнив Куліша, недавно виславленого в „Правді“ в відомій „Жизні Куліша“, але власне кінець тої „Жизні“ зі звісткою про Кулішеву службу в Варшаві, виписки з його листу опубліковані Головацьким і дивоглядне поставлене Кулішем фонетики як якогось стяга національного, все те будило в мені несмак і неясне почуте, що щось воно в тій справі і по Кулішевім боці не вся правда. Що до висловів Стебельського про Куліша і фонетику, то я почував лиш обриджене тай ще хіба жаль, що Стебельський, який — се вже тоді було

мені ясне — нічогосінько не розуміє того, про що пише в „Бояні“, дав комусь піддурити і довести себе до писання таких дурниць.

У гімназіяльнім хорі ми часто співали модну тоді пісню Стебельського „Дай дівчино нам шампана“, і хоча моє хлопське ухо разило те спароване „руського“ патріотизму та народолюбства в шампаном і дівчиною, яка заставляє парубка „о півночи“ пити „на її дівочу честь“, то все таки я разом з иньшими моїми товаришами гімназіястами вважав Стебельського талановитим поетом, одинокою обік Федьковича зорею на вбогім галицько-руськім літературнім небозводі. Я чомусь вірив, що його скок до москвофільства, се тільки хвилеве збоченє в його карієрі; що той скок був неширий, на се було мені доказом його безпросьвітне пняичене у Львові, про яке також доходили чутки до Дрогобича. Я вірив — і в остатніх уступів статі д. Чайківського бачу, що та віра й тепер повстає у людей — що попадє Стебельський у Львові в кружок людей тямучих, горячо відданих справі свого народа, він швидко переймив ся б їх запалом і став би в їх ряди. Я мріяв не раз, що прийшовши до Львова й я попаду в такий кружок, стану його членом, і мені любо було думати, що Стебельський силою свого таланту стане головним огнищем того кружка. Його вірші друковані в „Друзі“ 1874 і 1875 р. переконували мене, що Стебельський немов вагаєть ся на якімось роздорожу, немов шукає нової стежки, жде приятельської руки, яка-б витягла його з болота, в яке він загруз.

Розумієть ся, дійсність швидко розвіяла мої мрії. Прибувши до Львова в осени 1875 р. і вступивши до редакції „Друга“, я швидко переконав ся, що співробітництво Стебельського в тій часописі було чистою фікцією. Коли від часу до часу редактор д. Кордасевич або головний (хоч не підписуваний) редактор Ст. Лабаш (у „Друзі“ він компромітував своє перо підписом Ст. Смѣлковъ) захопили його де в шинку або в каварні в релятивно тверезім стані і видусили від нього який вірш, то добре; на його слово, на постійну поміч ніхто не міг числити. Тай то ніколи не можна було бути певним, чи те, що він дає, його власна праця, чи не який безсоромний плягіят у роді „Серафа і Серафіни“. Ані в редакції „Друга“, в якій швидко почало ся зовсім иньше житє і иньший рух, ані в товаристві „Академічеській Кружокъ“ я в ту пору (до половини 1877 р.) ані разу не бачив Стебельського; вже

тоді він із головою потонув у тій баюрі львівської літературної (польської) богемі, в якій мав вийти моральним трупом.

Тільки пізніше, в 1878 р., по процесі, в часі видавання „Громадського друга“, „Дзвона“ і „Молота“ я раз — одніський раз — здивався зі Стебельським. У більшій компанії молодіжи ми зайшли в ночі до шиночка, де, як сказав нам один товариш, любив заходити Стебельський. І справді не встигли ми посидіти пів години, коли явився Стебельський, уже під охотою, і не оглядаючи нас ні на кого попростував до порожнього стола в куті, сів на кавалці і гукнув до кельнера, що наблизився до нього :

— Trunków! Multum trunków!

Одної чарки, як ми пізніше довідалися, він не замовляв ніколи; любив, аби перед ним пишався цілий ряд повних чарок і він помалу випивав їх одну за другою. Спорожнивши кілька він почав оглядати нас довкола, а побачивши нашу громадку при однім із сусідніх столів, почав на пів добродушно, на пів іронічно усміхатися і кивати головою. Дехто з товаришів, знайомий з ним давніше, присів до нього. За сими швидко пішли й інші; ми познайомилися і незабаром ішла за столом голосна, весела розмова. Власне того дня вийшла книжка „Дзвона“; щоб уникнути конфіскації, ми видали її не як періодичне видання, а як збірку, альманах, який задля свого об'єму по над 5 аркушів не підлягав поліцейській цензурі. Дехто говорив про зміст „Дзвона“, хтось попросив Стебельського написати щось для цього видання. Він переважно мовчав, усміхався не то добродушно, не то іронічно, і попросив показати йому те епохальне видання. Книжка знайшлася у одного з нас у кишені; Стебельський зазірнув до неї і запитав :

— Дасте прочитати?

Розуміється, дали. Він покликав кельнера і ще раз замовив „multum trunków“; за ними ми й покинули його. А другого дня в „Dzienniku polskim“ появилася про наш Дзвін преподла, чисто денунціаторська нотатка, якої наслідок був такий, що ще того самого дня до нас наскочила поліція і сконфіскувала майже весь наклад „Дзвона“. Розуміється, що після такого жарту мені на все відійшла охота знайомитися зі Стебельським. Аж геть пізніше, в р. 1887 я, вже в редакції „Kurjera Lwowskiego“, познайомився ближче де з ким із членів тодішньої львівсько-польської богемі, головню з Болеславом Червєнським, автором „Czerwonego sztandaru“ та з Болеславом Спаустою. Вони іноді, хоч

і не радо, згадували Стебельського. В їх кружку звали його не інакше, як „bydłę“; се прозвище підхопив і Ян Гневош, який за щось страшенно ненавидів Стебельського. Говорили, що якийсь час він на чолі своєї „Strażnicy polskiej“ друкував грубими черенками ось яке оголошенє, характеристичне своїм вульгарно-бомбастичним стилем: „Ze wszystkich stron naszej rozszarpanej ojczyzny zapytują nas, co myślimy zrobić z tem bydłciem Stebelskim. Otóż oświadczamy, że postanowiliśmy pozostawić go na pastwę własnego zbydłczenia, gdyż nasza monczalówka jest narzędziem zbyt szlachetnem, by miała zabierać znajomosć z jego grzbieciem“. Мончалувкою називав Гневош свою палицю, якою раз на вулиці побив був О. Мончаловського. Нумерів Strażnicy з таким оголошенєм я не бачив, та бачив иньші, ще жаснійші; інтересні зразки тону, що панував тоді в одній частині польської преси і в польській богемі.

Ще кілька слів до того, що говорить д. Чайківський про демократизм і позитивізм Стебельського. Се непорозумінє. Ніяким демократом ані позитивістом Стебельський не був; для сього йому бракувало самої основи — серйозности думаня. Він повтаряв іноді демократичні формули та фрази, які чув у своїм оточеннє, та тільки всього. Але ті формули в його голові любісінько годилися з антикультурними інстинктами, прим. із типовою маломіщанською погордою до мужика та з реверенцією до шляхти. Сі інстинкти, яким основно перечив весь мужицько-попівський характер руського, особливо українофільського руху, швидше ніж усе иньше загнали його зразу в табор москвофільський, а далі і в польський.

Варто зазначити виразнійше, ніж се зробив д. Чайківський, що при кінці 60-их і впочатку 70-их років Стебельський, по своїй невдалій пробі в Бояном зробив одну, і то серйозну пробу стати знов на народнім, українським ґрунті. Маю тут на думці його віршовану драму „Ідаліон“, про яку він згадує в листі до Партицького з р. 1869. З того листу можемо зрозуміти, що Стебельський передав сю драму Партицькому ще перед 1869 роком, отже написав її тогож або ще попереднього року. Партицький не звернув Стебельському його рукопису, але пробував сам поправити його — розуміється, що з під руки Партицького, педанта і ремесника без іскри поетичного таланту, поправки вийшли зовсім недоладні; рукопис драми, автограф Стебельського з поправками

Партицького, заховав ся в бібліотеці „Просьвіти“, хоч і без титулу та підпису автора¹⁾.

Отсей найбільший що до об'єму руський твір Стебельського написаний мовою майже чисто народною (на скільки Стебельський знав її) і — несподіванка по нападах у Боянѣ! — кулішівкою. Драма ділиться на три акти, яких зміст можна виложити ось як. Місце першої дії — ліс, шлях, хрест біля шляху; з дальшого зв'язку виходить, що там же недалеко й хати, але автор, ворог усього вульгарного, не зазначає їх істнованя. Ідаліон, молодий чоловік неозначеного ближше типу, в довгім монольої виводить свої жалі:

Чи вічно хмарами одітий
Буду як темний дух півночі
Свою жалібну думу свити?
Чи вічно має в карі очі
Іти слеза, слеза кривава?

Вже з того початку видно, що в Ідаліона все не так як у людей; у кого слези йдуть із очей, а в нього в очі! Він дамї так характеризує себе:

О, я фантаста — на гнилизни,
Гнилизни правди, волі, віри
Хотів я внести духа жизни.
О, я шалений, я без міри
Любив людей, а у пороги
Мене приймали лиш сіроми. (Зриваючи ся)
Де Богъ? де тії славні боги,
Що їм будують ясні доми?
Они живуть, а тут конанє
Молодчу душу розриває!
Они живуть, а тут риданє
Хибань до скал ся розлягає.

¹⁾ Се маленька книжечка в 16-у, в полотняній оправі з видертими чільними і остатніми картками, лишило ся 100 карток цільно записаних. Партицькому не подобали ся імена Ідаліон та Сьвітовид і він поправив їх на Іван та Петро, а вірші, де приходили ті імена, або вичеркував, або переробляв зовсім недотепно. Отсе й усі його поправки!

З дальшого монольога довідуємо ся, що Ідаліон — сирота, не знає свого батька ані роду. За се люди гордують ним, „і Бог ворожий і люди злі“. Він „лишив би людей лихих і ляг в могилі, і дух би тріс“, та йому довело ся покохати одну дівчину, і та любов держить його на сьвітї. Тут же по приказці „за вовка по-мовка“ появляеть ся й та дівчина — Марія; Ідаліон виливає перед нею свій сум, між иньшим ось якими візіонерськими строфами (їх перечеркнув Партицький):

Виджу... пропасть... тамки діти —
 Мати! мати! видиш їх?
 Пропасть — звірі — діти-цвіти!
 І конанє молодих.

Мати! — чую — бідна мати!
 Твої діти! грій до лона!
 Діти — о ви діти
 Ідаліона.

Виджу — темно... гинуть роди —
 Люду! люду! ти терпиш!
 Гибель — кров і жаль під зводи —
 Гроби — в гробі доля лиш.

Люду! — чую — бідний люду!
 Твої роди — грій до лона!
 Роди — о ви роди
 Ідаліона!

Очевидно, ані читач ані Марія не розуміє тої візії; Марія одначе потїшає Ідаліона, що її любов може прогнати його смуток, що батько радо прийме його, лиш мати чогось не рада йому. Як на те являеть ся мати Марії Ада і розлучає молоду пару:

І на що, доню, я росюю
 Тебе у ясні ночі мила,
 Щось виросла і красотою
 Неначе буйний цвіт зацвила?
 І ти марнуєш молодую
 Своєю красоньку! Чи тя мати
 Родила у годину злую,
 Щоб тя у щастю не видати?

І на що, доню, золотії
 І срібні дари я придбала
 Тобі на віно? О Маріє!
 Хибань на те, щобиш пізнала
 Його і полюбила того,
 Що ворогом твоєї долі
 І твого щастя молодого?

Вона докоряє Ідаліопови, що він бідний, без роду, „бурлак, що ся блукає лісами, дух лихий в громаді“, і забороняє йому думати про її дочку, за яку сватаєть ся богатий пан, „син палат“ Цезар. Ідаліон відходить, мати далі робить докори Марії, та ся ось як характеризує Ідаліона:

О мати, ся душа велика,
 Великі гадки і горячі,
 І ся любов шалена, дика!
 О, в тій любови жар палячий,
 О, в тій любови сьвіт мій, мати!

О мати, він як дух високо
 Стоїть над сьвітом — він у сьвіті
 Втопив своє орлине око, —
 Його любити, поки жити,
 Бо в тій любови сьвіт мій, мати!

Та мати знає одно зїле на сю любов — палати, розкіш, богацтво, яке виворожила її дитині циганка ще малою. Тепер ся ворожба справдила ся, пан сватаєть ся до Марії, чекає на неї, Марія просить ся:

Мати, о мати!
 Не давай мене в палати!
 Бо в палаті там зівяне
 За пелюбом молодая,
 І туга ми там і рани
 І неволя золотая.
 Не давай мене, о мати,
 З раю мого не давай!
 Тамки ніч-могила.

Та ось надходить батько Марії Сьвітовид і пан Цезар. Старий Сьвітовид, названий так мабуть тому, що за словами своєї жінки Ади не видить сьвіта і не має власної думки ані волі, також потішає Марію перспективою пишних палат, а Цезар ось як рекомендує себе:

Цезар.

У мене суть тереми красні,
В теремах золотії гори,
В теремах суть сьвітлиці ясні,
В сьвітлицях суть хороші твори.

Марія.

У мене тихая хатина,
А в хаті я, отець і мати —
Отець і мати і дівчина,
Не траж їй долі до палати.

Цезар.

Будеш прибрана в цьвіт шовковий,
На гарних коврах задрімаєш,
Вколишуть пісни тя ко снови
А в снах весело потуряєш.

Марія.

Я не прибрана в дорогії
Шовки, мені лелія дише,
Мені співають соловії,
А жаль-туга у сон колише.

Цезар.

Єсли забагнеш ти гуляня,
То будуть шумнії бенкети
І буде гучно до свитаня,
О, гучно буде, аж скелети
Стрясуть ся.

Марія.

Я дівчина люду,
І мої сестри люду діти,
А як гуляють, то до суду
Гуляти би і веселіти.

Цезар.

Если забавнеш мира, стане
В палаті тихо. На лелії
І рожі із за моря глянє
Твоя зріниця.

Марія.

Цвіти тії
Не для мене. Тут ліс, а в гаю
Мій братчик тужить і левада
Ціла вечірком розмовляє,
Тут мир мій і моя відрада.

Та коли пан обіцяє їй в додатку „цілуй любови“, вона відпихає його і втікає. Пан розпитує у родичів, чи вона не любить когось иньшого, а довідавши ся, що вона закохала ся в Ідаліона, згадує, що колись десь далеко бачив співака, який за свою пісню не взяв від нього плати і назвав себе Ідаліоном. Ада й підтакує пану, що се „бурлак, пройдисьвіт, без родини“ і пан заспокоюєть ся. Марія мусить бути його. Ще сьогодні вечір у нього в палаті баль і пан наказує матери привести туди дочку, а в разі непослуху грозить старим страшенною карою :

Землю заорю вам, в хатині
Розмечу огонь і вас в окови
Я кину, сли она мовю
Не буде —

Щось як Бережанський пан у поемі Словацкого „Jan Bielski“. Старі відходять готові послухати пана, а сей у монольозі признаєть ся, що вже переситив ся любощами і хотів би одружити ся з невинною, простою дівчиною.

О, може звяже
Любов мене за молодю,
Котру беру... а ні, то враже
Поверне право і відкину
Ю знов до ролі та до хати,
А сам, га, далій! і загину
В шаленім вирі — син палати.

Являється його брат Спірідіон, який остерігає його перед тим, щоб не вязався з Марією і дав спокій жіноцтву, яке доведе його до лиха. Цезар не дбає на його остороги, та коли Спірідіон дізнався, що Марія кохає Ідаліона, попадає в дивну задуму і по Цезаровім відході дає себе пізнати як заклятий ворог Ідаліона :

Ідаліон! Ідаліон!
 А ти будеш таки ще жити,
 Будеш таки мої вікові
 Діла валити і валити,
 Будеш таки мої гробові,
 Закляті тайни добувати!

Читаць остається в нерозумінню, що се за тайни, аж третій акт вияснює по троха загадку. Перший акт кінчить ся двома монольогами — Ідаліона й Марії, які обоє вдають ся в розпуку.

Другий акт веде нас до палати Цезара. Пан нудить ся, велить хлопцю Іванчикови бавити себе піснею, та коли сей заспівав щось не до вподоби пану, сей велить закувати його і кинути в тюрму. Далі йде балъ, з масками, інтригами; пан відправляє свою метресу, яка зараз же злигала ся з шулером, щоб обіграти пана; надходить Марія й її родичі, та пан швидко нудить ся її плаксивими тірадами. В розпалі забави Спірідіон випускає з укритя „вільну дівчину“, яка в одну мить очаровує пана; Марія й її родичі спіймали облизня і виходять із палати, відки також вибігає Ідаліон, що був тут чогось у червоній масці і без потреби здемаскував ся, щоб виголосити шумне прокляте.

Третій акт має бути розвязкою всіх загадок, але задає нашій увазі і льоґіці що раз нові і нерозвязані загадки. Ідаліон думаючи про втрату милої Марії хоче застрілити ся, але не чинить сего, бажаючи піжети. Тут виступає замковий слуга, який оказується його дідом, батьком Гелени, що була першою жінкою Сьвітовида, яку сей прогнав з дитиною в лоні, здібавши її в обіймах панича Спірідіона. Ідаліон божеволіє і вбиває Спірідіона; Марія оказується його сестрою, та він бажає її й свої смерти, аж поки візія ангелів і Мефістофеля не вертає йому розуму; з Марією й її родичами він вертає до їх хати.

Те саме, що закинув д. Чайковський иньшим творам Стебельського, треба закинути й Ідаліонові: штучність та ненатуральність

інтриги, недоладність композиції, широкі замисли з претензією на глибину і дитинячо-наївне виконане, і в основі всього — повний брак знання людського життя і людської душі. Фантазія Стебельського зовсім безґрунтова; її витвори не привязані ні до якого місця ані часу, вони якись фантоми, а не живі люди, і тому не збуджують ані нашої симпатії, ані навіть простого зацікавлення. Ще найліпший у драмі перший акт, над яким ми й зупинилися троха довше, хоч і се властиво не акт драми, а ряд сцен та ліричних монологів, сяк так повязаних із собою.

Безґрунтовість — отсе той фаталізм, що висів над головою Стебельського і був проклятем його життя. Ані з дому ані зі школи він не виніс нічого, що було-б йому любе і дороге на все життя, було-б балястом-регулятором його життєвого човна. То й не диво, що той човен став ся поталою хвиль і вітрів. Вроджені здібности стали для нього майже з самого малку не жерелом роскоші, а жерелом безмежних болів, несповнених, а все високолетних амбіцій. Окружене, в яке він попав вийшовши зі школи, певно не було в силі окрилити його таланту і піднести його духа; се було окружене темне, здеморалізоване, нездорове. Та не переборщуймо його вини. Се окружене само бажало проводу, нового слова, світлої думки; проходили через нього й иньші і не впали так низько; Червєньский аж коло 1885 р. написав свій *Czerwony sztandar*. Стебельський не мав на душі нічого щирого, свого, і для того впав найнижше. Навіть не можна сказати, що уляг спокусам, бо ніякі особливі спокуси не ставали против нього. Без серіозної боротьби, по інерції, він скотився аж на дно калюжі. Тільки ті щирі тони каяття та розпуки, що вирвалися з його душі вже на дні упадку, тільки те страшне терпінє, що заволокло остатні дні його життя і втиснуло йому нарешті револьвер до руки, тільки та його кінцева кровава експіація будить наше чисто людське співчутє з долею нещасного поета.

Ів. Франко.

Ще документ.

В „народнім“ таборі ще й доси не перевели ся люди, які при кождім випадку партійної некарности або хоч би найльоальнійшій опозиції сердять ся і вказують на москвофільський табор, де, мовляв, дисципліна остра і в партії панує єдність та пошана для партійних авторитетів. Певна річ, у однім ті добродії мають рацію: москвофільська преса вміє далеко лінше держати язик за зубами і без крайної потреби, а евентуально без згоди партійних проводирів не виволікає внутрішніх або навіть особистих справ „своїх“ людей та „своїх“ інституцій, а навпаки, стараєть ся все і всюди робити їм рекляму, представляти їх у можливо найкраснім сьвітлі, а коли се з яких будь причин неможливе, бодай промовчувати меньше похвальні діла та нерадісні прояви. „Народовська“ чи „українсько-руська“ преса з сього погляду більше сангвінічна, горяча, недісциплінована, іноді навіть нетактовна. Та про те не скажу, щоб се виходило дуже на користь москвофільства. Аджеж практично се зводить ся на рутенське „чинопочитаніє“, на брак критики і свободної дискусії в найважнійших справах, а якою небезпекою се грозить розвоєви тай самому істнованю найліпших інституцій, на се історія дала нам блискучий приклад у заснованю, веденю і скандальнім упадку відомого „Общого рольничо-кредитового заведенія“.

Загальна і систематична мовчанка москвофільської преси про веденє і евентуальні хиби їх інституцій певно й тепер не виходить їм на добре; що прим. головна їх інституція, Общество ім. Качковського, не мусить стояти сьвітло, се видимо не так може з дуже несьмілої та делікатної критики дра Святитського, опублікованої

в остатнім випуску „Живой Мысли“, як радше з того, що общество раз за разом випускає в світ публікації, які свідчать про глупоту їх авторів та про безсовісність або бодай легкодушність людей у центральнім відділі, які ведуть редакцію видань товариства. Люди, що хоч троха шанують себе, на такі паскудства не пілуть.

Що одначе по за тим зверхнім десогит, по за тою систематичною мовчанкою преси, яка свідчить на половину про партійний такт, а на добру половину про моральну грубошкірість, у лоні москвофільської партії здавна не хибувало і тепер не хибує проявів більш або менше рішучої опозиції, се відомо й невтаємниченим у партійні тайники. Аджеж відомо прим., що посол др. Король спротивив ся в початку 1904 р. наказам центрального москвофільського штабу, за що удостоїв ся навіть від „Галичанина“ титула „измѣнника народу“, але численне москвофільське віче в Золочеві в д. 18 лютого тогож року апробувало вповні поступуванє дра Короля і різко запротестувало проти нападів „Галичанина“ (пор. Діло 1904 р. ч. 28). Відомо також, що коли „Галичанинъ“ почав друкувати статі чисто російською мовою, чимало читачів того органу протестувало против сего, як протестували колись проти ступневого московщєня „Слова“ (пор. Научно-литературный Сборникъ „Галицко-русской Матицы“ 1904, кн. IV, ст. 78).

Менше мабуть відомо те, що й між членами Общ. Качковського ніколи не втихала опозиція против того денационалізаційного і комічно-русифікаційного напрям, який існував там без сумніву від самого початку, але до повної переваги дійшов аж у остатнім десятиліттю. Подаємо тут документ такого опозиційного змаганя з давнійшої доби, з р. 1886. Се лист одного діяча з провінції, одного з ревнійших членів „Общества“, який пишучи до одного члена відділу тогож Общества і критикуючи свіжо виданий тоді Калєндар Общества висловляє при тім деякі інтересні погляди на саму суть річи, на напрям і національний характер діяльности „Общества“. Не знаємо, на скільки поширені такі погляди серед інтелігентних членів Общества; можливо, що завзятою і систематичною працею з центра вони притлумлені і загукані, бо инакше мусіли-б були виявити себе якоюсь акцією. В усякім разі лист заслугує на увагу і ми друкуємо його пропускаючи уступи чисто особистого змісту і навіть назву повіту, з якого писаний лист, щоб не давати притоки ні до яких рекрїмінацій; нехай думки і по-

гляди автора говорять самі за себе без огляду на його особу. Завначуємо при тім, що підкресленя в тексті пороблені самим автором листу. Оригінал маємо в руках.

Н. дня 23/I 1886.

Ваше Высокоблагородіє
Всепочтеннѣйшій Господинъ!

При сей случайности осмѣляюсь . . . . . звернути увагу центр. Выдѣла О. Качк. на неумѣстное содержанье Календаря на г. 1886 изданного. Чи жь не было уже можна знайти лучшого редактора якъ г. Мончаловского? Истину пишу яко патриотъ и священникъ, що филия Н.-ская Общ. Качк. уже на схилку. Кто сему виновать? Всѣ священники зъ Н.-щины прочитавши той календарь — ѳтсилають го опять до центр. Выдѣла и выступаютъ изъ Общества. По що было умѣщати Наумовича вспоминку изъ молоденькихъ лѣтъ? Тая тяжко ображає наше религійное чувство. Мы, священники католическіи, только лѣтъ боремь ся, защищаемь нашу католическую вѣру противъ напастьямъ и инсинуаціямъ ворогѳвъ, — а вотъ на що здалась наша многолѣтная наука, въ якой повѣренный паствѣ нашей народъ воспитуемь, если съ такимъ легковаженьемъ пише ся въ календари для народа назначенного о вѣрѣ! Могъ Наумовичъ для себе тоє лишити, але не баламутити нарѳдъ. Мы Наумовича высоко почитаемь, яко первого будителя и просвѣтителя Руси. Его первыи рѳчники „Науки“ были, суть и будутъ для насъ золотимъ верномъ, якое сѣе ся на нивѣ руско народного житья. Але ѳтъ часу нещастныхъ Гниличокъ стратилъ онъ довѣріє у насъ, и лишь тоє теперь мило читаемь, що онъ о хозяйствѣ — не о политичѣ или вѣрѣ напише. На щожь одже было умѣщати въ календарѣ такую, нынѣ небезпечную статейку. *Ot! patrzcie, do czego dąży towarzystwo Kaczkowskiego — do odstepstwa religijnego i politycznego!* А мы сами на себе бичь крутимо, бо одного хорошого поранка розвяже правительство наше Общество, которое такъ хорошую и далекосягающую цѣль себѣ поставило. Дальше стрѣчаемь въ календари сами статейки о Москвѣ — Царѣ Колоколѣ и проч., все лишь и все о Москвѣ и Россіи. Чи нема уже що писати о нашей **Малой Руси** (sic!), чи то изъ ея этнографіи, чи исторіи? По що языкомъ, который нашъ народъ не понимаетъ? „Колоколъ“

то для нашого селянина що совсемъ неслыханого и о
 изъясненъе того выраженья неустанно сеяне мя
 спрашивають: що то значить колоколь? **чому такъ**
пишуть: колоколь? Мушу имъ сказати, що то въ Россіи такъ
 зовуть „звонъ“. Словомъ — бѣда и нещастье на нашой
 Руси, тай годѣ! (sic!). Куды повернешь ся, всюды роздвоеніе,
 щобъ ино **наслѣдовати чужое** — бо **свое не мило**. Бо си-
 дячи въ Львовѣ и редагуючи чи то газеты, чи ка-
 лендари — люде тѣи не **знають**, що то нашъ край, що
 то нашъ мало рускій нарѣдъ (sic!). Имъ хоче ся
 нашъ малорускій языкъ усовершати на ладъ ве-
 ликоруского, бо они въ Львовѣ нашъ языкъ мало чуютъ,
 а лишъ великорускіи книжки читають, и гадають, що то вели-
 корускій языкъ уже найхорошѣйшій на свѣтѣ.

Извинѣтъ Высокоблагородіе! за мои слова **жалою** походячѣи
 изъ щырого, народъ любящого сердца. **Отворѣтъ очи**
предъ пропастею тѣмъ немногимъ, що насъ на **бездорожья за-**
вести думаютъ! Ручаю ся, що они при своемъ остануть лишъ
самы — **пооднокіи**, мы бо — народная Русь и сила — **пѣй-**
демъ инновъ дороговъ, дороговъ чести и сумлѣня. . . .

Не все в тій критиці однаково важне й однаково обдумане,
 хоча нема сумніву, що самі основні річи відчуті дуже вірно.
 Менше оправданім, хоч характеристичним для наших провінціяль-
 них патріотів я назвав би докір, чому редакцію календаря пові-
 рено тому а тому чоловікови і чи не можна було знайти кого ліп-
 шого? Се поганий звичай духово недозрілих людий звертати своє
 незадоволенє на особи замість на річ і судити річ по особам. Чи
 міг, чи не міг видіи знайти для якоїсь функції иншого чоловіка,
 се вже річ припадку, а не раз просто vis major. Та хибаж діло
 в особі, а не в системі, в усім напрямі роботи, який кінець кін-
 ців залежить від виділу. За такою критикою немилих осіб дуже
 часто криеть ся невмілість критикувати саму річ та дошукувати
 ся її основ. Се також щось у роді так любого всім Рутенцям
 „формального трактованя“ кожної справи.

Не конче обдуманим видаеть ся мені й сей аргумент автора,
 де він прогив якогось малозначучого спомину Наумовича викликає
 до бою цілий авторитет релігії та церкви, що буцім то може захи-
 тати ся від тої статейки поміщеної в календарі. Нашим апольоге-

там віри і церкви слід би троха висше цінити силу і значіне тих соціально-психологічних основ, на яких уфундовані віра й церкв. Ті основи так тісно і нерозривно звязані в усїм складом людської натури і людського життя, так тривко збудовані тисячоліттями, що вірити, буцім то одна якась статя, одна секта, одна теорія захитає, ослабить чи зовсім зруйнує їх, се так як коли-б чоловік на версі Монбляна бояв ся тупнути ногою, щоб борони Боже Монблян не завалив ся. Всі такі апольогії видають ся мені безмірно комічною в своїй претенсiональности обороною Пана Бога, який тої оборони зовсім не потребує, а навпаки, на щось же сотворив і держить усїх недовірків, еретиків та вільнодумців — видно, що вони також на щось потрібні йому. За те зовсім не комічні в таких апольогіях низькі інсiнуації на адресу противника, завзяті поклики до ненависти, юдження до жорстокости і апелюване до найнижших, найбільше звірячих інстинктів людської вдачі — але се вже з релігією не має нічого спільного, се профанація релігії, гідна найострійшого осуду.

За те вірно відчув і по заслужі оцінив автор листу оте доктрiнерство москвофiльського Генерального штабу, що велить людям замикати очі на живу дійсність, на факти, на насущні потреби рідного і близького їм люду — задля неясної теорії племенного єдинства, єдинства племені, якого головних частий вони зовсім не знають, із якого нобуту та історії вони халають лише поверхові брязкальця, дитячі забавки в роді „царь-колокола“, не стараючи ся вiйти в глуб і навіть жахаючи ся всякого глубшого пізнання річи. Вірно оцінив автор листу легкодушність та безсовісність тих людей, що доказ любови до великої буцім то цілости „русского народа“ дають тим, що ненавидять і з погордою трактують ту його часть, яка найблизша до них і що день стикаєть ся з ними, що погорджують мовою і всїм духовим житєм власне тої части та радi-б як найшвидше позбавити її власного її лица, власної вдачі й традиції. Думаю, що так само, як сей чесний москвофiл, зрозуміє та оцінить починаня тих людей також безпристрасна історія всего „русского“ племені.

I. Ф.

Середні школи в київському шкільному окрузі в 1903 р.

В хвилі розбудженого інтересу до середнього шкільництва серед української суспільності в Галичині буде, гадаємо, цікавою річю пізнати хоч загальний його образ по другім боці Збруча, в закордонній Україні. На жаль, одначе, в нас нема під рукою матеріалу в цілої української території в Росії, а тільки в т. зв. київського шкільного округу, одначе й те, що маємо, кидає на сю справу досить характеристичне світло.

До нинішнього київського шкільного округу належить п'ять українських губерній: київська — 44.777·9 км² із 3.576.125 мешк., волинська — 63.036·8 км² із 2.997 902 мешк., подільська — 36.021·7 км² із 3.031 513 мешк., полтавська — 43.844 км² із 2.794.727 мешк. і чернігівська — 46.042·3 км² із 2.321.900 мешк. Разом — **234.622·7 км² із 14.722.167 мешк.¹⁾**

Всіх середніх шкіл у цілім величезнім київському шкільному окрузі було в 1903 р. — **72²⁾**; з того гімназій і прогімназій: мужеських — **24**, жіночих — **38**; реальних шкіл — 10. Займемо ся найперше гімназіями.

Розклад їх між поодинокими губерніями такий:

Гімназій і прогімн.	Київська губ.	Волинська губ.	Подільська губ.	Полтавська губ.	Чернігів. губ.
мужеські	10 ³⁾	4	3	3	4
жіночі	10 ⁴⁾	4	4	10	9
Разом	20	8	7	13	13

¹⁾ Россія, ея настоящее и прошедшее. С.-Петербургъ, 1900, ст. 106.

²⁾ Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1905,

XI. В тім числі подані вже й приватні гімназії.

³⁾ В самім Києві — 5.

⁴⁾ В самім Києві — 8.

Мужеські гімназії. Число всіх учеників виносило д. 1 січня 1904 р. — 10.935 ос. (495 ос. більше, як попередного року). Найчисленнішими були гімназії: Київська I — 842 уч., Київська II — 764 уч., Житомирська — 756 уч. і Каменець-Подільська — 623 уч.; найменше число учеників виказують гімназії: Новгородосіверська — 247 уч., Черкаська — 303 уч., Острожська — 301 уч., Прилуцька — 312 уч., Глухівська — 320 уч.

По конфесії було: православних — 7.716 уч. (70·55%), римо-католиків — 1.911 уч. (18·48%), лютеранів — 180 уч. (1·64%), жидів — 1.075 уч. (9·82%), магометан — 8 уч. (0·07%) і старообрядовців — 46 уч. (0·42%).

По суспільним класам: дитий дворян і урядників — 5.343 (48·85%), дитий почесних горожан і купців I-ої гільди — 697 (6·37%), дитий сьвященників — 734 (6·71%), дитий купців 2-ої гільди і міщан — 2·865 (26·18%), дитий селян — 882 (8·06%), дитий козаків — 247 (2·25%), дитий чужинців — 168 (1·53%).

Приходи в 1903 р. виносили 1.492.758 р. 73 коп. (у тім числі в державної каси — 568.722 р. 04 коп. (38·76%), платня учеників за науку — 453.244 р. 95 коп. (30·36%), від земства — 15.862 р. 79 коп. (1·06%) й ин. Розходи: 1 376.950 р. 75 коп. (у тім числі платня учительського персоналу [586 осіб разом з гімназіяльними лікарями] — 698.073 р. 07 коп.). Один ученик коштував пересічно — 101 р., платив за науку — 40—60 р. Тою високою оплатою пояснюеться те майже незамітне число селянських синів у згаданих гімназіях. Замітити треба ще те, що майже при всіх гімназіях є філантропійні товариства, які в 1903 р. видали підмог убогим ученикам 22.012 р. 76 коп. (на 10.935 осіб!).

В кінці звернемо увагу ще на один цікавий факт. У 1903 р. зголосилося до вступного гімназіяльного іспиту — **4.722** осіб. З того: не припустили зовсім — 338 ос., не здали — 1.239 ос., не прийняли з браку місця — 908 ос. Разом не прийняли — **2.485** уч. (52·65%!!).

Жіночі гімназії. Всіх учениць у гімназіях і прогімназіях було д. 1 січня 1904 р. 12.544 (у порівнянню з числом учеників — о 1.609 більше).

По конфесії було: православних — 7.405 (59·03%), жидівок — **4.015** (32·01%), римо-католичок — 822 (6·55%), лютеранок — 245 (1·96%), старообрядничок — 52 (0·41%), вірме-

нок — 2 (0.02%), магометанок — 3 (0.02%). Замітна річ, що в протягу останніх 6 літ процент учениць православної конфесії постійно маліє (з 63.4% до 59.3%), за те з кожним роком підносить ся процент учениць — жидівок (з 27.3% до 32.01%)¹⁾. Процент иньших конфесій зістаєть ся незмінений.

По суспільним класам: доньок дворян і урядників — 3.740 (29.8%), сьвященників — 578 (4.6%), купців — 1.342 (10.7%), міщан — 1.014 (8%), селян — 142 (1.1%), иньших клас — 4.670.

Приходи в 1903 р. 1.025.995 р. 64 коп. (у тім числі від правительства 52.582 р. 20 коп. (5.1%), оплата за науку 545.362 р. 59 коп. (53.1%), заощаджені із попередніх літ 285.859 р. 84 коп. (27.9%), від земства 46.127 р. 57 коп. (4.5%). Розходи: 701.740 р. 72 коп. (у тім числі учит. персонал 437.799 р. 91 коп. [62.3%]). Пересічної висоти оплати за науку одної учениці в справозданю не подано; видаток на одну ученицю виносив найбільше 150 р. 12 коп., найменше 24 р. 76 коп. В кінці додамо, що з 25 жіночих гімназій було 4 приватних (усі в Києві) — решта державні; з 13 прогімн. було 6 приватних.

Усіх реальних шкіл, як ми вже сказали вище, було в київській шкільній окрузі в 1903 р. — 10. Розклад їх по губерніям такий: у київській — 3 (всі в Києві), волинській — 1 (у Ровні), подільській — 1 (у Винниці), полтавській — 3 (у Полтаві, Ромнах і Кременчуві), чернигівській — 2 (у Чернигові і Новозибкові). Всіх учеників було д. 1 січня 1904 р. — 3.467 (о 302 більше, як попереднього р.); до кінця року виступило 369 (11.8%). Найбільше число учеників мала реальна школа в Києві — 693, найменше в Ровнах — 253; чернигівська реальна школа ще не повна²⁾.

По конфесії було: православних — 2.369 (68.3%), римо-католи. — 592 (17.1%), лютеранів — 166 (4.8%), жидів — 305 (8.8%), иньших — 35.

¹⁾ В деяких жіночих гімназіях число учениць-жидівок перевишає всі иньші конфесії разом (нпр. в київській гімн. пані Байтель воно виносить 57.8%, у стародубській 57.3%, у балтській 64.4%, у конотопській 54%).

²⁾ Має 3 класи з 56 уч.

По суспільним класам було: синів дворян і урядників — 1.409 (40·6%), синів купців 1-ої гільди — 245 (7·1%), синів священників — 71 (2·4%), синів міщан і купців 2-ої гільди — 1.142 (32·9%), синів селян — **369** (10·6%), синів козаків — 128 (3·6%), чужинців — 103 (2·9%).

Приходів було 571.008 р. 08 коп. (з того дала держава — 130.525 р. 70 к. (22·85%), оплата за науку — 217.864 р. 30 коп. (38·15%), від земства — 37.384 р. (6·72%). Розходів було 359·890 р. 12 коп. (з того на учит. персонал [214] — 221.838 р. 33 коп. [61·64%]). Середній видаток на одного ученика-реаліста вносив у 1903 р. 98 р. 59 коп., в порівнянню з гімназіями три рази менше. Філантропійні товариства видали в тім році 36.027 р. 48 коп.

В кінці подібний цікавий факт, як у мужеських гімназіях. До вступного іспиту зголосило ся в 1903 р. — 1.530 осіб; з того не прийнято **869** (56·2%)¹⁾.

Мимо волі насуваєть ся порівнянє з Галичиною. Пять великих губерній, яких простір вносить чверть мільона km² із 15-мільоновим населенєм має 72 середніх шкіл (мужеських і жіночих); Галичина, що має 78.497 km² і 7.315.939 населеня, має, не вчисляючи жіночих гімназій, понад 50 середніх шкіл (у тім числі 5 українських і 2 німецькі!). Коли брати під увагу простір краю, то в порівнянню з Галичиною повинні би мати згадані губернії два рази стількі середніх шкіл, як є в них нині; коли опирати ся на числі населеня, тоді, щоби зрівнати ся з Галичиною, повинні вони мати рівно 100 шкіл, отже о 18 більше, як є тепер. Та не треба забувати, що Галичина під зглядом середнього шкільництва зовсім не стоїть на найвисшій щаблі, противно, цілі величезні простори краю на північ від львівсько-тернопільського залізничного шляху не мають ані одної гімназії чи реальної школи і тамошні селяни тільки в трудом посилають своїх дітей до далекого Львова чи Черемішля.

Та один факт корисно відріжнює згадані пять українських губерній від нашої Галичини, а то незвичайно велике, просто не-

¹⁾ З браку місця не прийняли 226 осіб, з того аж **200** Жидів!

пропорціональне число жіночих середніх шкіл у загалі і спеціально в порівняню з мужеськими. Коли пригадаємо собі 50 державних середніх шкіл у Галичині, призначених виключно для мушчин і тих ледви кілька приватних гімназій чи ліцеїв для жівок (жіночої середньої школи, удержуваної виключно державними фондами, нема в Галичині ані одної!!), то просто соромно за нашу суспільність і австрійське правительство, що в тім згляді дали себе так далеко випередити „півтемній“ (як у нас звикли називати) Росії. Тому не диво, що студентка університету в Росії, — се не така бібліографічна рідкість, як у нас, і що в загалі російське жіноцтво без порівняня серйозніше й ідейніше від нашого. Балі і вимушені компліменти не дадуть чейже серйозного й ідейного знаня!...

Кр.

Хрожіка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Старинність коломийки. Видаючи перший том „Коломийок“ написав я у передмові: „Дуже важною річю було би прослідити старинність коломийок: коли почали вони витворювати ся і при яких обставинах народнього житя. На жаль, сього не можна зробити задля браку відповідних жерел. У кождім разі з кінцем XVIII ст. вони мусіли вже бути, коли в 20-их роках XIX столітя могли їх записувати Вацлав Залеский і його співробітники. Проф. М. Сумцов уважає коломийку новим витвором... Та коли коломийки числять за собою що найменше одно століте житя, їх не можна називати такими новими. Ми не знаємо понадто, як довго вони істнували перед XIX ст., та в кождім разі мусіли істнувати довший час, поки на них звернено увагу та поки вони попали записувачам під руки“ (ст. XV—XVI). Переглядаючи вже потім рецензію Петрова на книжку Е. Сабова „Христоматія ц. слав. и угро-рус. лит.

намятниковъ“ (Ж. М. Н. Пр., 1893, кн. 10, ст. 593), знайшов я там згадку про коломийку в 18 ст. Описуючи „Сборникъ духовныхъ и свѣтскихъ пѣсенъ XVIII ст.“, в бібліотеці московського університета (ч. 149), згадує Петров, що між иньшими річями в збірнику „любопытны нѣсколько записанныхъ тамъ свѣтскихъ пѣсенъ и народныхъ“, а між ними й одна коломийка, з якої він наводять один стих:

Сѣмъ разъ емъ ся присягала съ милимъ
[не гадати.

Крім того о. Ю. Жаткович із Угорщини звернув мою увагу, що коломийка як танець була в моді в Семигороді вже в XVII ст. навіть на князівськім дворі; а що танець не може бути старший на ціле століте від співанки, на яку він іде, то очевидна річ, що старинність коломийки треба посунути що найменше до XVII ст. Др. С. Томашівський запевняв мене також у розмові, що між актами до історії Хмельниччини, які він переглядав у львівськім бернардинськім архіві, був подибав записану коломийку (як пробу пе-

ра) в XVII ст. Тому що всі такі замітки можуть послужити до вияснення порушеного питання, я прошу кожного, хто мав би причинки до сеї теми, опублікувати їх або надіслати до ЛНВ-а. *В. Г.*

Перша українська газета в Росії. Хоч до тепер не оповіщено в Росії нового закона правсового, який у слід за царським маніфестом із 17 падолиста звіс би вже остаточно й невідклично законн. що заборонювали українську мову, те вже появилася перша ластівка, яка оказує, що небавом мусять бути всі леди проломані і права української мови будуть зрівнані з правами інших мов. У Лубнях вийшло 1 число тижневника: „Хлібороб, селянська часопись. Передплата за два місяці 30 коп. Окреме число коштує 5 коп. Редактор одвічальний Микола Шемет. З друкарні И. Л. Ицьковича. Видається „явочним порядком“ коштом і заходами Лубенської Української Громади“. Ця газета вийшла без цензури, але що цензура до тепер законно не внесена в Росії, то-ж нема певности, чи і як довго „Хлібороб“ буде виходити. Та вже факт появи навіть одного числа має велику вагу для посуєння справи наперед, тому належить його радо повитати. До тепер маємо звістки про приготування ще ось яких газет: а) Громадське Слово, щоденник, має виходити в Києві. б) Громадська Справа, тижневник, має виходити в Одесі. в) Робітнича Часопись, орган української революційної партії, має виходити в Києві. *В.*

Новий Фльоринський в Одесі. Має Київ одного Фльоринського,

має Варшава другого (Філевич), мав Юрієв, а тепер Петербург третього (Будилович); то чому не мала б його Одеса? Він — професор тамошнього університету і називається В. Істрин. А що він не уступає ні в чім Фльоринському, на се найліпший доказ — його стаття в „Журн. Мин. Нар. Просв.“ (кн. VIII, 1905, ст. 233—292) п. н. „Изъ области древне-русской литературы“. Підставу до написання сеї статті дала Істрину коротенька рецензія дра І. Франка, надрукована в „Записках“ на иньшу працю Істрина, закінчена словами, що в автора „на кінці наукової аргументації стоїть, здається, Катонівське: „Ceterum censeo Ukrainam esse delendam“. В. Істрин обурився сим дуже і написав нову статтю, яка має заперечувати вислов дра І. Франка, хоч у дійсности вона його стверджує. Я поміняю цілий тон статті, що не відповідає ані становищу професора, ані такому вченому виданню, як „Ж. М. Н. Пр.“, при чім автор немов на сміх раз-у-раз повторює в різних варіантах, що „русские ученые вовсе не имѣють цѣлью почувать себя „нацією суснібною і солідарною в духовних і економічних інтересах“, но они думаютъ лишь о научныхъ выводахъ“ — а згадаю тільки про тенденцію статті. Вона має на меті доказати, що Українці до XIX ст. не мали ніякої літератури, а пізніша недалеко втікла від ніякої, бо вона нікому не знає, нікого не інтересує і не дає нічого до загальної скарбниці людської культури так, як се діється в російській літературі. Старинні наші літературні пам'ятки

всі „общерускі“. „Слово о Полку Игоревѣ — южно-русскій памятникъ, но по наблюденію нѣкоторыхъ (ага!) выходитъ, что хотя памятникъ писанъ и въ Кіевѣ, но по происхожденію черниговцемъ, а Черниговская область въ XII вѣкѣ была заселена предками великороссовъ“. А кіівський печерський Патерикъ? В правді його написав „постриженикъ Печерскаго монастыря, но кто онъ по происхожденію — южанинъ или сѣверянинъ? Никто этого не знаетъ“. Я цікавий, чи багато лишило би ся Великорусам літературних памяток із XI—XVIII ст., коли би який Українець приложив до них методу Істрина і зачав причисляти до українських памяток. Мабуть тоді найліпше „выиграла бы только научная объективность“, як думав Істрин, але „истринская“. А нова наша література? „Вона сама по себѣ оставалась въ сторонѣ отъ теченія европейской мысли и отъ культурныхъ движеній (ну, ну!), характеризующихъ русскую литературу съ 30-хъ годовъ XIX столѣтія. Все какъ будто прошло мимо ея, или лучше — надъ нею, не затронувъ ея“. Таке пише чоловік, що хоче ухитити за знавця нашої літератури (поминаю те, що не вмів навіть передрукувати коректно кілька українських слів)! На його погляд „малорусская литература не является въ настоящее время проводникомъ общеевропейской культуры“, а в порівнянню з XI—XII столітєм вона представляє не прогрес, але регрес. І „въ то время какъ мы можемъ прослѣдить эволюцію русской литературы съ XI—XIII вв.

до настоящего времени, нельзя усмотрѣть такой эволюціи въ литературѣ малорусской и нельзя видѣть никакой связи между отдѣльными періодами; поэтому, можно сказать, что всѣ усилія въ настоящее время создать „южнорусскую или украинскую и вывести ее послѣдовательно изъ литературы XI—XIII вв., будутъ бесполезными, неисполнимыми, а потому никого не убѣждающими, кромѣ тѣхъ, кто заранее уже въ этомъ убѣжденъ, т. е. фанатическихъ патріотовъ“. От що нашілв у кількох реченнях обективний „русскій ученый“ і ще спеціаліст від „общерусской“ літератури. Розумієть ся, що полемізувати з ним не можна, бо з такими поглядами не може бути полеміки і я наводжу ті цитати лиш на показ, що Фльоринський не стоїть відокремлений і хоч він мовчить від довшого часу, то його адгеренти не соромлять ся продовжувати раз почате діло. Для обективности належить одначе ще навести тут одно пророцтво Істрина, яким він кінчить свою статю: „Многочисленный малорусскій народъ, народъ, находящійся въ предѣлахъ русскаго государства, можно думать, создасть со временемъ свою культуру, и только лишь Галиція, входящая въ составъ Австріи, обречена на гибель“. Ми також переконані, що наша культура розвинеть ся швидко і світло, а що до гибелі Галичан, то скажемо народною поговоркою: „Перебули ми панщину, перебудемо й конституцію“, а тим більше псевдонаукові засуди професорів у роді Флоринського та Істрина.

В.

Міжнародній конгрес для загальної історії релігії, другий з черги, радив у днях від 30-о серпня до 2-о вересня 1904 р. в Базелі (в Швейцарії). Сього року появил ся протокол із засідань того конгресу і подаємо тут із нього отсих кілька звісток. З промов офіціальних відпоручників держав та університетів показуєть ся, на скільки обовязкова наука шкільна в ріжних краях бере вже тепер під увагу порівнюючу історію релігії. Участь у нарадах конгресу брали не тільки такі учені, яких ні троха не вважало їх особисте релігійне пересвідчене, а й явні прихильники пануючих релігій: так напр. виступали на зібранях конгресу християни й магометани з рішучими апольогіями своїх конфесій. З наукових рефератів підносять рецензенти високо відчити Кеслера про Маніхеїзм і Мандеїзм, Меца про розвій музулманської легенди про чудеса, Райценштайна про початок ігностичної релігії. Як моменти спеціально характеристичні для цілого тону нарад конгресу, та в загалі для „загальної історії релігії“ підносить Е. Трельч (*Deutsche Literaturzeitung*, Nr. 45 в 1905 р.) отсе: 1) майже рішаючу перевагу нової, антропольогічно-еволюціоністичної методи дослідів, яка виходить від думаня первісних людей і дикунів, та знає тільки перетворюваня й переміни мітів та основаних на них культів; давня метода фільольогічного досліджуваня змісту назв богів уступила майже вповні. 2) Неозначеність понятя релігії: все, що тільки як будь стикаєть ся з культом або мітом, дістає марку

„релігії“. 3) Майже повна недостача фільософічного елементу в розуміню релігії: коли мова йде про релігійне „думане“, то береть ся тут заєдно тільки релігійне „уявлене“ під увагу та практичні мотиви, які причиняють ся до повстаня або перемін тих уявлень. — Ось так починає базельський конгрес собою нову фазу в наукових дослідах релігії, — фазу, в якій „історії релігій“ припадає небувала перед тим вага.

В. П.

II. Нові книжки.

Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том III. До року 1340. Виданне друге, розширене. У Львові, 1905. Накладом автора. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 588, 8°. Ціна 7·50 кор. Зміст: 1) Галицько-волдимирська держава (XIII—XIV в.). Ст. 1—142. — 2) Подніпровє в другій половині XIII і на початку XIV віка. Ст. 143—191. — 3) Політичний і суспільний устрій українсько-руських земель в XI—XIII в. Ст. 192—332. — 4) Побут і культура. Ст. 333—503. — 5) Примітки. Ст. 504—567. — 6) Генеальогія династії Романа. Ст. 568. — 7) Примітки до генеальогічної таблиці. Ст. 569—70. — 8) Показчик імен і річей. Ст. 572—578. — 9) Зміст. Ст. 579—586. — 10) Слово на закінченне. Ст. 587.

Н. Карєєв. Філософія культурної і соціальної історії нових часів (1300—1800). Вступ до історії XIX століття. Переклад із другого російського видання. (Літературно - Наукова

Бібліотека. С. І. Ч. 89). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 228, 8^о. Ціна 2·80 кор. Зміст: Передмова до першого і другого видання. Ст. 1—6. Вступний розділ. Ст. 7—37. I. Нарис соціальних відносин у нові часи. Ст. 38—52. II. Політичний устрій в нові часи. Ст. 53—65. III. Середньовіковий світогляд. Ст. 66—78. IV. Суть гуманістичного руху. Ст. 79—90. V. Культурне значіння релігійної реформації. Ст. 108—125. VII—VIII. Старий державний і суспільний лад. Ст. 143—155. IX. Характеристика просвіти XVIII в. Ст. 156—172. X. Освічений абсолютизм і французька революція. Ст. 173—190. Зміст окремих томів „Історії Західної Європи у нові часи“. Ст. 191—195. Загальна література. Ст. 196—197. Література до поодиноких розділів. Ст. 198—224.

Проф. Н. Карєєв, видний російський історик, видав недавно п'ятитомову працю п. з. „Історія Західної Європи у нові часи“. Та що ся „Історія“ занадто широка, тому задумав проф. Карєєв зробити в невеличкім історично-філософічнім нарисі короткий звід усього того, що основне, головне і найбільш характеристичне в загальній історії Західної Європи за час, розглянений в трьох перших томах „Історії“ — від кінця хрестових походів до французької революції включно. „Складаючи сю книжку, каже автор у передмові до першого її видання, я мав на увазі не тільки помогти читачам моєї „Історії Західної Європи в нові часи“ краще зрозуміти основні риси цілої

будови нової історії, поданої в сій праці, не тільки разом із тим скласти загальний вступ до історії XIX в., але і в загальні дати короткий і по змові суцільний нарис культурного і соціального розвитку Західної Європи в епоху найцікавійшу із просвітнього погляду“ (ст. 1.). „Я бажав написати, каже він далше, невелику книжку і надати їй характер суцільности що до основної ідеї і розвитку сеї ідеї в поодиноких розділах, з яких кожен повинен був складати з себе невеличку цілість. Я бажав змалювати історію Західної Європи у нові часи, як щось одноцільне і загальне, не розмежоване на історії поодиноких народів і відокремлених одна від другої епох, як те власне загальне, що з історії багатьох народів творить одну історію і сполучує малі епохи в цілий великий відділ всесвітньої історії, і сеї мети, здаєть ся мені, я досяг. Я бажав би ще в се узагальнене представлене шляхів, якими йшов культурний і соціальний розвиток Заходу від XIV до XIX ст., внести й деяке теоретичне розуміння історії, яке я розвинув в „Основних питаннях філософії історії“ в „Суті історичного процесу і ролі особи в історії“ і в деяких останніх історично-філософічних статях“ (ст. 2). До українського видання додана також бібліографія поодиноких історично-філософічних питань, зладжена на підставі згаданої в горі „Історії Західної Європи у нові часи“, чого в російськїм оригіналі зовсім нема.

Кр.

Володимир Антонович. Чари на Україні. Переклав Володимир Гватюк. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. II. Ч. 114). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Товариства ім. Шевченка. Ст. 80, 16°. Ціна 45 сот. — Отся праця д. В. Антоновича дає дуже гарний матеріал для характеристики вірувань українського народу, що й доси ще існують у повній силі. У нас у Галичині, звергано в с'їм напрямі дуже мало уваги на студії над народом, тому й маємо надію, що книжечка дасть до них спонуку не одному, хто має нагоду частійше стикати ся з народом. **В.**

Тисяча й одна ніч. Арабські казки. I. Переклав Михайло Лозинський. (Літературно - Наукова Бібліотека. С. II. Ч. 115—117). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 288, 16°. Ціна 1'60. — „Тисяча й одна ніч“ належить до тих великих і славних витворів світової літератури, які перекладали ся й перекладають ся безперестанно на різні європейські мови та стали вже загальним міжнароднім добром. Лиш на нашій мові не було їх доси, коли не вчислимо тут нечисленних поодиноких відривків і епізодів. „Видавнича Спілка“ постановила зарадити тому і взяла ся за їх видане. В отс'їм, першій випуску надруковано оповідання в 24 ночий; друкуєть ся також другий, а всіх має бути 24. Їх вихід і темно, в яким дальші випуски будуть появляти ся, залежить одначе цілковито від публіки: як вона віднесеть ся до перекладу і на скільки буде його

розкупувати, бо друкувати і заповняти магазини Вид. Спілка не буде. Переклад роблений з повного видання, але занадто драстичні місця або злагоджені, або пропущені. Пропуски одначе дуже дрібні так, що вони не мають ніякого впливу на цілість. „Тисяча й одна ніч“ надасть ся до читання і простим людям й інтелігентним; кожда верства дивлячись на твір із неоднакової точки погляду буде любовати ся ним по своїому. Лектура легка й так інтересує, що хто зачне читати оповідане, то не відложить книжки, не докінчивши його. **В.**

Др. Євген Олесницький. Регуляція каналових рік в Галичині. Львів, 1905. З друкарні народової Манецких. Ст. 50. 8°. Ціна 60 сот.

Археологічна поїздка по Греції атенських конгресистів в 1905 р. Написав Ілля Кокорудз, н. к. професор академічної гімназії. У Львові, 1905. З друкарні народової Манецких. Ст. 112, 8°. Ціна 90 сот.

Лев Гнатишак. Про вплив Історії Русов на українсько-руську поезію романтичну. Коломия, 1905. З друкарні Вільгельма Браунера. Ст. 40, 8°. (Відбитка зі справоздання тамошньої української гімназії).

Звіт дирекції ліцея Руского Інститута для дівчат в Перемишлі за рік шк. 1904/1905. Перемишль, 1905. Накладом Руского Інститута для дівчат. З печатні Йосифа Стифіого. Ст. 42, 8°.

Приватна женьска семінарія учительска з руским язиком викладовим „Руского Товариства Педагогічного“ у Львові. Звіт дирекції за роки шкільні 1903/4 і

1904/5. Львів, 1905. Накладом Руского Товариства педагогічно-го. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 52, 8⁰.

Про вибори послів до народньої ради. Написав Ф. Чулий. (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 10). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16⁰.

Чому у нас досі нема доброго ладу? Написав С. Ярошенко. Видання друге. (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 2). Львів, 1905. Друкарня Уділова. Ст. 48, 16⁰.

Хто народові ворог? Написав М. Доленко. Видання друге. (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 4.) Львів, 1905. З друкарні народовой Манецких. Ст. 48, 16⁰.

Війна з Японією. Написав А. Мунько. Видання друге, з додатками. (Видання Української Партії. Ч. 11). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 16, 16⁰.

Читальня. Видавництво ім. А. Бончевского. Ч. 18). Scranton, Pa., 1905. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8⁰. Ціна 15 центів. Зміст: 1) В. Г. Як мужик ходив до царя правди шукати. 2) В. Іванець, З гір. 3) І. Діброва, За землю. 4) А. Дорошевич, Сьвіт без Аллага. 5) Як вояк помстив ся на цареві, казка. — „Читальня“, се не нове видавництво, а змінена лише назва давнішого „Слова“. Видавництво се популярне, призначене для американських фермерів та робітників.

Ілюстрований загальний календар для кожного віку і стану 1906. Вінтерберґ, Відень і Но-

вий Йорк, 1905. Форм. 8⁰. Ціна 2 кор.

Приятель жовніра Калецдар на рік 1906 для всіх, що належать до оружноі сили держави, як також для ветеранів і для всіх приятелів військового стану. Вінтерберґ, Відень і Новий Йорк, 1905. Форм. 8⁰. Ціна 1 кор.

Ілюстрований календар Маріяньський на рік 1906. Вінтерберґ, Відень і Новий Йорк, 1905. Форм. 8⁰. Ціна 80 сот. — Два останні календарі — се відбитки з величезного першого. Повно в них ілюстрацій і дрібних статей, що як раз притягає найнижші верстви до подібної лектури. На жаль тенденції статей наскрізь ретроградні і рабські. Статі перекладані з німецької і польської мови: в перших повно германізмів, у других польоїзмів. Видавець на стільки не розуміє галицьких відносин, що на першим календарі помістив навіть на окладинці образ із польськими народніми типами в „rogatywkach“ і т. д. Та видно, така лектура має читачів, коли має навіть між чужинцями видавців. В.

Сьпіваник для шкіл народних, зложив Я. Ярославенко. Школа народна часть II. (Торбан, ч. 7). Українська накладня. Львів, 1905. Зав. літ. Ф. М. Гайдля в Липську. Ст. 8, 8⁰. Ціна 50 сот.

Я. Лопатинський. Українські танці. I. На фортеп'ян, 2 руки. (Торбан, ч. 6). Українська накладня. Львів, 1905. Зав. літ. Ф. М. Гайдля в Липську. Ст. 6, 4⁰. Ціна 1·20 кор.

Росіяни про Росію. У Франкфурті над Меном вийшла недавно обемиста книжка: „Russen über Russland“ (слово Russen ужите

в значіню державно-політичній). Книжка містить 18 статей найліпших авторів про різні питання і має задачу познайомити з ними західну Європу. Побіч статей на загальноросійські теми, як: Betrachtungen über die russ. Revolution. Die Universitätsfrage, Das Dorf, Die Finanzpolitik, Die Bauernfrage і ин. є там окремі статі про Жидів, Поляків, Українців, Вірменів і Фінів. Статю про Українців п. н. Die Kleingussen (ст. 616—639) написав проф. М. Грушевський. Ціла книжка обіймає 670 ст. лексиконової вісімки і коштує 12 марок. *В.*

Праці Українців у чужих мовах. Др. І. Франко надрукував у „Die Sonntags-Zeit, belletristische Beilage zu N. 1049 der Wiener Tageszeitung Die Zeit“ невеличку статю п. н. „Der galizische Bauernstreik im Volkslied“ (ст. 6—7), в якій подає в перекладі пісню про страйк у Бураківці (чорт. пов.) з поясненнями. Пісня є відгомонам великого хлопського страйку з 1902 р. і належить до новотворів у народній поезії.

В Липську появилася нова книжка, що містить оповідання з українського життя п. н. „Seméne Zemljak, Die in Finsterniss wandeln (Les Obscures). Ruthenische Novellen, übers v. J. Hermann“. Leipzig, 1905. *В.*

Україніца в чужих виданнях. В 292 ч. „Кієвл. Откликівъ“ надрукована стаття д. М. Н. п. н. „Украинская народная литература“ та рецензія д. М. П. на „Отчетъ Благотворительнаго общества изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ за 1904 годъ“. В обох статях вказується на пе-

решкоди, ставляні популяризації науки в українській мові, та жадать ся знесеня їх.

В ч. 299 „Кієв. Откликівъ“ надрукована п. н. „Украинский театръ“ замітка про вистави української трупи Гайдамаки, а спеціально про виставу комедії Тобилевича „Суєта“.

В ч. 302 „Кієв. Откликівъ“ надрукована по українськи коротенька „Відповідь С. Єфремову в Харькова“ Христі Алчевської на його українську статю та стаття Сергія Бердяєва п. н. „Украинская сцена“, в якій він попри оцінку виставленої в театрі Гайдамаки „Страшної розплати“ Бабині подає загальні уваги про стан і потреби українського театру в Росії.

В 304 ч. „Кієв. Откликівъ“ надрукована стаття д. С. Єфремова п. н. „Дящееся преступленіе“ про дотеперішню позапраність української мови.

В 42 ч. „Южн. Записокъ“ надрукована статейка д. Д. С. „Малорусское просвѣтительное общество“ (ст. 63—65), в якій подано огляд діяльності петербурського „Общ-а изд. общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“ за 1904 р.

Там же (ст. 67—69) надрукована д. Гр. Сьогобочного „Украинский языкъ, какъ подсобное средство“, в якій автор наводить дискусію про потребу народної української школи на засіданнях херсон. губерні. управи. З статі виходить, що проти української школи заявляли ся навіть такі давні „Українці“, як Ф. А. Василевський, що ходив колись визволяти Сербів із під турецької кормиги, а тепер говорить, що „украинский языкъ можетъ быть

допущень в школу лиш якъ „подсобное средство“ потому, что существующій русскій литературный языкъ является-де больше малорусскимъ (1), нежели великорусскимъ. Великорусскимъ языкомъ называется языкъ Ивана Грознаго, Калиты, а не языкъ Лермонтова и Пушкина“. Видно, що найбільші вороги України, се „бувші“ Українці.

В ч. 43 - 4 „Южн. Записокъ“ надруковане „Письмо въ редакцію“ В. Короленка (ст. 83), яким він хоче „загладити эту прискорбную для меня ошибку тона“ по адресі д. Чикаленка, якої допустив ся пояснюючи справу інцидента на з'їзді журналістів із делегатом „Кіев. Старини“.

В 45 ч. „Южн. Записокъ“ надруковане оповіданє з українського життя М. Журби п. н. „Изъ путевыхъ замѣтокъ“ (ст. 4 - 11) і статя П. Стояна „Письма изъ Галиціи“ (ст. 27 - 37), в якій подаєть ся характеристика народоців і москвофілів.

В X кн. „Журнала Мин. Нар. Просвѣщенія“ (ст. 443 - 453) надрукована рецензія д. К. Радченка на книжку „Статьи по славяновѣдѣнію“, видану петербурскою Академією Наук, в якій поміщені три українські статі проф. М. Грушевського. К. Радченко, вихованець київського університету і професор ніжинського інституту, скромно полишає „обсужденіе статей историкамъ“, не може одначе стерпіти, аби „не выразить крайняго сожалѣнія по поводу рѣзкихъ сепаратистическихъ тенденцій, проводимыхъ въ статьѣ. Неужели старинная славянская рознь — каже він далі — причинившая уже столько бѣдъ

славянамъ, будетъ безконечно длиться и въ средѣ русскаго народа, и вмѣсто общей культурной работы будемъ слышать возгласы: мы сами по себѣ, а вы сами по себѣ: мы украинцы, а вы великоруссы — намъ до васъ никакого дѣла нѣтъ! Кто въ концѣ концовъ останется въ выигрышѣ, какъ не враги славянства?“ Очевидно, К. Радченко не має такої сили, якою змусив би в одній хвилі перемінити „малоросів“ на „великоросів“, бо до того часу мусить бути „рознь“ і від неї не втекти нам навіть під грозою фантастичних ворогів славянства. Нас лиш одно дивує: на яку хоробу терпить більша частина російських славістів, що відносить ся щиро й об'єктивно до всіх племен славянських, навіть таких маленьких як лужицькі Сербі, але коли зійде бесіда на „Малоросів“, ті славісти попадають зараз в аномальний стан психічний, який не лиш виводить їх із рівноваги, але і наповнює бездонною ненавистю і то до тих, яких вони самі уважають найближшими собі, бо „однимъ русскимъ народомъ“. Невже-ж вони готові й рідних братів згладити зі світа, коли ті живуть і хочать жити своїм життям, не звертаючи уваги на теорії славістів? Але що варта в таким разі ціла славянофільська теорія? І чи не видно в таким поступуваню російських славістів хоробливого складу ума, якого курацію вони повинні розпочати як найшвидше?

В 206 ч. французького тижневника „L'Europeen“ надрукована статя д. Е. Еберліна п. н. „L'Ukraine russe et les partis ukrainiens“, в якій говорить ся

про теперішні відносини на Україні.

В.

Карпатская Русь на канунъ XX вѣка. Під таким заголовком помістив звітний проф. М. Філевич в „Новомъ Сборникѣ статей по славяновѣдѣнію“ виданім із нагоди 50-літя діяльності В. Ламанского статю, в якій старається подати історію розвитку національної ідеї в Галичині від прилучення її до Австрії аж по нинішній день. Сама стаття в високій степені тенденційна, невірна і неповна (пр. проф. Філевич промовчує „об’єктивно“ те, що вже в ч. I першої часописи „Зоря галицкая“ (15 мая 1848 р.) був поміщений маніфест „Головної руської Ради“, де стоїть виразно: „Мы Русини Галицки належимо до великого руского народа, котрый однимъ говорить языкомъ и 15 миліонѣвъ выносятся, зъ которого пѣлтретя миліона землю Галицку замешкує. Той народъ былъ колисъ „самодѣльный“ і т. д.; або „запрошенъ“ ученыхъ русскихъ на звѣздъ до Львова“, де сказано: „а дастъ Богъ, що поведєся намъ, бо не про себе працювати будєшь, ино для добра 15 миліон нового рода“; або в кінці заяву „Головної Руської Ради“ у віденськїм парламенті з дн. 31 липня 1848, де сказано: „sie (die Ruthenen) bewohnen einen der fruchtbarsten Landstriche Europas; denn sie sind im gegenwärtigen Süd-Russland, Süd-Ost-Polen, Galizien und Nord-Ungarn verbreitet, und zählen 15 Millionen Seelen... Wir Ruthenen Galiziens sind ein Theil dieses grossen Ruthenenzweiges“ і т. д. і т. д. Тіль-

ки промовчавши все те можна потім сказати цинічно — що „этотъ вопросъ“... (то є скристалізоване національної ідеї) былъ вполне ясно опредѣленный и дѣйствительно рѣшенъ“ в користь... „общерусскаго единства“... „Та ми не маємо на цілі виказувати всіх „ученыхъ“ баламуцтв проф. Філевича, бо се на ніщо не здасть ся; коли-б треба було робити таке, то ми мусіли би коригувати „Прикарпатскую Русь подъ владѣніємъ Австрії. Львовъ 1895. Ч. I. ст. 350. Ф. И. Свистуна, з якої відповідні партії переписав проф. Філевич майже дословно!). Хочемо тільки звернути ще увагу наших читачів на те чудо, що у згаданім „Новім Збірнику“ поміщева також стаття другого „общерусскаго“ ученого проф. Т. Фльоринского, яка тим разом чогось зовсім не нищить „українофіловъ“. Чи се може тишина перед бурею? *Кр.*

Український відділ у виданю михайлівської артилерійської школи. В місячнику „Михайловець“, видаванім михайлівською артилерійською школою, заведено від 1905 р. особний український відділ, в яким містять ся поки що переклади оповідань українських авторів і наукові розвідки про сучасну українську літературу й українське житє. Так нпр. в ч. 2 поміщено етнографічно-історичний нарис п. з. „Новомосковскъ“; в ч. 5 переклад двох мініатюр Грінченка „Вѣтеръ“ і „Лѣсъ“; в ч. 6 „Смерть Зораба“ Чернявського; в тім самім числі в бібліографічнім відділі подибуємо критичну замітку з дуже прихильною оцінкою на „Голоту“ В. Винниченка. Переклади виконані Ю. Бачин-

ським дуже гарно. Крім того від ч. 3 тягнеться у всіх дальших недокінчена ще стаття С. Василенка п. з. „Современная украинская литература“, де подані між ин. критичні нариси всіх новітніх українських драматичних письменників, з виїмкою Карпенка-Карого, якому автор обіцяє присвятити особний розділ. Стаття написана гарно.

Кр.

III. Театр і штука.

В справі пам'ятника Т. Шевченка в Києві. Дня 20 вересня ст. ст. постановила одностайно київська городська рада „взбудить ходатайство о разрѣшеніи соорудити“ пам'ятник народньому поетови Т. Шевченкови в Києві та просити про дозвіл збирання складок на нього. Ініціативу до поставлення пам'ятника Т. Шевченкови в Києві дало золотоношське земство. Городська рада вибрала за дозволом міністерства окрему комісію, що має зайняти ся справою поставлення пам'ятника. До комісії належать: Н Страдомський, Ф. Бурчак, П. Голубятників, Б. Бражників, Ор. Левицький.

В.

Роковини уродин О. П. Стороженка. Сього року минає 100 літ від часу уродин одного зі старших наших письменників, Олександри Петровича Стороженка. Він уродився 1805 р. в Полтавщині, служив довгий час при війську, опісля при київській генерал-губернаторі та при міністерстві внутрішніх справ, а в кінці в Вільні при зв'язі М. Муравйові. Тут нажив собі слави дуже нетолерантного чоловіка, але ми

не маємо доси виданих ніяких документів, що стверджували би або заперечували ту славу. Кілька літ перед смертю уступив із адміністраційної служби і жив на власнім хуторі Горішині, близько міста Береста (Гродненської губ.) як повітовий маршалок шляхти та председатель з'їзду мирових суддів. Умер 1874 р. Стороженко, як і переважна частина наших письменників у Росії, писав по українськи і по російськи. З'єднав собі славу українськими оповіданнями. Повного видання його творів нема доси, а деякі з них зовсім не були друковані (прим. мемуари, написані в формі романа п. н. „Былое, но не минувшее“, в яких змалював польську суспільність 60-их років минулого століття). У нас у Галичині не було навіть доси повного видання його українських творів. Аж „Видавничка Спілка“ взяла ся за їх публікацію і як раз тепер друкує останній томик, через що видане буде немов ювілейним.

В.

IV. З громадського життя.

Надане стипендійних заповідей. Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка надав на засіданню дня 15 падолиста дві стипендійні заповіди по 220-26 кор. з фонду пок. о. Антона Бончевського студента філософії на львівському університеті Юліянови Чайківському і Талієви Залеському.

Неполітична політика. В попередній книжці зазначили ми, згадуючи про Руське Товариство педагогічне, що більшість людей теперішнього його заряду не доросла до проводу товариством і не

розуміє його завдач, а на доказ навели ми кілька реальних фактів. Нині додаємо ще один. В 242 ч. „Діла“ надруковано „Поклик до всіх кругів рускої суспільности“ від товариства, а в ній читаємо ось які слова: „Родимці! Наше положенє матеріяльне є крайно невідраднє, ба навіть розпучливе. Чекає нас прямо фінансова криза і катастрофа“. „Товариство му-сить роздобути за всяку ціну шо місяця найменше коло 1.500 к. доходів або буде приневолене серед шкільного року замкнути обі школи“. „Родимці! ратуйте наші одинокі приватні школи і нашу будучність. Спішіть з жертвами декларуйте і тепер так як колиш підчас сецесії нашої молодіжи академічної місячні підмоги“ і т. д. Так пишеть ся тепер. Коли-ж наш журнал старав ся висунути шкільну справу на перший плян народньої діяльности, вважаючи її найважнійшою, найбільше пеку-чою і найвідповіднійшою до осягнення добрих результатів, тоді гулюкано на нас із усіх боків, що ми постунаємо „непатріотично“, вводим розлад у народню роботу (sic!) і т. д., а Руське Товариство педагогічне з двома своїми органами та 27 філіями мов-чало, немов набрало води в рот. Коли онісля порушено в нас справу театру і сказано, що театр може почекати (і як бачимо, він таки чекає), натомісь шкільна справа не може чекати, що нам треба заснувати фонд на приватні школи і закладати школи ріжних типів, бо інакше чекають нас великі на-ціональні втрати, Руське Товари-ство педагогічне зі своїми 27 фі-ліями знов не тикало сеї справи, хоч повинно було перше займити

ся нею, за те голова його підпи-сав відому заяву „руських но-таблів“, що найважнійшою спра-вою є тепер театр і доки він не буде поставлений, доти не повин-пі добровільні складки збирати ся на що иньше, а рівночасно зача-ли появляти ся в органі товари-ства статї, в яких нас трактовано рег „поверховці“, „неуки“ і т. д. І не минув ще рік, а заряд то-вариства, на жаль трохи за пізно, переконуєть ся, що ми мали ра-цію, і тому такі розпучливі топи в „Поклику“. На наш погляд са-ме оголошенє відозви не поможе багато: доки не заснуєть ся в кож-дїм повіті комітет, що збирав би не лиш по містах і місточках, але й по селах добровільні латки, на-віть найменші, сотикові (пор. To-warzystwo Szkoły ludowej) і то не лиш на львівські школи, але в загалі на шкільний фонд, який служив би для закладаня нових приватних шкіл, для удержуваня давних, для підмоги бурс і бід-них учеників, доти акція не по-сунєть ся на перед. Аби-ж се стало ся, товариство повинно ужити своїх органів до агітації за сею справою, зам. друкувати лайки, по-винно втягнути до праці ті філії, що не дають знаку житя, учителів і т. д. Воно повинно притягати до себе як найбільше людей, а не відтручати, а його заряд повинен рішучо зірвати з дотеперішньою неполітичною політикою, коли дій-сно не хоче заїхати в сліпу вулицю, звідки поворот не легкий.

В.

Галицький сойм і нові укра-їнські середні школи. Загально звісно, яка довга і завзята була борба між галицькою соймовою більшістю та українською суспіль-

ністю в Галичині за одну українську гімназію в Станиславові. В кінці минулого року під напором центрального віденського правительства польська більшість у соймі згодилася на сю школу і в вересні 1905 р. по різних іще формальних перепонах відчинено І класу у трьох відділах (135 учеників). Тепер, — гадав польський Сойм, — галицькі Українці притихнуть хоч на кілька років, а там... колись... за других сім літ (така довга була боротьба за згадану гімназію) треба буде знов дати дещо, аби забезпечити собі дальший спокій. Та не так склалося, як гадалося. Невдячні Українці не вміли оцінити як слід шляхетського дарунку і замість тішити ся кілька років новою школою, посміли знов непокоїти Вис. Сойм під його „безпечним“ дахом. Річ у тім, що на останній соймовій каденції (жовтень-листопад, 1905 р.) чотири українські послі виступили в гал. Соймі з особними жаданнями заснування чотирьох нових середніх шкіл у східній Галичині з українською викладовою мовою (пос. Олесницький — укр. гімназії в Бережанах, пос. Король — укр. гімназії в Самборі, пос. Мазкевич — укр. гімназії в Раві руській, пос. Богачевський укр. реальної школи в Долині). В додатку згаданий пос. Олесницький поставив до гал. Сойму друге жаданє, щоб він звів шкільний закон із 1867 р., яким польська соймова більшість у Галичині застерегла собі дивоглядний привілей, що як довго вона не дасть спеціального дозволу (розуміється, по довгих нарадах із повітовою радою, ста-

ростом й иньш.), так довго австрійське правительство не сьміє заснувати на власну руку ані одної середньої школи з українською викладовою мовою в Галичині (згаданий закон польські школи не обов'язує й австрійське правительство засновує рік-річно кілька середніх шкіл із польською викладовою мовою не питаючи зовсім про дозвіл галицького сойму!). Сього, видко, видалося галицькій шляхті вже за багато і вона постановила дати українським послам відповідну відправу. Зібрала ся соймова шкільна комісія на нараду (туди відсилав Сойм усі справи, що дотикають шкільництва), розібрала всі п'ять внесень українських послів і по короткій дискусії ухвалила таке: 1) „Над внесеннями п. п. Олесницького, Короля, Мазкевича і Богачевського, які жадують заснування нових середніх шкіл з українською викладовою мовою, Вис. Сойм переходить до денного порядку; 2) над внесенєм п. Олесницького, яке жаданє внесення шкільного закону з 1867 р., Вис. Сойм переходить до денного порядку.

Іще, здається, соймова шкільна комісія не відпочила як слід по своїм засіданю, ще не затерлося перше вражінє, яке викликала її ухвала в широкіх верствах української суспільности в Галичині, аж тут приносить почта сьвіже число париського тижневника „Courrier Européen“, а в ній гарну статю польського письменника Г. Ськевича в обороні Польщі, де чорне на білім стоїть таке: „Польща — то справедливість, то ідеал свободи, то право до життя, —

рівне для всіх, то розвій гуманітарних принципів. Дай Боже витримати! *Кр.*

Соймові субвенції для українських культурних товариств у Галичині на 1906 р. Бюджетова комісія галицького союму ухвалила такі субвенції для українських культурних товариств у Галичині: Наукове Товариство ім. Шевченка — 12.000 к. (!); Український театр — 24.000 к.; Руське Педагогічне Товариство — 11.300 к.; „Просвіта“ — 11.000 к.; Вищий Музичний Інститут — 2.500 к.; Український дівочий Інститут (разом з укр. ліцеєм) у Черемшлі — 2.400 д.; Народна Лічниця — 1.000 к. (!); „Труд“ — 1.000 к.; „Вакаційні оселі“ — 400 к.; Дяківське Товариство — 600 к.; Видавництво ОО. Василіяні — 400 к.; Видавництво о. Джулинського — 800 к.; і... москвофільське „Общество им. Мих. Качковского“ — 6 000 к. (перший раз!). До сього виказу не вчислено субвенції на бурси, Бояни, Соколи, Захоронки, для яких ухвалено спільні суми, разом з аналогічними польськими товариствами. Розділом їх займає ся Красвий Виділ. Не треба, здаєть ся, додавати, що субвенції на польські культурні товариства десять разів більші від субвенцій на українські... *Кр.*

Школа гуцульських деревляних виробів і металевої орнаментики у Вижниці на Буковині. На однім із своїх засідань у падолисті 1904 р. поручив буковинський Сойм Красвому Виділови зайняти ся в порозуміню з красвою шкільною радою устроєнем фахового курсу деревляних виробів при народній школі у Вижни-

ці і при школі деревляних виробів у Кімполюнту. Буковинський красвий Виділ звернув ся знов до „Ради для плеканя промислу“, а вона поручила сю справу своєму членови, директорови державної промислової школи в Чернівцях Е. Кольбенгаєрови. В серпні 1905 р. виготовив він для „Ради для плеканя промислу“ спеціальне справозданє, а вона переслала його Красвому Виділови. Зі справозданя довідуємо ся, що д. Кольбенгаєр запропонував заложити таку школу поки що тільки у Вижниці, бо в румунській половині краю вона нині неможлива. Найперш у Румунів нема людей, що займали би ся такими артистичними виробами, а дальше не міг він знайти майстра, потрібного для такої школи, який би знав румунську мову. Иньша річ у Русинів; тут від давна розвиваєть ся у одній частині їх — у Гуцулів — артистичний промцел, що виробив собі навіть широку славу. Туди звернув ся д. Кольбенгаєр і за місячну заплату по 140 к. заангажував на учителів до нової школи славних гуцульських різьбарів Василя Шкрибдяка з Яворова, Марка Мегеденюка з Річки і Василя Девдюка зі Старого Косова. Наука в тій школі мала би трівати від 15 жовтня до 15 цвітня кожного року, а цілий час студій — 3 курси. Окрім науки артистичних виробів, що буде трівати 6–7 годин денно, буде відбувати ся також наука читаня, писаня і рисованя через 1–2 години денно. При прийманю до школи буде передовсім углядняти ся неможних селянських синів. Максимальне число учеників буде 20, місячні стипендії для

них — 15 до 20 к. Наука буде відбувати ся в трьох відділах, кождий по 6—7 учеників. Адміністрацію школи буде вести нар. учитель, контролю — фаховий учитель державної промислової школи в Чернівцях. Видатки в першій році існування школи обчислені на 8.500 к., в дальших роках на 7.100 к.

„Рада для плекання промислу“ післала проект д. Кольбенгаєра Краєвому Виділові, а він передав його для ухвали Соймові. Буковинський Сойм прийняв проект у цілости і від дня 15 жовтня 1905 р. школа ввійшла в житє.

Кр.

Буковинський куріоз. Від довшого часу існує в Чернівцях румунське товариство „Societatea pentru cultura și literatura româna în Bucovina“ (Товариство для румунської культури й література в Буковині). Отже се товариство дістало від черновецького магістрату під ч. 36054/08 концесію на виконуванє шинкарського промислу! Нема що казати, чудове розумінє культури й літератури у того товариства. *В.*

Соймові субвенції на українські товариства на Буковині на 1906 р. Фінансова Комісія буковинського Сойму ухвалила по рефераті українського посла Н. Василька ось які субвенції на українські товариства на Буковині: „Руська Школа“ в Чернівцях — 1000 к.; Українське Історичне Товариство — 300 к.; черновецька філія „Руської Школи“ — 600 к.; Шкільна Поміч — 5000 к.; Музична школа ім. М. Лисенка — 1000 к.; „Зоря“ — 100 к.; гімнаст. товариство „Січ“ у Чернівцях — 100 к.; запомагове то-

вариство II (української) гімназії в Чернівцях — 250 к.; Товариство „Мироносиць“ у Чернівцях — 1000 к.; Товариство Руської православної шляхти — 1.200 к.; Руська бурса в Сереті — 1) на удержанє 1000 к., 2) на розширенє будинку 3000 к. (перша рата з ухвалених 9000 к.); „Народний Дім“ у Чернівцях — 1) на удержанє бурси 5000 к., 2) на будову бурси 10.000 к. (перша рата з ухвалених 50.000 к.); Українська селянська бурса — 2000 к.; Українська бурса в Кіцмані — 1) на удержанє 2000 к., 2) на будову дому 3000 к. (перша рата з ухвалених 5000 к.); Руська міщанська Читальня в Чернівцях — 300 к.; Руська Бесіда у Вижниці — 500 к.; Руська Бесіда в Чернівцях — 1.500 к.; „Боян“ у Кіцмані — 100 к.; „Боян“ у Чернівцях — 200 к.; Український селянський театр у Чернівцях — 300 к.; Руська Бесіда в Розтоках — 100 к. Разом 32.750 к. Звертаємо при нагоді увагу буковинських українських послів на те, що є деякі українські товариства, яких робота приносить користь не тільки виключно Галичанам, а в неменшій мірі також і Буковинцям і про них повинні вони пам'ятати при укладаню краєвого бюджету на 1907 р. Таким товариством уважаємо між ин. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, яке не є виключно галицькою інституцією, а загально-українською, отже до певної міри також буковинською. Зрештою можуть галицькі Поляки ухвалювати субвенції для польських товариств у Відні і на Шлеску, то чому одні Українці

мають тримати ся краєвих кордонів?

Кр.

Про суспільний склад загалу соціально-демократичних виборців у Німеччині опублікував берлінський учений, Др. Р. Блянк, в „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“ (3 випуск 20-го тому) статю, що звернула багато уваги та викликала цілу низку полемічних статей та коментарів у соціалістичній та несоціалістичній німецькій пресі. Розкласифікувати виборців даної партії по їх приналежності до всяких соціальних груп, — се для політика річ першорядної ваги і відси він виведе цінні вказівки для дальшої агітаційної діяльності та дальшого політичного життя. Також і соціологови цікаво буде переглянути, як схрещують ся різноманітні суспільні сили в свідомих змаганнях політичних партій. Можемо тут подати тільки загальні висліди Дра Блянка. Як відомо, німецька соціально-демократична партія росте незвичайно скоро; мало що більш трьох десятків літ стала вона найчисленнішою партією, гуртуючи в часі останніх виборів до нім. парламенту на своїх кандидатів (1903 р.) висше трьох мільонів голосів. При тім партія виступає все як класове, робітницьке сторонництво. Отже Др. Блянк береть ся доказати, що соц. дем. німецька партія втратила вже свій класовий характер. На основі зручних зіставлень статистичних цифр доходить він до того висновка, що на три мільони соц. дем. виборців із 1903 р. найменше 750.000, отже більш-менш $\frac{1}{4}$ часть, не належить до робітниць-

кої класи, а походить із „буржуазних“ верстов. Сей високий процент буржуазних виборців що раз у раз більшає, надає цілій партії характер все народнього сторонництва всіх демократичних елементів нім. суспільности та спричинює вже тепер, а далі чим раз то більш спричинювати — розлад й суперечности у внутрі соц. дем. партії — між її непримиримою пролетарсько-соціалістичною теорією та її загально-поступовою, демократичною практикою. На думку Дра Блянка, напрям загально демократичний візьме в партії верх і вона стане партією всіх поступових елементів Німеччини. Проти таких гороскопів для своєї партії ремонтував Бебель у „Die Neue Zeit“, доказуючи, що висновки Блянка основують ся на деяких статистичних похибках, котрі — як що їх візьмемо під увагу — покажуть нам, що на ділі партія й далі остаєть ся класовим робітницьким сторонництвом, та що буржуазні виборці творять ледво $\frac{1}{6}$ часть загалу соц. дем. виборців. Беблеві виводи справив Бернштайн у „Sozialistische Monatshefte“, приймаючи відношенє не-пролетарських виборців до загалу соц. дем. партії як 1 : 5, та зазначаючи, що справді партія, яка стремить до такого глибокого й основного перетвореня цілого суспільного життя й усіх його функцій, як се має на меті соціальна демократія, мусить зійти зі строго класового становища одної тільки верстви, а намагатись до придбаня собі фактичної більшости нації, — та, що супроти сего вона мусить у певнім значіню стати „всенародною“ партією. — Сей

погляд відаєть ся мені оправда- | себто найбільше з усіх нім. партій — з виїмком католицького центра. Може се буде інтересне для нас, членів хліборобської української нації. *В. П.*

Від Адміністрації.

Адміністрація просить, аби | никнути непорозуміння, належить передплатники, складаючи перед- | на посвідці зложеня дописати, плату на Л. Н. Вістник за 1906 | чи гроші мають бути почислені р., уживали чеків Видавничої | на передплату Л. Н. Вістника, чи Спілки (ч. 863.543), а не чеків | на належитість за книжки побрані Товариства (ч. 853.539). Щоб | від Спілки. улекшити Спілці діловодство і у-